OMRIDS
AF
DEN KIRKELIGE KUNSTARKÆOLOGI

MED SÆRLIGT HENSYN PAA DEN NORSKE KIRKE

TIL BRUG VED FORELÆSNINGER OG TIL SELVSTUDIUM

UDARBEIDET AF
L. DIETRICHSON

MED ET FORORD AF
HS. HØIÆRVÆRDIGHED **BISKOP Dr. BANG**

82 ILLUSTRATIONER

KRISTIANIA
STEEN'SKE BOGTRYKKERI OG FORLAG
1902

Förord till den elektroniska utgåvan

Under arbete...

FORORD.

Denne Bog kommer paa den ene Side altfor sent. Thi Ødelæggelsens Vederstyggelighed har allerede herjet saa mange af vort Lands Kirker, at Skaden er uoprettelig. Men paa den anden Side kommer den sikkerlig i rette Tid. Interessen for alt, hvad der vedrører kirkelig Arkæologi, synes at være vakt paa en glædelig Maade inden vort Samfund, og den derved opstaaede Trang til at vinde en dybere Indsigt og en bedre Orientering i de mange hidhen hørende Spørgsmaal vil da naturlig ikke blot bane Vei for Bogen i vide Kredse, men ogsaa afgive en god Jordbund for den gode Sæd.

Jeg tillader mig at bede Forfatteren, min gamle Ven og tidligere Embedsbroder ved Universitetet, at modtage min varme Tak for den værdifulde Gave, han har skjænket vor Kirke, Frugten af omfattende Studier gjennem et langt Arbeidsliv. Og jeg tillader mig ogsaa at opfordre enhver, som paa Grund af sin Stilling har noget med Kirken at gjøre, og fremfor alle vor Kirkes Prester, at de baade modtager Gaven og gjør den alvorlige Brug af

den, som Forfatteren har tilsigtet. Det vil ikke blot øge Pieteten ligeoverfor Arven fra Fædrene, det vil ogsaa fremme vor Forstaaelse, befordre vor Opbyggelse og skabe os nye Glæder i Herrens Hus.

Tag og læs!

Biskop Dr. ***A. Chr. Bang.***

FORFATTERENS FORORD.

En statslønnet Kunsthistoriker i et Land, hvor Arbeiderne i denne Videnskabsgren er saa faa som hos os, har ikke den Lykke at kunne kaste sig udelukkende over de Opgaver, der særlig lokker ham til Undersøgelse. Han har først og fremst den Forpligtelse at optage de Opgaver til Behandling, som Tiden og hans Omgivelser særlig synes at have Brug for.

Fra alle Kanter i vort Land høres Klager over, hvorledes betydningsfulde Levninger af vor Fortidskultur — og da navnlig vore middelalderske Kirker og deres gamle Inventar — forsømmes og bortkastes paa Grund af manglende Kjendskab til deres Værd og Forstaaelse af deres Betydning.

Fra mange forskjellige Hold har man forestillet mig, at jeg intet nyttigere og vigtigere kunde gjøre end at udarbeide en rigtig grei og kortfattet Veiledning for vore Præster, Theologer og Lægfolk, der har at gjøre med vore Kirker, og som vist har den bedste Vilje til at redde og bevare, men savner Kjendskab overfor de gamle Bygninger, Brugsgjenstande og Billeder.

Saa har jeg da vovet Forsøget, idet jeg dels har lagt Heinrich Ottes «Handbuch» og de andre nedenfor i § 9 citerede Arbeider, dels de Forelæsninger, jeg i fire Semestre har holdt over dette Emne for de theologiske Studerende ved Universitetet, til Grund for min Fremstilling.

«Grei og kortfattet»; Ulykken er blot, at de to Begreber let udelukker hinanden; for at blive helt grei maa man kunne udbrede sig desto mere over de enkelte Punkter. Min stærkt sammentrængte Behandling har naturligvis hindret mig i at give mangen finere og mere detaljeret Skildring. Der vil visselig være Punkter i Bogen, der ikke egentlig er «populære», men jeg maa da til nærmere Forklaring af slige Punkter faa henvise til de i § 9 nævnte Forfatteres bredere Fremstillinger.

*Paa enkelte Punkter har Gjentagelser ikke ganske kunnet undgaaes. Enkelte feilagtige Skrivemaader har hist og her indsneget sig (t. Ex. stundom Alt**er** for Alt**ar**), ligesom visse Inkonsekventser, som en velvillig Læser selv vil rette.*

Illustrationerne burde jo været ***meget*** *talrigere, men jeg har ikke vovet at friste min Forlæggers Velvilje mere end høist nødvendigt. Oplever Bogen et nyt Oplag, skal den Ting forhaabentlig rette sig.*

Kristiania 1902.

L. D.

Indledning. § 1. Kunstens almindelige Betydning for det kirkelige Liv. Selve Menighedens Kjærlighed til og Ærbødighed for Kristi Kirke tilsiger ikke blot at fjerne fra Kirken alt uskjønt, urent og UBsinineli^t, men ogsaa at give den Præget af den samme Skjønhed, hvormed skadkreu har smykket al sin Bkad ning. Det sømmer sig Kristi Brud ogsaa i ydre Henseende at iføre sig Bryllupsklædningen, at fremtræde ren og smykket ogsaa i det ydre for sin Brudgom. Det er i saa Henseende vel værd at erindre, at den ene Kjærlighedsgjerning overfor vor Frelser, som han medgav Forjættelsen om, at den skal ihukommes overalt, hvor hans Ord forkyndes, var Synderindens Gjerning, der udøste den vellugtende Olie over hans Hoyed og salvede hans Fødder. Herren har da visselig ogsaa Behag i, at hans Menighed — om end som Bvn6ftriii66ii i jordisk Iltuid kommenhed — smykker hans Hus og holder hans Bolig i Ære, og jo mere et Folk stiger i Grudsfrygt samtidig med, at det hæver sig i Kultur, vil det mere og mere faa Øiet opladt for Betydningen af, at ædel Skjønhed bør udmærke den jordiske Skal, hvori Ordets

og Bakranieutern6B himmelske Kjerne er indesluttet, Kirkebygningen selv saavelsom alle dens Mobilier og Kar, dens Billeder og Musik. Ikke for intet har Fortidens største Tænkere kaldt Skjønheden Sandhedens og det godes Søster. Kunsten, saa langt som den er et Udtryk for den at Kristus helligede menneskelige Aand, har derfor til alle Tider med Rette været stillet ind i Kredsen af de Midler, gjennem Kirkelig Kunstarkæologi. 12 livilke Xirkeu BS^er at torklare at Bit indre I^iv for den V6rden. i nvilken den er Bat til at virke. Kunsten har derhos den Betydning1 for Kirken, at den drager Naturmennesket saavel som Kulturmennesket nærmere til Kirken. Naturmennesket drages af den kristne Kunst til Kirken paa Grund af, at Kunsten forkynder Kristus for ham i et for alle fælles, selv paa de laveste Kulturstandpunkter forstaaeligt Sprog-, idet den umiddelbart virker paa hans Sanser i forædlende og1 humaniserende Retning1 allerede paa Stadier, hvor Ordets Forkyndelse maaske endnu har mindre Udsigt til at paavirke Sindet, (Rom. 14, 2. 3; 1 Kor. 3, 1. 2; 13, 11. 12; Hebr. 5, 13. 14.) Kulturmennesket drages paa den anden Side til Kirken af Kunsten, idet den religiøse Kunst viser ham Kristendommens Evne til at assimilere sig samtidig baade med Sjælenødens dybeste Trang og med Kulturlivets allerhøieste og fineste Ytringer og derved overbeviser ham om sin Magt til at omfatte, i sig optage og helliggjøre alt menneskelig! Derfor tør Menigheden og navnlig Theologen, hvem Om sorgen for Herrens Hus engang skal betroes, heller ikke være ukyndig 0M den kirkelige Kunsts Væsen og Udviklingsgang. Den OiBeii)lin, der lærer os at kjende disse, er den kirkelige Kunstarkæologi. § 2. Deflnition. Den kirkelige Kunstarkæologi, Læren om Kunstens Anvendelse i den ældre Kirke, er som Led i det historiske Studium den Del at den almindelige Arkæologi (af dpxn, Begyndelse, gammel Tid, og Xoyoc, Ord, Lære), der behandler de Gjenstande af Fortidens formende (bildende) Kunst, der staar i direkte Forhold til den kristne Kirkes Kultus. Saaledes indgaar Læren om Kirkearkitektur, kirkelig Billedkunst og Kunstindustri, men derimod ikke Læren om hellige Kilder, Træer og Urter etc, saa lidt som om Natur altare o. 1. i den kirkelige Kunstarkæologi, skjønt ogsaa disse tilhører den kirkelige Arkæologi. Heller ikke Kirkemusiken og den kirkelige Digtning indgaar i denne Disciplin. Dog har vi for Fuldstændigheds Skyld tilføiet et kort Kapitel om Kirke musik og Salmedigtning. Bk^jeiner Bom dek^jendt mellem torniBtoriBk, KlaBBiBk o^ middelaldsrBk denne BidBte er i alt V9kB6nt-3 ligt den kirkelige XnnBtarkLkoio^i en Hn66rat66iinA, da jo de fleste kirkelige Kunstformer har sin Oprindelse fra og har modtaget sin væsentlige Udvikling i Middelalderen. Som Led i 66t theologiske. Studium er den kirkelige XnnBtark3eoloFi at optatt6 dels som 6n liturgisk, dels som en Kirk6niBtoriBk DisoiMn, der har at un66i'BSA6 de historiske Former, i hvilke Kirkens Kultus har præget sin Udvikling, torB3,avi6t disse Former tilhører Kunstgjenstande, bestemte for Gudstjenesten og Andagten. At vi her — navnlig i Kirkens Forfaldstider — vil komme til at gjøre L6ki6n6tBkad med Fremstillinger, der er Kristendommen uværdige og i og for sig frastødende, er ligesaa selvsagt, som at denne OiBoipliii paa den anden Side vil kaste Lys over mangfoldige af den kirkelige ll6viklw^B^aiiZ-8 ali6rint6i'6BBallt6Bt6 og betydningsfuldeste Sider. Anm. Man kan med Ferd. Piper skjelne mellem «kirkelig Kunst arkæologi» og «monumental Theologi»; denne sidste Disciplin har da et videre Formaal og et større Materiale, idet den søger af alle Kunstens Værker — kirkelige som verdslige — at læse selve Kirkens — ikke blot Kultusformernes — Udviklingshistorie. § 3. Den kirkelige Kunsts symbolske Karakter. Op fatter man Begrebet Skjønhed efter en af dets væsentligste Sider som den Egenskab ved Tingene, at de ved Form, Farve eller Tone umiddelbart gjennem Sanserne i vor Aand vækker Forestillingen om den bagved Gjenstanden hvilende Idéverden (inodsat det «behagelige», der kun tiltaler Sanserne i og for sig, Bibelens «Øienslyst og Kjødslyst-) — Baa er Kunsten i sine høieste Ytringer denne Idéverdens levende Fremstilling i en for Sanserne opfattelig Form, frembragt ved Menneske aandens og Haandens forenede Virksomhed. «Kunsten er den levende fremstillede Religion,» lyder Richard Wagners begeist rede Lære, der dog vel opfatter Begrebet Religion noget for vidt eller V6Fr6l)6t Kunst NOF6t for BN3LV6rt. Men det tør vel siges, at den Kunst, der ikke — bevidst eller übevidst — ud springer fra Følelsen at QOA6t ved den ti-6iußtili666 Gjenstand, der er beslægtet med det evige, guddommelige i os, og at Kjær lighed til dette guddommelige, — det være nu hedensk eller kristelig opfattet — og som ikke bidrager til at kaste et for klarende Skjær over en eller anden Side at Naturen eller4 \ Menneskelivet (heri indbegrebet Kunsten selv), er ikke Kunst i dette Ords høiere Mening, men er enten Leg eller Haandværk. Kunsten har saaledes i sin Almindelighed den Opgave ved den realitetfyldte Fantasis Hjælp at gjenspeile det i de vexlende Fænomener — Naturen eller Menneskelivet — gjemte bestaaende, man

kalde nu dette: det skjønne, det karakteristiske, det ophøiede (eller i omvendt Reflex: det komiske, det dæmoniske). Idet Kunsten saaledes altid i den endelige Form fremstiller den mod Sanseverdenen vendende Side af et uendelig! Indhold, indeslutter ethvert Kunstværk i og for sig et symbolsk Ele ment, selv om dette kun er tilstede som en halvt übevidst poetisk Stemning (t. Ex. i Landskabsmaleriet), men det kirkelige Kunstverk er ligefrem helt og holdent af symbolsk Natur. Og det ikke blot fordi Kirken selv er et synligt Udtryk for det usynlige, men navnlig paa Grund af Kirkens og Kunstens indbyrdes Forhold til hinanden. Kunsten er nemlig ifølge sit Væsen almenmenneskelig og ikke bunden til nogen bestemt Religionsform; visse Grene af den har jo oplevet sin hidtil naaede høieste Blomstring under Indflydelse af ikke-kristne Religionsformer (f. Ex. den antike Skulptur), andre under Indflydelse at den kristne Religion (f. Ex. Musiken). Kristendommen paa sin Side er ogsaa efter sit Væsen bestemt til at omfatte alle Mennesker, almenmenneskelig og altomfattende. Den synlige kristne Kirke er derimod konf essionel, bunden til bestemte, indbyrdes afvigende dogmatiske Opfat ninger. Et Kunstværk, der passer for en katholsk Kirke, passer derfor ikke altid t. Ex. for en protestantisk. Medens derfor ethvert Kunstværk, hvor verdslig end dets Gjenstand er, kan være helliget af Kristi Aand og saaledes kan være 6t kristeligt Kunstværk, 6r derimod ikke ethvert Kunstværk, hvis Gjenstand 6r kristelig, derfor et kirkeligt Kunstværk (f. Ex. Verestchagins Billeder af Jesu Liv med deres rent ethnograflske Interesse). Den verdslige Kunst kan behandle hele Livet i kristelig Aand, den kirkelige Kunst kan blot behandle kristelige Gjenstande i kirkelig Aand. Kirken maa nemlig paa Grund at sin konfessionelle5 r Karakter paalægge den Kunst, der arbeider tor den kirkelige Gudstjeneste, visse at Konfessionen betingede Grænser. Disse (^r3KNB6r hindrer Kunsten i at udtoide sig i hele Bin übegrænsede Væsensfrihed, idet Kirken binder den til visse bestemte Ind holdssfærer og Typer, nviß Forsvinden eller Forandring vilde forvirre eller endog forarge Menigheden. (Man tænke sig t. Ex. en luthersk Kirke formet som en Forelæsningssal eller en Theatersalon, den korsfæstede Kristus fremstillet i den Stilling, den korsfæstede i Virkeligheden indtog, Dansemusik i Kirken 0. 8. V.) Den kirkelige Kunst indordner sig for at tjene Kirkens Øiemed frivillig inden disse Grænser. Men da nu den kirkelige Kunst ikke desto mindre maa kunne optage hele Kristendommens uendelige Livsindhold som i et Speil inden sin saaledes stærkt begrænsede Ramme, er den i dobbelt Mening tvungen til at benytte sig af reflekterede, symbolske (sindbilledlige) Fremstillinger, ja er i selve sit Væsen hovedsagelig af sindbilledlig Art, idet den nemlig har sin Betydning ikke i selve de kunstneriske Former, ja ikke engang i selve disse Formers direkte Indhold, men i den A and, hvis mod Sanseverdenen vendende Side disse Former og dette Indhold betegner. Deraf den overordentlig store Rolle, Symboliken spiller i den kirkelige Kunst, en Rolle, der giver hele den kirkelige Kunst en symbolsk Karakter. Navnet Z\3ji|3oXov (af cfufi|3dÅAco — sammenføier) nar egentlig Betydningen at et Gjenkjendelsestegn, og har sin Oprindelse tra «Sammenføiningen» af to halve Ringe, ved hvilken den antike Verdens Gjæstevenner gjenkjendte ninanden. Oldtidens Mysteriebrødre gjenkjendte hinanden paa lignende «Symboler», ligesom selve Kirken jo anvender Navnet Symbolum ikke blot om Sakramenternes synlige Elementer, Våndet, Brødet og Vinen, men særlig om Troesbekjendelsen, som Tegn paa selve Religionens Væsen og Livsindhold. Anm. Vi indskyder her den Bemærkning, [at saavel den i Skablonen helt stivnede kirkelige Typus som paa den modsatte Side det «Kunstværk», der kun mekanisk kopierer et tilfældigt Stykke Natur, hvert paa sin Side ligger uHentnl Kunsten, ikke længer er Kunst. Og endnu en Bemærkning tør maaske her finde sin rette Plads. Heinrich Ottes Sætning (Kunstarchåol. § 4): «Die Einbildungskraft eines nn^iaudiFkn XiinstielZ kkmu ein christliches Kunstwerk niemals erzeugen»,6 er sikkerlig uriktig, Maaske indsees Sætningens Uholdbarhed bedst, naar man — med tuld logisk Ret — vender den om og slutter tilbage fra, at en Kunstners Indbildningskraft har frembragt et kristeligt Kunstværk til hans eget personlige Troesforhold, i Sandhed et farligt Experiment. En Kunstners Fantasi kan nemlig være befrugtet af Kristendommens rent Nstdetißke Livsværdier, ja endog af dens Følelsesliv, uden at han derfor behøver at eie endog en blot historisk Tro, end mindre at være paavirket af Troens omskabende Kraft i sit inderste Væsen — og udeu at han altsaa derfor behøver at være en «troende Kristen». Han vil i Kraft af sin kunstneriske Fantasis Hendragen til et kristeligt Motiv alligevel være istand til at skade et kristeliAt XnnßtvLki-11. Har man t. Ex. no^en Garanti for, at I^eonarilo da Vinei, om hvem det jo endog har] været formodet, at han under sit Ophold i Orienten muligens har været Muhamedaner, var en troende Kristen, fordi han har malet et af de mest ophøiede kristelige linnßtvßkrker, «den hellige Nadvere» i

Milano? De frommeste Billeder fra Ungrenaissancen tilhører Pietro Perugino, om hvem det endog er sagt — dog vißtnok med Uret — at han var «Atheist». Hans Fantasi og hans Følelsesliv kan være berørt at det store, almenmenneskelige i Kristendommen, uden at denne behøver at dave grebet og omformet hans hele indre Liv saaledes, som Tilfældet er med den troende Kristne». Og Thorvaldsen svarede — vißtnok aldeles rigtig — dem, der spurgte ham, hvorledes han, den indifferente Mand i Religionssager, kunde vove sig til at fremstille den Kristus, som dan vel neppe troede paa: «Jeg tror dog ikke paa de græske Guder, og jeg dar dog fremstillet dem ganske godt!» Det er jo nemlig netop Kunstner fantasiens væsentliue Egenskab at kunne inspireres af de store Livsværdier, dele, sætte sig ind i og gjengive de Sjælsstemninger, der udenfra møder den i Livet, saaledes ogsaa de religiøse, uden at disse Stemninger derfor betinger Kunstnerens hele aandelige Liv i dets Totalitet. «Skjønheden er Livets Vin, men ikke dets Mad», har en stor Tænker sagt, og Kristen dommens Skjønhed kan gribe en Kunstnernatur som en begeistrende Vin, uden at dens livgivende Kraft udgjør danß Livs aandelige Næring. Saaledes Bvneß baade Tænkning og Erfaring at modsige din Sætning. Derimod er det klart, at for den Kunstner, der skal kunne frembringe et kristeligt Kunstværk, maa Kristendommens Livsværdier have ialfald en relativ Betydning, da de ellers ikke vilde kunne befrugte dauB Fantasi. Sætningen bør derfor vistnok rigtigst formes saaledes: «En af den kristne Troes Livsværdier überørt Kunstnerfantasi vil aldrig kunne frembringe et kristeligt Kunstværk» . §4. Kirken og Bygningskunsten. Stilbegrebet. Kirken behøver Kunsten allerede fra det Øieblik, den behøver et Lokale for Naademidlernes Forvaltning og Ordets Forkyndelse. Bygningskunsten, ikke blot Bygningshaandværket, maa bygge Kirkehuset, om dette skal blive et værdigt Gudshus ; thi allerede paa dette tidlige Stadium indtræder Symbolikens Be tydning, idet Kirkehuset ogsaa for det ydre Øie bør betegne7 sig som noget andet og mere end ethvert andet, til verdsligt Brug bestemt Hus. D6t inaa allerede i sin Form vise sig som det, det er, som et*Symbolum, idet det uden overlæsset Pragt udfoldelse præges at den Aands Høihed, i hvis Tjeneste Huset staar. Med Nødvendighed bunden til Bygningsmaterialets tekniske og statiske Love, hvis Overskridelse vilde have Byg ningens materielle Ruin tilfølge, har Bygningskunsten den Op gave at give disse Love et Udtryk, der svarer til og for Øiet forklarer Bygningens Bestemmelse. Denne i Formen til synekommende Harmoni mellem Bygningens Materiale og dens Bestemmelse betegner man som dens arkitekto niske Stil. Denne Stil betinges til en vis Grad forskjellig ikke blot efter Bygningens egen Art, seet fra 1) Materialets saavelsom fra 2) Bestemmelsens Synspunkt, men ogsaa efter de forskjellige byggende 3) Tidsaldres, 4) Folkeslags, 5) Pro vinsers, 6) Skolers og 7) Individers kunstneriske Eiendommelig heder. Man kan saaledes tale om: 1) Træbygningsstil contra Stenbygningsstil, 2) Kathedralstil contra Baptisteriestil, 3) old kristelig Stil contra Renaissancestil, 4) tysk-romansk Stil contra fransk-romansk Stil, 5) lombardisk-italiensk Stil contra toskansk italiensk Stil, 6) Cisterciensersti contra Franciskanerstil, 7) Bramantes Stil contra Brunelleschis Stil o. s. v. §5. Kirken og Kunstindustrien. Stilprincipet vil ifølge sit Væsen gjennemtrænge ikke blot selve Bygningen i alle dens Dele, der bør staa i fuld stilistisk Overensstemmelse baade med hverandre og med Kirkebygningen i dens Helhed, men det vil med indre Nødvendighed maatte give enhver til Bygningen knyttet Brugsgjenstands Form noget af sit Enhedspræg:. Altar og Altarkar, Døbefont, Prædikestol o. 8. v. maa have 6N vis Overensstemmelse baade med den Bygning, de tilhører, og med hverandre indbyrdes. Med andre Ord: den arkitektoniske Stil betinger i høi Grad den tektoniske Stil. Det er ogsaa Følelsen af denne Bygningskunstens det hele tekniske Omraade beherskende Stilling, der nar givet den Navnet Arkitektur (af dpxi-, første, ledende, og TexTcuvco, tømrer, forfærdiger). §6. Kirken og Billedkunsten. Den samme betingende Stilling som overfor de tekniske Kunster indtager Bygnings kunsten skjønt i betydelig modificeret Grad ogsaa overfor Billed8 kunsten, hvor denne træder i hins umiddelbare Tjeneste. — Kirken har, skjønt udgaaet fra den billedfiendske Jøde dom, lige fra det Øieblik den omfattede hedningkristne Menig heder — naar undtages Billedstormerne i Byzants og den reformerte Kirke — , ogsaa benyttet sig af Billedkunsten (Skulptur og Maleri), især i Tider, da Menigheden ikke kunde bevare det i Kirken hørte gjennem egen Læsning, dels for at iklæde sine dogmatiske og etniske Ideer synlige, legemlige Former (symbolske Billeder), dels for at indprente Kirkens Historie og Erindringen om dens hellige i Menighedens Bevidst hed (historiske Billeder). Begge disse Sider af den kirkelige Billedkunst har altsaa til en vis Grad et didaktisk Øiemed, hvorfor man allerede tidlig har kaldt Billederne i Kirken Biblia pauperum (d. v. 8, de [aandelig] fattiges Bibel). Da imidlertid ogsaa den kirkelig-historiske Billedkreds kar en Be tydning ud

over den rent historiske Personlighed eller Begiven hed, der fremstilles, være sig i ethisk eller dogmatisk Eetning, og saaledes altid -betegner noget andet og høiere end den syn lige Personlighed eller Begivenhed selv (Ex.: Abraham og Englene, Abraham og Melchisedek, Ofringen paa Moriah, der alle har forbilledlig Betydning), bliver ogsaa det historiske Bil lede i 611 vis Forstand symbolsk. Rigtigst siger vi derfor, at alle kirkelige Billeder er i videre Forstand symbolske, men kan deles i" de dogmatisk-ethisk-symbolske og de historisk symbolske. Baade fra Kirkens og fra Kunstens Side har der imidlertid været r6ißt Indvendinger mod Kirkens Forbindelse med Billedkunsten. Forsaavidt Billederne fører til Billed dyrkelse, en Fare, der jo i Kirkens ældste Dage blandt de hedning-kristne og overhovedet i nyomvendte Lande laa og ligger nær, og som endnu ikke overalt er helt udelukket — samt hvor Billedkunsten optræder med en brammende Pragt, der fordunkler og drager Opmærksomheden fra det væsentlige, kan jo Billedkunstens Anvendelse i Kirken vække stor Betænke lighed; men med visse Indskrænkninger kar Kirken — med de Nk6viit6 lln6tass6iß6r — altid med Glæde modtaget Billed kunstens Bidrag til at smykke Gudshuset. Fra Billedkunstens Side har der mod dens intimere Forbindelse med Kirken lige ledes reist sig to Indvendinger. Først og fremst kar Kirken9 , stundom — livad der endnu er Tilfældet i den græske Kirke — tiltaget sig Magten til at bestemme, ikke blot nvad den kirke lige Kunst skal fremstille, men ogsaa hvorledes Kunstnerens Fantasi skal 86 den kirkelige Fremstillingsgjenstand (Athos skolen, 'Epjanveva xf\c Xraypacf»txf|c — Malerbogen — den rus siske «Podlinik», der giver detaillerede Regler for enhver kirkelig Lili6dtr6inßtillinF) — dvad der virker dræbende paa Kunstnerens Fantasi og derved paa Kunstens Liv og dens skjønne Menneskelighed, idet det gjør Kunstværket til en blot og bar Skablon; men disse Indgreb kan udenfor den græske Kirke kun paa ganske enkelte Punkter paavises og er svundne mere og mere. For det andet har man ment, at da Billed kunsten for Kirken væsentlig har Betydning for sit didaktiske Øiemeds og ikke for Kunstens egen Skyld, og saaledes lægger større Vægt paa Indholdet end paa Formens Skjønhed og Sandhed, har den kirkelige Billedkunst lidet eller intet med Kunst at gjøre, idet denne ifølge Bit Væsen henter Bit Kunst værd fra Formen. Hertil maa dog svares, at skjønt de kirkelige Billeder ganske vist er bundne til en bestemt Indholdskreds og til bestemte kirkelige Typer (§ 3), er der indenfor denne Begrænsning intet, som hindrer Kunstneren fra at lee^ge den fulde og tilbørlige Vægt. paa Formens selvstændige Betydning og Fremstillingens rent kunstneriske Værd. At usmagelige Fremstillinger forekommer i den kirkelige Kunst, er hverken mindre eller mere sædvanligt, end at de forekommer i den verdslige; og slet Kunst er slet Kunst baade i og udenfor Kirken og vil inden denne aftage, jo mere Geistlighed og Menighed voxer i Forstaaelse af Kunstens virkelige Betydning ogsaa for det kirkelige Liv og dettes værdige Fremtræden (§ 1). § 7. Den kirkelige Kunstarkæologis Gjenstand. Vor Undersøgelses Gjenstand er saaledes dels de til kirkeligt Brug opførte Bygninger (Arkitektonik), dels de i eller udenfor disse bevarede, faste eller bevægelige kirkelige Brugsgjen stan de (Tektonik) samt endelig de til Bygningen og denB Gjenstande knyttede Billeder (Ikonografi). Et forklarende og supplerende Tillæg udgjør Læren om de kirkelige Dragter (Kostumelære) og Indskrifter (Epigrafik).10 § 8. Den kirkelige Kiiiistarkæologis Methode. Vor Undersøkelses Methode er en dobbelt, idet enhver Gjenstand dels maa behandles systematisk med Hensyn til dens Sammen hæng med og Forhold til Kirkens Kultus og til andre kirkelige 6^6NBtHNd6, dels i sin historiske llVurt6rdued der Kunst <IkB Mittelalters und der Renaissance. 2 Bd. Leipzig 1877. Kraus, F. X. Real-Encyklopådie der christlichen Alterthiimer. 1880 ff. Piper, Ferd. Einleitung in die monumentale Theolo«ie. 1867. Goetzinger. Realencyklopådie der deutscheu Alterthumer. Leipzig 1881 — 1882. Liibke, Wilh. Vorschule zum Studium der kircblichen Kunst des deutschen Mittelalters. Leipzig 1875. Detzel, H. Christliche Ikonographie, Freiburg i. B. 1894—1896. Didron. Iconographie Chrétienne og Annales arekeoio^i^ues. Paris LB44— 1881. Viollet-le-Duc. Dictionnaire raisonné de I'architecture Francjaise au XI — XVI sieeie. 10 Ld. 1854—1868. — «— Dictionnaire raisonné du mobilier Frangais. 6 Bd. 1854—1875. For de norske Kirkers Vedkommende henvises til Nicolaysens «Norske Fornlevninger» og Fortidsmindeselskabets Aarsberetninger med Tillæg samt til nærværende Forf.tters Værk over de norske Stavkirker (Kristiania 1892), min «Sammenlignende Kirkefortegnelse» (Særtryk at Tneologisk Tidsskrift, Mailing 1888) og min «Die Holzbaukunst Norwegens in Vergangenheit und Gegenwart», Berlin 1893, samt min «Kort Oversigt over de norske Kirke bygningers Historie» i Husebys Udgave af Landstads Salmebog — desværre for den største Del trykt under min Fraværelse i l^diandet med et Utal af misvisende Trykfeil. * FØRSTE KAPITEL.

Kirkebygningen som Helhed. §10. Kirkebygningens Navne. Den kristne Kirkebygning, hvis Bestemmelse er at give Plads for Gudstjenesten og Naade midlernes Forvaltning, altsaa Ordets Forkyndelse og Sakra menternes Meddelelse, har sit Navn «Kirke» (gammelnorsk: Kirkja, gammelengelsk : kerk, angelsachsisk : cyrice, cirice, skotsk: kirk, tysk: Kirche, gammelsachsisk : kirika, gammelhøi tysk: kirioti^) 3,t det græske xupiaxov (Herrens Hus). Kirken kaldtes før Konstantin i Forfølgelsestiden : éve-npia npoc eux-npiov (Bønneforsamlingshus — Oratorium), otxoc jrpoc eux-nptoq (Bedehus), otxoc |3aoi'ABioq (det kongelige Hus) otxoc tcov dbeXcpcbv (Brødrehus), oixoc ræv réxvcov (Børnenes Hus), ogsaa «domus columbæ» (Duens, den Helligaands Hus). Paa Konstantins Tid: v&oc, templum, dominium aureum, domus dominica, domus Christi, quæ appeUatur Ecclesia, xupiaxov, basilica ecclesiæ (Konstantins eget Udtryk). Efter Konstantin: xupiaxri, memoria (se.: martyrum, som bygget over Mar tyrernes Grave) juaprupiov, basilica martyrum;, foruden de ældre Navne. Af senere afvigende Navne mærkes Navnet Dom (Domkirke), der stammer fra Latin: Domus, se. Domini, Dei (ikke fra D. O. M. = Deo optimo maximo) og brugtes oprindelig kun om biskopelige Kirker, der sædvanlig i Middelalderen var indviede til Treenigheden (Trinitatiskirke) og her i Norge kaldtes «Kristkirke», hvorvel Kirker er dedicerede til Kristus, uden at være Biskopskirker (Etne, Skeberg, Borgund paa Søridmøre).14

Navnet Kathedral af græsk κἀθἑδρἀ, sc.: episcopalis, Biskopstol, Biskopssæde, betegner ligeledes en biskopelig-Kirke. Navnet Mynster (gammelnorsk: munster) stammer fra det latinske monasterium og betegner saaledes egentlig en Kloster- kirke, men kar mere og mere faaet Betydningen af en Dom- kirke, en Kathedralkirke, skjønt det paa sine Steder og til sine Tider (f. Ex. i Niebelungenlied) blot betegner en Kirke i Almindelighed. Basilica betegnede i Middelalderen enhver Hovedkirke, men bruges i vor Tid kun om den flerskibede Langkirke.

§11. Kirkebygningens Orientering. Med Hensyn paa sin Retning var Kirkerne oprindelig ligesom Jerusalems Tempel vendt saaledes, at Indgangen var i Øst og det helliges Plads i Vest, ligesom ogsaa i de hedenske Templer Gudebilledet saa mod Indgangen, der var i Øst, vendt mod Solens Opgang. Paa Grund deraf har endnu de urgamle Kirker i Rom, der gaar tilbage til Konstantin og den nærmest paafølgende Tid, Ind- gangen i Øst og Koret i Vest, t. Ex. selve Peterskirken, Lateranet, San Clemente o. fl. Ca. 420 (under Pave Bonifacius I) vendtes Forholdet om, idet fra den Tid af Kirkerne oriente- redes, d. v. s. Koret forlagdes til Østsiden, Indgangen mod Vest, Grunden hertil er ganske vist at søge i den ældgamle Skik, at den bedende vender sit Ansigt mod Lysets Opgang. Thi saa længe Kirkens Altar kun var et Bord, bag hvilket Præsten stod, altid vendt imod Menigheden, vendte han, da Kirken havde sin Indgang i Øst, Ansigtet mod Øst, men da efter Konstantin Korset stilledes paa Altaret, hvorhos dette forsynedes med Ryg for at løfte Korset, førte denne tilsyne- ladende saa ubetydelige Omstændighed — som det synes — til Kirkernes fuldstændige Omdreining. Thi da Præsten nu, for ikke at skjules at Altaret, maatte indtage Pladsen foran Altaret, maatte hele Kirken, for at han skulde kunne foretage sin Bøn, vendt imod Altaret og paa samme Tid vendt imod Øst, bytte Retning og i stedet for at gaa fra Øst (Indgang) imod Vest (Altar) omvendt gaa fra Vest (Indgang) mod Øst (Altar). Herved forandredes meget i Kirkernes Indre, kun ét blev uforandret, Mændenes Side vedblev at være Syd

15 siden, Kvindernes Nordsiden. Derimod vexlede Altarets Kalk side og Brødside, Oplæsningens Evangelieside og Epistelside Plads, idet nu Nordsiden blev Kalk- og Evangelieside, medens denne før havde været i Syd. De Afvigelser fra den absolute Orientering, der ikke sjelden forekommer, beror dels paa, at Byggegrundens Be- skaffenhed har fremtvunget Afvigelser, dels paa at Orienteringen før Kompassets Opfindelse skeede enten efter det Punkt, hvor Solen gik op Midsommerdag (Hagia Sophia i Konstantinopel), eller paa den Dag, Grundstenen lagdes, eller paa Kirkens Titel- helgens Dag, hvorved altsaa Østpunktet blev forskjelligt efter de forskjellige Aarstider og mere eller mindre afveg fra Magnet naalens Angivelse. Fra det 12te Aarhundrede foreligger Fordringen om Aequinoctialorientering (21de Marts eller 21de September). Fra det 17de Aarhundrede af forsømmes Orienteringen mere og mere. § 12. Kirkebygningens Plads. Hvad Kirkernes Plads angaar, maa mærkes: Oprindelig fandt Gudstjenesten Sted i Privathuse, ofte paa Salene (Act. 1, 13; 20, 8. 9; 2, 46; 18, 7. 8; 19,9). Derefter opførtes i Kristendommens Moderlande Bede huse (Oratorier) over de underjordiske Gravpladse (Katakom berne). Denne Kirkens Forbindelse med Gravene, der jo har en dyb indre Betydning (Col. 2,12; Rom. 6,4), er — historisk seet — øiensynlig en Følge af det kirkehistoriske Faktum, at Kristenmenigheden i Rom først

fremtraadte i Romerstaten i Egenskab af anerkjendt Begravelseskollegium. Visse Grav- Areæ var i romerske kristne Familiers Besiddelse og ukrænkelige efter romersk Lov og kunde altsaa af sine Eiere bebygges med de til Gravkulten nødvendige Bygninger. Man nød da gjerne adveren ved Alterborde, stillede paa eller opførte over Martyrernes Grave — i ydre Overensstemmelse med de hedenske Dødsmaaltider, der nødes ved Gravene. Alterets Plads over Martyrgravene antydes jo endog saa tidlig som i Apoc. 6, 9 — hvis ikke netop dette Sted har givet Anledning til Skikken — og over den underjordiske Katakombe reistes saaledes de første «Oratorier», Bedehuse, Kirker. Det forholder sig altsaa ikke saa, at Kirkegaardene oprindelig anlagdes omkring Kir

16 kerue, men omvendt 83.3., at Kirkerne oprindelig byggedes paa Kirkegaardene. Efter Hedenskabets Fald opførtes Kirkerne ofte paa de* nedrevne Hedningetemplers Grund, og det at en dobbelt Aarsag — dels fordi Folket nu engang var vant til at besøge disse Steder for at øve Gudsdyrkelse (se Gregor den Stores Brev til U6ilitUß og den angelsachsiske Mission), ligesom Helligdagene af en tilsvarende Grund ofte henlagdes til hedenske Festdage, der nu fik ny Betydning — men dels ogsaa fordi ofte stort Jordegods, Afgifter og andre Indkomster var knyttede til Templerne og Tempelgrunden og nu gik over paa de Kirker, der var opførte paa deres Grund. De mangfoldige Kirker i vort Land, der fører Navnet Hof, Hove, Hovind, Hovland eller i Sammensætninger Ryggihof, Skeidishov, Stein(ar)hov, Njardarhov, Freyhov, Ullinshov, søger som man ser sit Navns Oprindelse fra denne Omstændighed. Ikke sjelden omdannedes hedenske Templer til kristne Kirker, t, Ex. Jupiter Ultors Tempel (Pantheon) i Rom til Maria ad martyres, Fortuna virilis Tempel til Maria ZMM'aca o. 8. v., og om det end ikke kan bestemt paavises for Norges Vedkommende, kan det dog have fundet Sted ogsaa hos os, skjønt dette fra andre Sider benegtes med stor Sikkerhed. § 13. Kirkebygningens Opførelse. Kirkebygningens Op førelse sker som Regel fra Øst mod Vest og begynder med Grundstenens Nedlægning ved Biskopen under Alterets vordende Plads. I Middelalderens Begyndelse førte man i Rom gjerne Legemet at en Mart}T, Helgen eller Confessor — og da navnlig den, til hvem Kirken skulde indvies, til Pladsen under Alteret (Apoc. 6, 9), som deraf fik Navnet «Confessio». I senere Tider, da man ikke mere som i Oldkirken kunde lægge Alteret over Helgenens Grav, nedlagdes Helgenrelikvier i Grundstenen. Opførelsen gaar da tra Koret over til Skibet og endelig til Taarnanlægget i Vest. Ved store Anlæg Ilender det, at man nar taget Vestpartiet i Arbeide, medens man endnu byggede paa Østpartiet, og dertra turde den Omstændighed skrive sig, at i mange middelalderske Kirker — paa Grund at de i hine Tider saa sædvanlige unøiagtige Maalinger — Koret ligger skjævt til Skibet, hvad der har fremkaldt Tanken om, at der i denne de korsformede Kirkers Skjævstilling skulde skjule sig17 en Symbolik, tydende paa Kristi bøiede Hoved pag. Korset, hvad doss vistnok kun er en i senere Tider indlagt Betydning. § 14. Kirkebygningens (jrundformer. XirkebvssninssenB normale Grundform er en dobbelt, idet man skjelner mellem I^ausskirker, som udvikler sin Form symmetrisk paa begge Sider af en Linie, som vi kalder Kirkens Længdeaxe, og Central kirker, der udvikler sin Form regulært til alle Sider omkring et 'Punkt, som vi kalder Kirkens Centrum. Langkirkerne (de basilikale Kirker) kan optræde med eller uden det Tværskib ved Koret, der giver dem Korsform (latinske Korskirker), ligesom Centralkirkerne (Kuppel kirkerne) enten kan udvikle sig som (sirkel, Sextenkant, Otte kant, Kvadrat eller som Korskirke med lige lange Korsarme (græsk Korskirke). Korsformen, der altsaa kan indtræde i begge Kirkearters Hovedformer, er neppe umiddelbart fremgaaet af noget symbolsk Hensyn, men har naturligt udviklet sig af de kirkelige Kultus- N6NBM. medenB den tidlisst deri indla^te Bvmdolik vel nar bidraget til at flxere Korsformen. Den senere B^iudoiik gjør imidlertid Korskirken til et Billede af den korsfæstede Frelser, hvis Aasyn vender mod Vest (Lysets Nedgang). Koret skal da betegne Pladsen for Kristi Hoved, de to VeBttaarne Naglerne gjennem Kristi Fødder,. Tværskibet Korsets Arme o. 8. v., men saadant Sindbilledmageri er først bagefter indlagt i de færdig udviklede Kirkeformer. Bs6dvanli^ atBlutteB Xirken i <38t over oss dass Alteret at en indad mod Xirken aaden, nalvrund, kvelvet MBc;ne, der udåd kan viBe Biss Bom nalvrund eller pol^ssonal, men altid ei lavere oss Bmalere end Koret. Denne bisone KaldeB oss tsieB ss^jerne ossBaa til Oentralkirkerne mod t)Bt. Nn Jordal under eller mellem laaruene st^artnex) akBlutter Nrken mod VeBt. BaaledeB deleB Xirken etter Bin (^rundtorm i Kor, IveerBkid nedens vel), I^anssBkid oss laarntod eller Xartliex (MenissN6d6NB Del). I de oldkriBtne Xirker kom dertil toran Xiiken en Atrium) med Mre ?ortiouB (86 § 23 oss I^iss, 6), § 15. Kirkebygningens indre Reisning. Mindre Kirker kan optræde uden indre Støtter for Tagværket (enskibede Kirkelig Kunstarkæologi. 2Kirker), større

Kirker behøver indre Støtter (Søiler, Piller), der da stillede i Rækker fra Indgangen til Koret afdeler Kirkens Indre i flere Partier, sædvanlig 3 eller 5, «Skibe» (flerskibede Kirker). Benævnelsen hidrører fra den gamle Symbolik, der anser Kirken som det Skib, fra hvilket Jesus lærte paa Genesareths Sø eller som Noæ reddende Ark i Syndflodens Vande. I de flerskibede Kirker er i Regelen Midtskibet dobbelt saa bredt som Sideskibene, og dets Tag saa høit hævet over Sideskibene, at det hovedsagelige Lys falder ind i Kirken Fig. 1. **Det Indre af en oldkristelig (femskibet) Basilika.** Tværsnit af den ældre Peterskirke i Rom (smlgn. Fig 20, 24 og 26). gjennem Vinduer over Sideskibenes Tag. De Langkirker, hvor dette er Tilfældet, kalder man Basilikaer (Fig. 1), et Navn der oprindelig tilhørte αρχων βασιλευς Embedslokale i Athen, men senere overførtes saavel paa de romerske Rets- og Børslokaler med Søiler og halvrund Apsis *(Basilica forensis)* som ogsaa paa den inderste Hal i det antike Privathus *(Basilica domestica)*, der begge oftere havde det her beskrevne Anlæg med Apsis, to Søilerader og ophøiet Midtparti, en Form, der gik over paa Kirken derigjennem, at det netop var denne *Basilica domestica,* der som længst fjernet fra Gadens Larm og sikrest mod Opdagelse ofte i Forfølgelsestiderne og førKristendommen blev Statsreligion, benyttedes til Gudstjeneste i Privathusene. I Middelalderens Sprog betegner dog, som forhen nævnt (§ 10), Basilika enhver Hovedkirke, uden Hensyn paa dens Bygningsmaade. Ogsaa Centralkirkerne kan være enskibede eller flerskibede (Fig. 2). idet Kuppelrummet skilles ved en Række Søiler eller Piller fra den lavere, ydre Omgang, over hvis Tag Lyset falder ind i Midtrummet. Fig. 2. **Det Indre af en oldkristelig Centralkirke.** Santa Costanza ved Rom (smlgn. Fig. 18, 23, 28 og 30). Vi skjelner med Hensyn paa Kirkens Reisning mellem: 1) Underpartiet (Arkaderne), 2) Partiet mellem Sideskibenes indre Loft og ydre Tag (Triforiet), 3) Clerestoriet eller det øvre med Vinduer forsynede Parti og endelig 4) Tagværket.

Af treskibede Basilikaer fra Norges Middelalder kjender vi følgende: Af Sten: I Erkestiftet: 1) Kristkirken i Nidaros (Trondhjems Domkirke); 2) den ældre Mariakirke (senere Elgesæter K.) sammesteds(?), 3) Reins Klosterkirke(?). I Bjørgvins Bispedømme: 4) den store Kristkirke i Bjørgvin; 5) Mariakirken og 6) Korskirken (? nu enskibet) sammesteds; 7) S. Albani Klosterkirke paa Selje (senere enskibet). I Stavanger Bispedømme: 8) Svithunskirken (Domkirken) i Stavanger. I Hamar Bispe dømme: 9) Trinitatiskirken (Domkirken) paa Hamar; 10) Olafskirken paa Ringsaker; 11) Nicolaikirken paa Gran; 12) Hof Kirke paa Toten (nu enskibet). I Oslo Bispedømme: 13) St.Halvards Kirke i Oslo; 14) Akers Kirke ved Oslo; 15) St. Laurentii Kirke i Tunsberg; 16) Tjødling Kirke (nu enskibet) og 17) Aas Kirke (senere enskibet). No. 1, 3 og 17 tilhører den gothiske, de øvrige den romanske Stilperiode. En Mængde af vore Trækirker (Stavkirker) var treskibede Basilikaer. Om dem ligesom om Centralkirkerne § 22 og § 17.

Treskibede Kirker, hvis Sideskibe mod Sædvane har samme Høide som Midtskibet, kaldes Hallekirker (Fig. 3). Ogsaa toskibede Langkirker forekommer, dog kun som sjeldne Undtagelser (se Fig. 4). [Hovedøens Klosterkirke og Domkirken i Bergen.) Fig. 3. **Tværsnit at en Hallekirke.** § 16. **Klosterkirker og Klosteranlæg.** Klosterkirkerne havde egentlig ingen fra de øvrige Kirker forskjellig Bygningsmaade, men vel visse for de forskjellige Ordener udmærkende Træk. De laa gjerne paa Klosteranlæggets Nordside (Fig. 4) og havde paa sin Sydside Udgang til Korsgangen, en Søilegang, der i rektangulær Form omgav Klostergaarden, og til hvis tre øvrige Sider Klostrets Hovedbygninger sluttede sig, i Øst gjerne Sakristi, Konventstue og Parleatorium (Talestue), i Syd Dormitorium (Sovestue), Refectorium (Spisestue) og Økonomibygninger (Kjøkken, Bryggerhus, Ladegaard), i Vest Hospitium og Abbedens Bolig, hvor ikke denne laa for sig selv udenfor Klostret. Norske Klosterruiner viser intetsteds Munkenes Celler, der formodentlig har befundet sig i de nu forsvundne Overetager, i Lighed med hvad ofte er Tilfældet i Sydens Klostre, eller muligens ikke været brugelige hos os.

Benediktinerne — den ældste Munkeorden — byggede gjerne sine Kirker og Klostre paa Høiderne, og forsynede dem med høie, udsigtrige Taarne, Cistercienserne (de reformeredeBenediktinere) skjulte gjerne sine ved sin Simpelhed udmærkede Anlæg — i Lighed med Moderklostret Citeaux — i skovrige Dalstrækninger og afsluttede altid sine Kirkers Østside i ret Linie uden Apsis, hvad der forøvrigt ogsaa var eiendommeligt Fig. 4. **Grundrids af Hovedøens Kloster.** A Klosterkirkens Kor. B Klosterkirkens Skib. C Klosterkirkens Indgang. D Klostrets Korsgang. E Klostergaarden. F Sakristi (?). G Konventstue. H Talestue. I Udgang mod Øst. K—L

Ubestemt. M Dormitorium. N—N Vedskjul etc. O Udgang mod Syd. P Kjøkken. Q Anretningsrum. R Refectorium. S—T Hospits. U Udhus. V Bryggerhus. X Kirkens Taarn. Y Fængsel(?). Z Ubestemt. Biplanen: A, B, C, D Abbedens Bolig. E Portgang.22 for Angelsachsernes og for mange af Norges Kirkebygninger fra Middelalderen. Tiggerordenerne (Franciskanere og Domini kanere med deres Underafdelinger) byggede helst sine Klostre i og lige ved Stæderne, Franciskanerne ikke sjelden toskibede Kirker med et høiere og bredere Hovedskib og et lavere og smalere Sideskib (Ex.: Franciskanerkirken, nu Domkirken i Bergen). Norge eiede i Middelalderen følgende Klostre med til hørende Kirker indenfor Rigets nuværende Grændser: Oslo Bispedømme: 1. Stæ Mariæ og St. Edmunds Kloster paa Hovedøen (1147), Cistercienser. 2. V6I-U6 XioBt6l- (t. 1198), 3. Mariæ Nonnekloster i Oslo (ca. 1119), Benediktiner. 4. G-imsø Nonnekloster (ca. 1119), Benediktiner. 5. Dominikanerklostret i Oslo (ca. 1230). 6. Franciskanerklostret i Oslo (ca. 1230). 7. Franciskanerklostret i Tunsberg (ca. 1250). 8. St. Olafs Kloster i Tunsberg (ca. 1150), Præmonstratenser. Hamar Bispedømme: 9. St. Olafs Dominikanerkloster paa Hamar. 10. Klostret paa Gran, Hadeland (ca. 1160) — en kortvarig Institution. Stavanger Bispedømme: 11. St. Laurentii Kloster paa Utstein (ca. 1280), Augustiner. 12. Olafsklostret i Stavanger. Bergens Bispedømme: 13. St. Michaels Kloster paa Nordnæs i Bergen, Munkeliv (ca. 1108), Benediktiner. 14. St. Johannes (Jons) Kloster i Bergen (ca. 1200), Augustiner. 15. St. Mariæ (Nonnesæter) Kloster i Bergen (ca. 1 150), Bernhardiner. 16. Dominikanernes (Olafs?) Kloster paa Holmen i Bergen sea. 1235). 17. Franciskanernes Olafskloster i Bergen (ca. 1240). 18. Hellig Aands Kloster paa Halsnø (1164), Augustiner. 19. St. Mariæ Kloster paa Lyse (1146), Oistercienser. 20. Bt. NoBt6r paa 861.16 (oa. 1113), V6N6(iiktiu6r.23 Nrk6Btittet: 21. Bt, I^aurentii NoBter paa Mdarnolin (oa. 1104), benediktiner sd!luuiao6NB6r). 22. Elgesæter Kloster (ca. 1170), Augustiner. 23. paa Lakke ved Mdai'oB (t, 1157), Venediktiner. 24. DoininikanerklcMret i I^idaroB (oa. 1230). 25. i MdaroB (etter 1280). 26. Bt. Mariæ Kloster paa Tautra (ca. 1207), Cistercienser. 27. St. Andreæ Nonnekloster paa Rein (1226). Endnu findes betydelige Kirkeruiner ved Klostrene paa Hovedøen, Utstein, Lyse, Selje, Rein, Tautra og Bergen (Dom kirken). Om vore Klostre se forøvrigt Chr. Langes Kloster historie. § 17. Kapeller. Kirkebygninger, der kun benyttes til enkelte gudstjenestlige Handlinger, eller som er 3.t privat Karakter, kal des Kapeller og kan med Hensyn til sin specielle Bestemmelse være Daabskapeller, Gravkapeller, Borgkapeller eller Bedehuse (Oratorier), vor Middelalders «Kross», der har sit Navn af, at de opførtes omkring de ved Veiene opsatte Andagtskors. De rundt om paa de store Gaarde opførte Privatkapeller kaldtes hos os 2s^6n66Bkir^6r. Da I)aadBkap6ii6r (VaptiBt6ri6r) og Gravkapeller ligesom Bedekapeller, indviede til bestemte Helgener, ofte knytter sig til Nrk^rns, Banini6ndv3F6B de ofte med disse som integrerende Dele af Kirkerne (Stuker, Kover). Særlig hyppige var de til Kirkerne føiede Mariakapeller (Maristuke, engelsk Ladychapel) og de i Kirkens Vestende anlagte Daabs kapeller. De fritstaaende Gravkapeller var gjerne enten runde eller ottekantede Centralbygninger, udgaaede fra de antikk romerske Gravbygninger, navnlig Mausolæernes runde Grund form, der saa videre overførtes paa de fritstaaende Daabs kirker, Baptisterier, dels vel stammende fra de romerske Rund sale og Bassiner i de offentlige Bade, men visselig ogsaa sammenhængende med Gravkirkernes Form med Hensyn paa Rom. 6, 4 og Coil. 2, 12. Centrum dannedes i Baptisterierne af Daabsbassinet, piscina (Fiskedammen) kaldet, med Hensyn paa Mare. 1, 17, i Gravkapellet af Sarkofagen"; men oftest var en Altarnische ligeoverfor Indgangen knyttet ogsaa til Rund bygningerne (§ 14).24 Central-Kapeller i 2 Etager med Forbindelse (Hul i Gulvet, respektive la^et) mellem Nta^erne tind6B især i Borgkapeller fra Middelalderen, hvor da vel den øvre Etage var forbeholdt Borgherrén og hans Familie. De Sagn, der stundom tindeB om «Søsterkirker», hvor to Kirker ligger lige ved Siden at hinanden, lader sig ofte føre tilbage til, at den mindre Kirke har været et fristaaende Kapel til den større. Saaledes er ved Søsterkirkerne paa Gran visselig Mariakirken ganske simpelt et Mariakapel til Nikolaikirken. Af Centralkirker i Ottekant eller Rundform fra Norges Middelalder kjender vi kun et nu forsvundet ottekantet Kapel ved Avaldsnæs Kirke, den nylig udgravede runde Olafskirke i Tunsberg, der synes at hænge sammen med de bornholmske og slesvigske Rundkirker fra det 12te Aarhundrede, samt et tilintetgjort Stavkapel (vistnok Ottekant) ved Stavaa i Trond njemB Stift, li^6Boin det første (^ravkapel over St. Olat» Grav synes at have været en central Træbygning paa den Plads, hvor nu Ottekanten i Trondhjems Domkirke staar. (Derimod er den saakaldte MdarliolmB XloBterkirke paa Nunknolinen vistnok kun en rund Donjon fra Kristian V's Tid.) § 18. Kirkebygningens

Materiale. Kirkebygningens Mate riale er enten naturlig Sten, Teglsten eller Træ. Middelalderen synes at skjelne mellem Opus Romanum, d. v. s. Kvaderbygning af firkantet tilhuggen Sten, Opus Francigenum eller Gallicanum, hvormed formodentlig betegnes de af større og mindre Brudsten opførte, nvor det tykke Kalklag fyIder de ujevne Hlellemrum mellem Btenen6, samt Opus Fcoiie^m^ d. v. 8. Fagværksbygning at Træ. Men foruden disse 3 Arter har vi desuden at betragte Teglstensbygningerne og Laftbygningerne i Træ. § 19. Kvaderbygning. Kvaderbygningen kaldes Opus Romanum, fordi den forplantedes til de nyomvendte Lande fra Moderkirken i Rom, hvor dens Teknik var nedarvet fra Antiken. Kvadersten (fr. pierre carrée, carreau, engl. square-stone, lat. lapis quadratus, quadramen) er regelmæssige og lige store at Brudsten ved Tilhugning dannede og ved Kalk forbundne aflange Terninger, der dog Btundom kun renhuggedes i Fir kantens udadvendende Side.25 Anm. 1. Den Kalk, der anvendtes som Bindemiddel saavel i Kvader stensbygningen som i Brudstensbygningen og i Teglstensbygningen, bestod sædvanlig af 70 Dele grov Kvaitssand, 25 Dele ren Kalk og 5 Dele (rips (svovlsur Kalk). Anm. 2. ' Murforbandet» o: Maaden, hvorpaa Kvadersteneue ien Mur feies sammen, er flere Slags. Man skjelner mellem: 1) Opus isodomum, store firkantede Stenblokke, bvis Skikter alle har samme Heide, men vexler ineilkiu en Skikt I^sbere (d. e. etter Længden lagte Kvadre) og en Skikt Bindere (o: efter Bredden lagte Kvadre) med eller uden Kalk, men forbundne med Jernklamrer (Svalehaler). 2) Opus pseudoisodomum, hvor hver anden Skikt havde de mellemliggende Skikters dobbelte Heide. 3) Opus rusticum (Rustica) kaldte man Forbandet, naar kun Fugerne var afglattede, medens Stenens Overflade forøvrigt var ru. 4) Opus emplectum (Fyldmur, se nedenfor) bestod af to Rækker Kvadre indad og udåd, mellem hvilke det indre af Muren var fyldt med Smaasten i Kalk. Desuden forekom Rudeforband, Netforband (opus reticulatum), Sildebensforband (opus spicatum) o. 8, v., hvis Former fremgaar af Navnene. Man skjelner ogsaa mellem latinsk, romansk og gothisk Forband. I mange at vore norske Kvaderkirker med Fyldmur er den indre Mur Brudsten. § 20. Brudstenskirker. Brudstensbygningen kakles Opus Francigenum eller Gallicanum, fordi den tidlig kom i Brug ide frankiske Lande i Gallien. Den opførtes af større eller mindre Brudsten i væsentlig utilhuggen Tilstand; de bærende Mure opførtes gjerne af to parallelt løbende Eækker Brudsten, hvis Mellemrum fyldtes med Smaasten og Grus i en Kalkopløsning, der da efterhaanden hærdede det hele til en klippefast Mur (Opus emplectum, de saakaldte Kistemure eller Fyldmure, tysk Futtermauer), og forekommer meget hyppig i vore simple middelalderske Landskirker. Hjørner samt Dør- og Vinduesindfatninger i disse Kirker udførtes ofte af Kvadre, der gjerne vexler mellem Langside og Kortside opad Mur hjørnet. § 21. Teglkirker. Teglstensbygningen opføres af kunßtAjoi-t Sten at brændt Ler, Tegl (tysk Ziegel, fr. brique cuite, engl. burnt brick, Min bricJc, lat. later coctus). Tegl stenen kan formes efter de forskjellige Detailformers Behov, for Murlagene aflange, flade Firkanter, for Buerne i Kilesnit, for Ornamenterne i irregulære Former o. 8. v., og anvendtes især i Egne, der var fattige paa god Bygningssten, saaledes hele Nordtyskland, Holland o fl. St. I Sverige og Danmark26 kjendes Teglkirker lige fra Midten at det 12te Aarhundrede, i Norge ikke før 1230—40, da de synes indkomne med Tigger munkene. Imidlertid blev Teglstenskirkerne i Middelalderen aldrig hyppige i Norge, og Teglstenenes Brug synes liketil henimod Reformationstiden væsentlig at have været indskrænket til det østenfjeldske Norge. En eiendommelig Anvendelse fandt det brændte Ler i de saakaldte Krukkehvælvinger, hvis Kapper, for ikke at fordre altfor massive Mure som Vederlag, gjerne gjordes 89,9. lette som muligt, og derfor i det Indre dannedes af hule Terrakotta krukker, hvis Bund blev stukket ind i den nærmeste Krukkes Aabning, hvorved man opnaaede at konstruere Hvælv at usæd vanlig I^6td6d. Meningen med de i Tyskland stundom nævnte «Schall topfe», der antages indsatte i Kirkemuren af akustiske Hensyn, er endnu ikke helt opklaret. Skjønt ikke opførte at naturlig Sten, henregnes Teglkirkerne altid til Stenkirkerne. Anm. Teglstenenes «Forband», d. v. s. Maaden af deres Sammen stilling for at danne en holdbar Mur, var i Middelalderen enten det vendiske (slaviske) Forbaud, hvor g,lti<l i samme Hlur^kikt en I^»dsr (d. v. s. Teglstene lagte efter Længden) fulgte paa en Binder (d. v. s. Teglstene lagte efter Bredden), og hveranden Skikt begyndte med en Løber, hveranden med en Binder (altsaa: -UnT-HTZMini" o. s. v., eller det gothiske Forband, d. e. to Løbere og en Binder, altsaa: medens Murens Indre hyppig kun bestaar af Smaasten i Kalk («Munke forband»). Senere Bygninger er gjerne murede enten i Blokf orband, d. v. b. en Skikt Løbere over en Skikt Bindere o. s. v. : -TZITZmn., eller i Krydsforband, hvor Skikterne ligeledes vexler med Løbere og Bindere, men saaledes at Stødfugerne (o: de lodrette Fuger) i Løberskikterne

ikke falder lodret over hverandre i hvert andet, men først i hvert ste Lag, altsaa: § 22. Trækirker. De kirkelige Træbygninger sønder falder i to Arter: Laftkirkerne, der bestaar at liggende Stokke, der enten runde (Blokhuskirker) eller firkantet tilhugne (Tømmerkirker) latte» sammen i Enderne, og Fag værks- eller Bindingsværkskirkerne, der bestaar at et Rammeværk af staaende og liggende Stokke, idet Rammerne udfyldes med indsatte Bord, Planker (fladhugne Stokke).De Kirker, hvis Planker er opretstaaende, kaldes Reisværkskirker (af reise, stille paa Ende), og hvor de ikke er spigrede til, men indfalsede i hverandre og i Rammens Sider, Stavkirker (af gammelnorsk *Staf,* Stolpe; engelsk *stock-churches).* De tør ikke forvexles med de almindelige Bindingsværkskirker, og ophørte at bygges i Norge ved Reformationstiden, da de afløstes af almiiidelige Bindingsværks- og Laftkirker. Medens Europas østlige Lande, Rusland, Ungarn, Mähren, Schlesien og visse Dele af Böhmen, altsaa de fra Byzantz kristnede Lande, eier Laftkirker, har de fra Rom kristnede Lande, altsaa Tyskland, Frankrige og England, havt Bindingsværkskirker. I den senere Middelalder ombyttedes i alle disse Lande Træet med Stenmaterialet. De egentlige Stavkirker (Fig. 5) kjendes kun hos Angelsachserne og i Norge samt i enkelte Fragmenter ogsaa i Danmark og Sverige. Sin rigeste kunstneriske Udfoldelse synes Stavkirken at have faaet i Norge. Fig. 5. **Norsk Stavkirke (Gol).** Længdesnit.28 Af Stavkirker existerer endnu i vort Land som mere eller mindre vel bevarede treskibede Kirker: Urnæs, Borgund, Hopperstad, Kaupanger (i Sogn), Hitterdal (i Telemarken), Lom og Ringebu (i Gudbrandsdalen), Hl»^6, Lomen og Hurum (i VkM6l'B), I^orpk (i Hallingdal); opførte omkring en Midtstolpe midt i Kirken er: Nore og Op6al (i Numedal) og enskibede: Grip, Kværnæs (Nordmøre), Rødven (Romsdal), Eøldal (Hardanger), Ni6Bd9l^ (Telemarken), H669.1 og Reinlid (Valders). Desuden er Holtaalens enskibede Kirke opstillet i Trondhjem, Fortuns treskibede Kirke paa. Fantoft ved Bergen og Gols treskibede Kirke paa Bygdø ved Kristiania (alle opsatte 1884), hvorhos Vangs treskibede Kirke i Valders i 1841 Aytt6deB til Bolii6Bi6n og OpBtili666B i Briickenberg. De u6inZerk6r sig ved sine talrige Gavle og Taarne, der giver dem et eget pyramide lignende Udseende, og ved sine aabne Buegange med Balustrade omkring Kirken. I vor Tid er man hist og her igjen begyndt at opføre Stavkirker i mere og mindre modificerede middelalderske Former (Xirk6d«, Lærdalsøren, Borgund, Aurdal og Bt66^j6 i Sogn (Arkitekt <I!1ii-i8ti6) ; Rominten i Østpreussen (Arkitekt Holm- HIUQtIi6) o. U). ANDET KAPITEL Kirkebygningens Dele. § 23. Kirkens arkitektoniske og liturgiske Inddeling. Arkitektonisk deles saavel den basilikale Kirkebygning som Centralbygningen i de bærende Dele: Grundmure, Gulv, Seiler eller Piller og Vaegge, og de ba arne Dele: Tagværket, Emporerne (Pulpituret) og Taarnene. Liturgisk deles den basilikale Kirkebygning, som vi i § 14 har seet, i Apsis, Kor med eller uden Sakristi og Krypte, Tværskibe, Langhus eller Skib, der i de flerskibede Kirker deles i Midtskib og Sideskibe, Forhal (Narthex) og — for de oldkristne Basilikaers vedkommende — Forgaard. Da den basilikale Kirke er fremherskende i hele Vester landets Kirkebygningskunst, lægger vi dens Former (Fig. 6) til Grund for den følgende Fremstilling. Apsis. Korkradrat. Kryds. Langhus. Narthex. Fig. 6 Romansk Basilika. Længdesnit.30 i Første Afdeling. Kirkens arkitektoniske Inddeling. 1. De bærende Dele. § 24. Gnmdnrare. Grundmurene i de middelalderske Stenkirker er enkelte Gange overordentlig omhyggelig, men som oftest ret ufuldkomment udførte (Fig. 7). Simplest er følgende System: I en Grøft omtrent saa bred som Kirkens vordende Mure og sædvanlig saa dyb som bred, men lidt smalere Fig. 7. Grundmure under Trondhjems Domkirke i Dybet end paa Overfladen, fyldes Kuppelstene og Brudsten i tør Mur og derover lægges en eller flere Rader Smaasten i Kalk og øverst en tilhuggen Sokkel af den Stenart, af hvilken Kirken skal opføres. Denne Sokkel gives gjerne i sit øvre Hjørne udåd en Bølgeform, der betegner Grundmurens øvre Afslutning og Murenes Underlinie (Sokkel). Eller: Grøftens Bund udjevnes med et Lag Smaasten i Kalk, derovenpaa sættes et Lag flade Stene paa skråa ved Siden af hverandre og over disse et nyt Lag i modsat Retning og saaledes videre opad (den efter sin Form saakaldte Silde31 bensmur) Over denne lægges endelig et eller flere Lag horizontale, veldannede Stene som Underlag for Sokkelen. Eller: Grøften tvld6B neit med større Stene i Kalkrøre, der fæstner til en haard Masse. Eller: Man anvender en grund, men bred Grøft, i hvilken underst er lagt ui-6F6iiN3e Bt6Q6 i tør Mur med Sand som Ill^kvuinF, og det øvre Lag bestaar da at en Flaade at store, flade, veldannede Stene i Kalk. Fundamenteringens Løshed og den ofte slet valgte Bygge grund har bevirket, at mangfoldige middelalderske Kirkemure er ude af Lod ; saaledes Markuskirken i Venedig, i hvis Vægge, Piller og Gulv neppe findes en eneste ret Linie, og Domkirkens Klokketaarn i Pisa (det berømte «skjæve Taarn»), der sank til den ene Side under

Opførelsen. Anm. Den først beskrevne Art er anvendt i Olaf Kyrres Kristkirke i Trondhjem, Underlaget under Pillerne i Domkirkens Langkor, ca, 1077—1093 (Fig. 7a), den anden Art. under Biskop Eysteins romanske Tværskib i den udvidede Kirke samt under Sakristiets og Kirkens projekterede romanske Vestskib, ca. 1161—1178 (Fig. 7b, c og å), den tredie under samme Erke biskops gothiske Bygning, Høikoret, ca. 1183—1188 (Fig. 7e, f og g), og den fjerde i Erkebiskop Sigurds gothiske Vestskib i samme Kirke, 1248 ca. 1300 (Fig. 7%, i, k og 1). § 25. Svillemure. Trækirkerne fundamenteredes blot ved en Række store Stene, den saakaldte Svillemur, henover hvilken Kirkens Grundsviller lagdes og kammedes sammen i Enderne. I vore Stavkirker anvendtes to Svillerækker, den ene over den anden, men saaledes at de ristformigt lagte afgav Orundia^ for NidtBkid6t ind6 i det midtre Felt (a), ui6denB Sideskibenes Bredde i de treskibede Kirker betegnedes » « ved Mellemrummet mellem de vdre og indre Sviller. \ a " Over Oversvillernes Hjørner, ridende paa diBB6 og • r-» spaltede i sin nedre Ende, reistes Kirkens fire Hjørnestolper (hornstaf), som derved undgik at komme i Berøring med Jordens Fugtighed, og i den indre (undre) Svillerækkes Taphuller ind tappedes Kirkens indre Søiler, der skilte Midtskibet fra Side skibene. Den ydre Løbegang hæftedes løst udenpaa Bygningen over sine egne Bvilleinur6 og Grundsviller. § 26. Gulvet. For Gulvet i Stenkirken overtog Kristen kirken fra først af det antik-romerske Mosaikgulv, dog i en32 * i grovere Udførelse som ornamentale Fliser i forskjelligfarvede, teppelignende Mønstre af Firkanter, Stjerner, Tre- og Sexkanter o. s. v. i naturlig Sten (Opus Alexandrinum) eller i di'L6ndt Ler. Cosmaternes Arbeider i det 12te—13de Aarh. var af lignende, men finere Art. Stundom findes Figurfremstillinger (Domen i Siena, Bt, G-ereon i Koln). En og anden Gang findes i Gulvet i den senere Middelalders Kirker sammenhængende Mønstre, udviklede af en eneste Linie, de saakaldte Labyrinter, Bodsveie eller Jerusalemsveie (Fig. 8), hvis i endeløse rette eller krumme Linier bevægede, ved den ene Linie angivne Vei skal være tilbagelagt at de bodfærdige ofte krybende paa Knæerne, som et Symbol paa Livets lange og indviklede Vei eller som Mod præstation for en Pilgrimsreise til Jerusalem, livoraf Navnet «Jeru salemsvei». Dette Navn er dog af nyere Oprin66iß6 og hin Skik ikke paavislig. De findes endnu vel d6var666 i Ottmkii'k6i'N6 i Amiens og Bayeux. Efterhaanden fyldte Begravel ser inde i Kirken Gulvet med Gravstene over Geistlige eller over fyrstelige og adelige Familier. Fig. 8. Bodsvei iet Kirkegulv. I den tidligere Middelalder hænder det hos os ikke ganske sjeldent, at Gulvet følger Terrænets Stigning eller Synkning, saa at Altaret kommer til at ligge høiere eller lavere end In6 gangen. Dette er t. Ex. Tilfældet i St a Sunnivas Kirke paa Selje og i Nika.6iBkirk6n ved Tønsberg. Gulvet i Stavkirken. I Trækirkerne fra Middelalderen dannes — for vore Stavkirkers Vedkommende — Gulvet at et aabent Netværk at Sviller, hvis Overside forbliver liggende aaben i Dagen, medens Gulvplankerne indfældes i Mellem rummene, ligesom paa et Skibsdæk, altraa en Art Parketgulv. Henad Gulvet løb i disse Kirker langs Væggene en fast Bænk (gammelnorsk Setupallr), endnu synlig i Hedals og Borgunds Kirker (se Fig. 9) Ogsaa Stavkirkerne havde Gulvbegravelser, livoraf Mærker endnu 8668 i Torpe og Reinlid Kirker.33 § 27. Seiler. Seiler og Piller (i Trækirken: Stolper, Fig. 9 Stavkirkens Gulv med Bænk. dannede Bærer, der er bestemt til at opbære en retliniet Tag bjælke (Arkitrav), skjønt den ofte i Middelalderen bærer en Bue (Arkivolt). Seilen bestaar af Basis — dog har de doriske Seiler ingen Basis —, Legeme (eller Seileskaft), Hals og Kapitæl. X3.pit3kl«n kav^6 i den antike (o: græsk-romerske) Arkitektur 5 Hovedformer (se Fig. 10): 1) den doriske, der bestaar af en underliggende Rundplade (Echinns) og en firkantet Kirkelig Kunstarkæologi. 334 5) en toskansk Orden, næsten lig den doriske. Ide ældste Kirker, ialfald i Rom, var det sædvanligt at anvende Søiler, tagne fra antike Bygninger; først i Ravenna (ca. 450) d6FM<lt6 man at forarbeide Søiler til Kirkerne. Senere i Middelalderen var det væsentlig den korinthiske Kapitæl, der kom til An vendelse i mere eller mindre stivnede eller forkrøblede Former. Som Basis for sine Søiler anvendte Middelalderen gjerne den ioniske (attiske), der bestod af en firkantet Plade <^ii>z^s»i) og derover to runde VuiBt6r med en niOi^iMAAOu^ Huiksi (Torus og Trochilus). Hvor et Hjørneblad lægger sig fra den underste Torus ned paa den firkantede Plinthe i alle fire Hjørner, tør man antage Søilen at vær^e yngre end Aar 1100. overliggende Plade (Abacus). 2) den ioniske, der mellem disse to Led iu6BkM6r en til begge Sider Bpir3,ltorm6t Volut, og 3) den korinthiske, hvis NodinuB bestod at en kurvliFN6ii, s ! Toskansk. Dorisk. lonisk. Korinthisk. Sammensai Fig. 10. Renai *neens Søileordener etter Vi oi». 435 ftenaissancen optog de antike Søileordener, men satte paa høie Plinther saaledes, 80N1 Fig. 10 viser 66 5 at Vignola nærmere systematiserede, saakaldte «Søileordener». En

Søile, der træder frem af en Væg med sin ene Halvdel, kaldes en Halvsøile. § 28. Piller. Pillen (Fig. 11) er den i sin Grundform firkantede, stundom polygonale, i enkelte Tilfælde runde, af opmurede Kvaderstene, Brudstene eller Tegl sammensatte Bærer, der er bestemt til at bære en bueformet Overligger (Archivolt). Ogsaa Pillen har Basis og XapitZki, men kan 0A83.3. stige umiddelbart op af G-ulvet (Fig. 11) og gaa umiddelbart over i Buen. Er Pillen forsynet med helt eller halvt at Pillen tr6nitrk6<i6ii66 Hjørnesøiler, der er bestemte til at op tage Hvælvets Ribber (Gurter, se neden for), da kaldes disse Søiler Knægte (tysk Dienste). En Pille, hvis ene Side hænger fast ved Væggen, kaldes en Pilaster ; er den kun lidet fremtrædende og tynd, mere bestemt til at smykke end til at bære, Pille. Søile. Pille. Fig. 11. Romansk Støtte- vexel (Piller og Søiler). benævnes den Lisene. Lisenerne bærer gjerne kun lette i Muren fremtrædende Buerækker (Blindarkader). § 29. Vægge. Stenkirkens Vægge, der gjennem sine Døre giver M6NIFN666N og gjennem sine Vinduer Luft og Lys Adgang til Kirken, beklædtes i Middelalderen ofte paa den indre Side med Kalk, i hvilken audra^t6B Billeder eller teppe lignende Ornamenter, ink66NB de paa 66 store Festdage be dækkedes med virkelige Tepper, ofte med hellige Fremstillinger. De tykke Murvægge indeholde ofte Begravelser. IStavkirkerne, hvis Yægge dannedes af staaende Planker i et fast Rammeværk, dannet nedentil at Svillerne, paa Siderne af Stolperne og oventil af «Stavlegjen», den overliggende Bjælke, og yderligere forstærkedes ved hinanden krydsende Bjælker (Sværd) paa den indre Side, var Væggene bedækkede med et tykt, især paa Udsiden, ofte fornyet Lag Tjære.36 § 30. Vinduei*. Vinduerne var oprindelig, før An vendelsen at' Glas blev almindeli^, me^et smaa, og stod enten helt aabne, stundom forsynede med Lemmer, eller de kunde bedækkes med en Ramme med Blære, Lærred, eller i rigere Bygværker med blyindfattet Beryl, Krystal eller gjennem skinnende Marmor-, Feltspat- eller Alabasterplader. De fler skibede Kirker med forhøiet Midtskib har to Rækker Vinduer, en nedre i Sideskibene og en øvre i Midtskibets Overvæg over Pillerne. Denne øvre Række fortsætter sig i Tværskibet og Koret. Antallet af Vinduer i de to Rækker svarer sædvanlig til Antallet af Bueaabninger mellem Pillerne. Oldkirkens Apsider var vindueisse, de senere deriniod ikke. I vore Stav kirker fandtes aldeles ingen Vinduer, kun en Række runde, omtrent A Alen høie Huller (se Fig. 5), der gav lidet Luft vexling og end mindre Lys. Dette faldt kun ind gjennem Dørene og i enkelte at de ældre Kirker gjennem en Glug i Gavlen I Stenkirkerne i vort veirhaarde Land anbragtes Vinduerne ofte kun paa Sydsiden, hvorved man saa nogenlunde und^ik daade Gjennemtræk og den skarpe Xordenvind. Vinduer nesKanter skraanede gjerne enten indad eller baade indad og udåd. Da Glasset kom almindelig i Brug omtrent samtidig med, at den gothiske Bygningskunst forvandlede de tykke, tunge Mure til Bteerke Nurpiller med tvnde, lette Vægge imellem disse, gjennembrødes disse Vægge næsten helt af store Vinduer (se Fig. 12), der fyldtes med Glasmalerier i glimrende Farver, der lod hele Kirkens Indre svømme i et Hav af den rigeste Farvepragt. I de gothiske Kirkers Vestfagade anbragtes gjerne et Rundvindue med radiale Sprosser («Rose» Fig. 12) eller et stort, rigt farvet Vindue. Det kirkelige Glasmaleri, der allerede kan paavises fra Slutningen af det 10de Aarhundrede, blomstrede navnlig i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede, altsaa i den gothiske Stilperiode, men forfaldt Baa under de følgende Sekler lige til fuldstændig Forglemmelse af Tekniken, indtil vor Tid har F^enopta^et den med adBkilliBt Held, men uden dog at kunne helt naa Middelalderens fine Farvevirkning. (Se St. Gudule i Brussel, Kblnerdomen.) § 31. Dere. Af Døre havde Kirkens Ydervægge i Regelen mindßt to, Hovedindgangen i Vest og en Indgangsdørtil Koret i Syd eller Nord (kun sjelden i den østre Mur). Hovedindgangen har sin Plads midt paa Façadens Væg; har Kirken Sideskibe, saa har derhos som oftest disse hver sin Vestindgang (Mandsdør i Syd og Kvindedør i Nord, Fig. 12). Fig. 12. **Gothisk Kirkefaçade.** Nôtre Dame i Paris. Oprindelig synes Kirkens Døre at have været lave og trange (Matth. 7, 14), som det navnlig var og endnu ofte er Tilfældet *in partibus infidelium,* hvor der kan være Tale om at38 beskytte Kirkerne mod Angreb (Forsvarskirker). Saaledes er Hoveddøren til Fødselskirken i Bethlehem, der li^6r udenfor de Kirken og Klostrene omgivende Mure, saa lav, at man maa dsi6 sig ret dx^^ for at træde ind. Senere hæver Portene sig gjerne i Bueform med en hori zontal Overligger under Buen. Det herved fremkomme Bueparti (Tympanon) udfyldtes gjerne med et Basrelief• (ofte Dommedag). I den gothiske Stilperiode deles Døraabningen ved en bred Stenpille i Midten (Fig. 12). Ved Hjælp af Murfremspring gav man tidlig Døren en vis Dybde og omgav den med Søiler, Halvsøiler, Piller og Baldakiner med Helgenbilleder under. De ligeoverfor liinanden staaende Søiler nærmede sig hinanden, jo dybere man kom ind i Portalen, og Buerne over dem blev saaledes lavere indad,

hvorved det hele fik en betydelig per spektivisk Virkning, der dannede ligesom et Forspil til det virkelige Perspektiv, der aabnede sig, naar man traadte ind i selve Kirken. Mere eller mindre verdslige Billeder — Jagt, Krig o. s. v. udenpaa Kirkernes Indgangsvægge erindrede symbolsk om, at man ved Indtrædelsen i Kirken lagde det verdslige Liv bag sig. D6 lombardiske Kirker er kjendelig paa den lille Forhal foran Døraabningen med to Søiler, en paa hver Side, baarne af Løver. Selve Dørfløiene var i Middelalderen ofte fyldte med fra først af i Byzants, senere ogsaa i Italien og Tyskland tort3kr6iA6(i6, rige Broncefremstillinger af den hellige Historie (Hildesheim, Nowgorod, Pisa, Ravello, Monreale, San Paolo i Eom, Augsburg o. fl.). I Stavkirkerne, hvis Hovedindgang oprindelig synes ligesom ofte i Stenkirkerne at have været paa Langsiden nedimod den vestre Ende, men som senere ialfald fik Hovedindgangen paa den vestre Gavlvæg, smykkedes Portalens nærmeste Planker med rige Slynger af Ranker og Drager (Drageslynger), stundom ogsaa med figurlige Fremstillinger, især fra Sigurd Fafnersbane sagnet, hvis Helte efter Folkevisens Forbillede vistnok tænktes som kristne Riddere og at senere Slægter, der havde let for at sammenblande de tre Dragedræbere, snart udlagdes som Sigurd, snart som Erkeengelen Michael, snart som St. Georg (se Ikonografien). Inderst imod Døraabningen stod fintudskaarne Halvsøiler, kronede at Løver og en Arkivolt. I enkelte Stav kirker viser Portalerne os ogsaa bibelske Fremstillinger: i39 H6niB66aiB Xirk6B kortal var 66 li6iliF6 tr6 Xon^6r, i I^6Bian6B I^irk6B 6N N6i lilßkk6 MNllN6it6BtaiU6Ntli^6 V6^iV6NN666r t'r6Nl 8ti11666. 2. De baarne Dele. § 32. Overligger kaldes 66t Led, der danner Overgangen mellem de bærende og de baarne Dele, der omgiver Bygningens Aabninger: Døre, Vinduer, Aabninger mellem Søiler (Inter 00iuiUIii6I') eller M61161N Piller (Pilleintervaller). Den er enten horizontal, vinkelformet eller buet. Den horizontale Overligger over en Søilerække kaldes Architrav, Hovedbjælke (Fig. 1). Den vinkelformede Overligger, der kun sjelden forekommer i Stenbygningskunsten n^ , benævnes gjerne efter det Folk, der hyppigst benyttede den: sachsisk Bue Den virkelige Bue, der dannes af kileformede Stene, kan have flere Former; 66 to VBLB6NtIiABt6 er Nun6dU6H og Bpi6BdU6N. Rundbuen (Fig. 11) danner en Halvcirkel og har altsaa sit Centrum midt i Halvsirkelens Grundlinie (Impost, tysk Kåmpferlinie). Spidsbuen (Fig. 12) dannes ved at lade to Buedele skjære hinanden. Den har altsaa — modsat Rundbuen — to Centrer, der kan ligge enten: 1) i selve Impostens Endepunkter (den li ge si de de Spidsbue, hvor en ret Linie draget fra lin posten til Spidsbuens Issepunkt er = den Linie, der drages mellem Buens to nedre Endepunkter), eller 2) 66 to Centrer kan ligge udenfor Buen i Impostlinien, da Buen bliver 611 steil Spidsbue, den saakaldte Lancetbue, eller endelig: 3) de to Centrer kan ligge inde i Buen, mellem Buens to Endepunkter; Buen kaldes da en stump Bue. Bpi6Bdu6i-ii6 1 OA 2 kar uii66r Forudsætning at lige stærke Mur- i s Z V666rla^ 6N Btsrr6 V3Lr66vii6 6n6 liiiii6- buen, Nr. 3en mindre. Derhos har Spidsbuen den væsentlige Egenskab forud for Rundbuen, at medens man mellem to givne Punkter kun kan slåa en eneste Rundbue, idet dens Høide altid bliver den samme (den halve Afstand ni6il6ni Impoßt6rn6). kanman mellem de samme to Punkter slaa Spidsbuer af vilkaarlig Høide, og mellem Punkter, der staar i ulige indbyrdes Afstand, slaa Spidsbuer af samme Høide, hvad der — som vi senere skal se — bliver af stor Betydning for Buens Anvendelse i Hvælvkonstruktionen.

§ 33. **Træloft.** Ved Kirkernes Tagværk skjelner man mellem det indre Tag (Loftet) og det ydre Tag. Det ydre Tag er enten af Træspaan, Metal, Skifer eller Tegl. Over Midtskibet hviler et Sadeltag, over Sideskibene enten Pulttag eller Gavltage, et svarende til hver Travé (Hovedbueafdeling) i det Indres Hvælv (Domen i Braunschweig, Magdeburg o. fl. St.), hvorved altsaa den lange Linie brydes og Mønens Linier gaar ind imod Kirkens Længdeaxe. Apsiderne havde enten kegleformet Tag eller Valmtag (til alle Sider heldende Tag uden Gavl). Hallekirkerne havde sædvanlig et eneste uhyre Sadeltag. Det indre Loft er enten at Træ eller at Sten, kvad der omtrent vil sige det samme som: enten fladtækt eller hvælvet. Fig. 13. **Sprængværk.** Den fladtække Stenkirke lægger tværs over Kirkens Længdemure en Række Træbjælker i regelmæssig Afstand, op fra hver af disse Tværbjælker reiser sig to Spærrer, Bjælker, der mødes i en Vinkel midt over Kirkens Længdeaxe, (Tagstol). Modsat Spærretaget bestaar Aastaget af Bjælker, der ikke41 gaar tværsover, men langs Bygningens Længderetning fra Gavl til Gavl — men Aastage anv6n6t6B ikke i Middelalderens kirkelige Bygningskunst. Henover Tagstolenes høieste Punkt, Mønen, strækker sig fra Gavl til Gavl den dem alle sammenholdende Mønsaas. Henover Spærrerne lægger sig i Kirkens Længde retning lette Lægter (Aaser), paa hvilke det ydre Tag hviler. Paa Undersiden kan Loftets Tværbjælker enten dækkes med tætte Planker (forskalles), hvorved et fladt

Loft frembringes over Kirkens Indre, eller Tagstolen kan forblive synlig nedefra Kirken (c<g.3.d6u Tagstol» som i vore Stavkirker i deres op rw<i6ii^6 Form). Disse Spærretage styrkes nu yderligere enten ved et Hængeværk (Fig. 1) eller et Sprængværk (Fig. 13). Det simpleste Hængeværk bestaar i: a) 6N fra Tag stolens Toppunkt ned paa Tværbjælken gaaende Vertikalbjelke (Hængesøilen) med to Skraa strævere fra Spærrernes halve Høide ned paa det Punkt hvor Hængesøilen træffer Tvær- bjælken. Mere kompliceret bliver Hængeværket hvor: b) Hænge søilen fordobles ved en Hængebuk, bestaaende af en øvre Tværbjælke i Spærrernes halve Høide og to fra dennes Endepunkter vertikalt faldende Hænge søiler. Medehs Hængeværket altsaa støtter Tag værket ovenfra, dannes Sprængværket ved Støtter nedenfra, idet de nedre Ender af Spærrerne styrkes. Dette kan nu ske ved skraatliggende Underspærrer, der fra Tværbjælkens Ende løber op mod den modstaaende Spærre og sammen med denne danner de i vore Stavkirker saakaldte Saxe, der fastholdes ved en øvre Tværbjælke eller ved at sløife den nedre Tværbjælke og i dens Sted indføre en krum Bjælke, en Bue, der gaaende tværsover Bygningen støtter den øvre Tværbjælke. I Syden er Hængeværket, i Norden Spræng værket det sædvanlige (S. Miniato i Florents, den i 1823 afbrændte San Paolo udenfor Roms Mure, San Zeno og San Fermo i Verona — Westminster Hall i London, St. Mary i I<6io6Bt6r, St. Stephan i Xor^icn o. 8. v.). Det berømteste middelalderske flade, indlagte og med Malerier forsynede Loft turde St. Mona6iBkirk6N i Hil66BN6im eie.42 § 34. Hvelvet. I Hvælvkirkerne er det indre Tag (Loftet) helt af Sten, medenB det ydres Træbjælker, der bærer -iS^^^^ Tagtækningen, hviler paa HvLelvetB Over 'Æm Éf^fe^ Mk. Hvælvet, sammensættes af Buer, dan- Anvendes Buerne, hvad enten de nu W tHWW kviler paa Piller eller paa hele Mure, til Fig. 14. Tøndehvælv. ved Sammenstilling at danne Hvælv, frem- kommer ved deres forskjellige Forbindelses- maader forskjellige Hvælvarter, af hvilke vi her kun skal N3kvn6 de vigtigste. Tøndehvælvet (Fig. 14) fremkommer ved, at en Række lige store Buer (runde eller spidse) feies umiddelbart ind til hverandre, saa at de bedækker et Num. Halvdelen at et Tøndehvælv kaldes et Halvtønde hvælv (Fig. 15). Korshvælvet (Fig. 16) opstaar ved, at to Tøndehvælv skjærer hinanden. Huehvælv eller XloBternvLelv KaldeB Bpeeielt et Kors hvælv, der hviler paa 4 opad horizontalt afsluttede Mure. Kuppelen (Fig. 17) *%• 15- ll»lvt«nzel.v«lv. , * v t (Skrafferet.) er et Hvælv, der danner enten en hel Halvkugle eller den Del af en saadan, der bæres af 4 Buer (HeeuAekuppel). Halvkupv6ieu(MB(;n6' Apsis-, Concha-,Muslinghvælv) er Fjerde delen at en Kugle. Hviler Kuppelen paa en cylindrisk Mur, er Konstruk tionen ganske lige- trem; liviler den derimod paa en fir kantet Mur eller paa fire Hjørne piller, dannes der en Overgang fra Firkanten til Kup- Fig. 17. Kuppel m«s Penrtentiver.Fig. 16. kvr^vwiv. pelens runde Basis ved Hjælp at trekantede sfæriske Flader (Pendentiver, Svikler Fig. 18), der fra den firkantede Basis i Imposten leder over i den indskrevne Cirkel, der danner KuppelensBasis (Fig. 17). Ofte leder Pendentiverne ikke umiddelbart over til selve Kuppelen, men til en Cylinder, der er indskudt mellem Pendentivernes øvre Cirkellinie og Kuppelen, den s. k. Tambour (Fig. 39), paa hvilken saa igjen selve Kuppelen hviler. Man taler derhos om Speilhvælv, Trughvælv, Stjernehvælv, Nethvælv, Viftehvælv o. s. v., men disse spiller en saa underordnet Rolle i vore Kirkebygninger, at de ikke fordrer nogen nærmere Forklaring end den, Navnene selv indeholder. Fig. 18. **Byzantinsk Kirke. Indre.** Hagia Sophia i Konstantinopel. § 35. **Emporer.** Emporerne (af latinsk *emporium*) benævnes hos os Lægter (af latinsk *ledorium*). Kirkens øvre tilgjængelige Dele kan enten fremkomme ved frie Udbygninger i Kirkens Indre, hvilende paa Søiler eller Piller, delvis ogsaa paa faste Vægge, Pulpiturer (vore gamle Kirkeinventariers:44 «Popeltur»), eller ogsaa derved, at der over de lavere Sideskibes Loft eller Hvælv, men under deres Mr6 Tag brydes bueformede Aabninger ind mod Kirkens Indre, hvorved disse Loftrum indvindes for Gudstjenesten, de af sine ved Søiler sædvanlig tredelte Buerækker saakaldte Triforier (Fig. 19), der ogsaa kan aabnes som Søilegallerier i selve de tykke romanske Mure (Munkegange, t. Ex. i Trondhjems Domkirke, hvorved Korets og I«3llAßKid6tß 11-itol-i6r toi-dg.u6t6B til en rundt den hele Kirke løbende Gang). Triforiets gjennem brudte Væg med de fine Søiler og Buer bidrager i høi Grad til at give Midt skibet Liv og Skjønhed. Hos os findes middelalder ske Triforier kun i Trond hjems Domkirke og i Bergens Mariakirke. Som ovenfor nævnt kaldes den over Triforiet løbende VindU6BV«^ X l6l-68 to rium. Mariakirken i Ber gen har intet Klerestorium over Triforiet. Selv i vore Stavkirker, hvor Sideskibenes Loft er Fig. 19. Romansk Triforiam. aabent 61-Bwtt6l- en Række forsirede Andreaskors det egentlige Triforium (se Fig. 5). Oprindelig tjente de egentlige Emporer, der i Central- Kirk6n lsd rundt Omgangen, i Langkirken derimod især anbragtes i Skibets vestlige Ende, til Plads for Kvinderne og i

Kloster kirker for Nonner, hvorfor de, forsynede med et Altar til disses Brug, stundom kaldes «Nonnekor». Senere benyttedes de for opBtilliii^ 3,t Sangkor og tilBidBt 3t Orgelet (Orgel empore, Orgellægter). Triforierne derimod tjente dels som Forbindelsesgange, dels til Opbevaring af kirkelige Brugs gjenstande, Xi3kd6k3NlNl6l', V6Bti3riuni etc. Hertil dru^t6B ogsaa det 8. k. Eodeloft over Koret, af «Rode» = Crucifix (holyrood).Fig. 20. **Oldkristelig Kirke** S. Apollinare in classe ved Ravenna. Fig. 21. **Romansk Kirke.** Abbedikirken i Laach. § 36. **Taarnet** (*turris, campanile,* Klokketaarn) fandtes oprindelig ikke i de oldkristne Basilikaer. Dog optræder det

46 i ved de ravennatiske Basilikaer som fritstaaende, rundt Taarn ved Siden af Kirken (Fig. 20), maaske fra først at som Vagt taarne, men da i det ste Aarhundrede Klokker blev alminnelige, var Taarne nødvendige for deri at hænge Klokkerne, og senere bliver Klokketaarne sædvanlige ved Kirkerne, mest i firkantet Grtmdform med en spids Taarnhjelm — rund, poi^onai eller firkantet — dels med, dels uden Forbindelse med selve Kirke- Fig 22. Gothisk Kirke. Ydre. X(iliit:rD<)ni6ii. bygningen. De med Kirken forbundne Taarne synes oprinde lig at have været Trappehuse til Empo rerne (Pulpitnret) og Tagværket, de trit- Btl<a6n<i6 lieriiiKxiVaAt taarn6. De med Xir kerne forbundne Taarne ragede derfor oprindelig ikke op over Gavlen. Taarnets Plads er gjerne — hvor kun ét findes — enten i Kirkens Vestende over Indgangen eller midt paa Kirken over Krydset. Har Kirken flere Taarne, ligger disse paa begge Sider at In6^auF6n, over l^rvd- BetogveddetsfireH.iør ner (Fig. 21), stundom ogsaa ved og over Apsis. I de gamle norske Stenbasilikaer og Korskirker reistes det store, firkantede Hovedtaarn gjerne paa Østlandet over Krydset (Akers Kirke, Mariakirken i Oslo, Ringsaker Kirke, Hamar Kirke, Grans Nikolaikirke, Eidsvolds Kirke), paa Vestlandet derimod over Vestindgangen (Bergens Mariakirke [2 Taarne], Domkirke og Xrißtkirke s?^, Stavanger Domkirke og Albanuskirken paa Selje). Dog findes Undtagelser fra Regelen. I Stavkirkerne sattes gjerne en Tagrytter midt47 over Skibet og et rundt Taarn over Apsis (se Fig. 5), Perialen = Perivalium. Ogsaa paa mindre Stenkirker hjalp man sig ofte med en Tagrytter af Træ som Taarn. I vore nyere Kirker reises Taarnet næsten altid over Indgangen. I Taarnene indrettedes ofte, foruden Klokkestuen, Kapeller i flere Nta^6l-, saaledes i Trondhjems og Hamars Domkirkers V6Bttg,HrN6. Ntwl-kaaiidkli steg Taarnenes Antal, især i den romanske Periode, Ilte—13de Aarhundrede (St. Michael i Hi1668 heim og Fig. 21 har 6); senere indskrænkedes Antallet atter, men til Gjengjæld steg, navnlig i de gothiske Kirker, Taar nene til svimlende Høide (Fig. 22), idet de slanke Taarn hjelme gjordes alt 8pi6861-6- de høieste Taarne erKolner-Domens (512 Fod over Granden), fuld ført 1880. Taarnets Top smykkes gjerne med et Kors. I det 1866 Aar hundrede var Hanen, der smag løst nok tillige anvendtes som Veirfløi, et vanligt symbolsk Smykke for Taarnet (se neden for, § 89). I katholske Kirker iindes oftere Kirkens Titelhelgen af bildet P33, 1^33,1-118pi68611, I^ai-' Q6tB 8i66^a661- atFIV6I- ofte Plads for et Taarnuhrs Skive. Fig. 23. Rnssisk-byzantinsk Kirke. Hirnmelfartskirken i Moskwa. Ved vore I^an6Bkil-k6r ser man stundom fritstaaende Klokke t3,ai-ii6 (Btspui6i-) 3,t Træ. De 3kl6i-6 var gjerne høie, indad skraanende Bindingsværksbygninger, i hvis Top Klokkerne d3L113t6 frit under et Tag; 66 yngre (1766 og 1866 Aarhundrede) 61- lavere, firkantede Laftbygninger, der paa Stolper bærer et Tag, under hvilket Klokkerne hænger. Af første Slags sees et ved Borgunds Kirke (fornyet i Midten at det 1766 Aarhundrede) og et ved Hitterdals Kirke (moderne), at det andet Slags ved Hurum, Bagn, H66al o. fl.48 De byzantinske Kirker har oftest Kupler istedetfor Taarne. De russiske (d^2llntinBke, græsk-katholske) Xirkei'B Taarne 3,t' sluttes gjerne med en løgformet Kuppel (Fig. 23). Anden Afdeling. Kirkens liturgiske Inddeling. § 37. Altarnischen (Fig. 24) kaldes som et Kirken ved heftet Nv3Liv Ap sis (at lITrTIO, hefter, aijil^ eller difnc, en Hvælving), eller Concha, paa Grund at Hvælvets Muslingform, eller Tribuna (Tribunal), da den i Oldkirken indeholdt Biskopens opk«i6<^6 Sæde og i Haivkl'66B langs Muren bag dette Geistlig d6d6Nß Stole. Den Ka1668 OAB3H >3a«e/Aa»'M»l eller Saveta >3a»l^c»?'Am, fordi Altaret en Tid lang hef havde sin Plads. Altarnischen er lavere og smalere end den østre Korvæg, i hvilken den aabner sig som en Halvkuppel, hvilende paa en Halvcylinder (se Fig. 1. 6 og 21). Den stammer fra Privat husets Basilika og fandtes ogsaa sædvanlig i Basilica foremis. Apsis laa i Oldkirken umiddelbart op til Skibet eller, hvor et Tværskib fandtes, til dette — senere Bk^'g<i6B den kaldte Korkvadrat (Langkoret, Presbyterium) md mellem Tværskib og Apsis (Fig. 6og 31). Denne laa gjerne et eller flere Trin ophøiet over Nabopartiet. Oprindelig stod Altaret paa Grændsen Fig. 24. Oldkristelig Basilika. Grundrids. San Clemente i Rora.49 mellem Apsis OF Tværskib, senere flyttedes Altaret ind i Apsis, eller d6t stilledes i Tværskibet eller i Korkvadraten (Fig. 31), OF Geistligheden fik da ogsaa sin Plads

i disse Dele af Kirken, medens Biskopsstolen fremdeles forblev i Apsis I Roms Peters kirke staar det saakaldte Cathedra Petri (Petri Stol, Fig. 60) endnu i Kirkens Baggrund. Apsis er stundom saaledes indbygget i Kirkens Østende, at dens Halvrunding kun er synlig in3o^<7^AK), o^Baa Kal66t presbyterium som Geistlighedens Plads, danner 6N Kvadrat eller 6t Parallelogram mellem Apsis og Tværskib (Fig. 31), men strækker sig ofte ud ogsaa over Tværskibet, naar Kirken har mange Altare og en talrig Geistlighet!. I Baa Fald kalder man Korkvadraten (med Apsis) Heikor. I Koret var sædvanlig Hovedaltarets Plads, og her stod paa begge Sider Korstolene (Fig. 61). Mod Vest begrændsedes Koret af Skranker, Korskranker (Cancellae, hvoraf Korets engelske Navn Ghancel). Over disse Skranker leftede sig en Bue, der skilte Koret fra Tværskibet (eller i Tilfælde fra Skibet), den saakaldte Triumf bue (Fig. 1), i hvis Aabning det store, efter denne saakaldte Triumfalkrucifix — ofte med Maria og Johannes ved Siden at den korsfæstede — N3kNFt6 ned eller stod paa en I^vsLrdMik6. Kirkelig Kunstarkæologi. 450 Skrankerne udvidedes i den senere Middelalder, især i Stifts- og Klosterkirker, til en formelig Forbygning, paa hvilken stod en Læsepult, hvorfor den KaldeB Lectorium (tysk I^ettner, norsk Lægter), og paa hvis Galeri Sangkoret kavde sin Plads (Odeum, Doxale). I Mariakirken i Oslo omtales et saadant Lectorium, i Thorpe Kirke i Hallingdal er det endog delvis bevaret. Rester af et lignende fandtes i Aals Kirke i Hallingdal, nu i Universitetets Samling. Under Lectoriet havde det saa kaldte Lægmandsaltar eller Korsaltar, hvor Lægfolket kunde forrette Bøn, sin Plads. I de græsk-katholske Kirker skilles Koret fra Menigheds rummet ved en lukket Væg med Dore og helt fyldt med Helgenbilleder, den saakaldte Ikonostasis eller Billedvæg. I den gothiske Periode forlod man den kvadratiske Form for Koret, der nu blev aflangt fra Øst mod Vest og nutildags oftere kaldes «Langkor», modsat Høikor (se Trondhjems Domkirke). Oprindelig laa Koret kun ét eller et Par Trin hævet over Skibet som Tegn paa dets og den der forsamlede Geistligheds hellige Stilling, senere løftedes det betydeligt i Høiden, navnlig naar der anlagdes en Krypte (Underkirke, Gravkirke) under Koret. Usikker er Oprindelsen til de især i tyske Kirker ikke sjelden forekommende Vestkor med eget Altar, stundom endog med egen Krypte. Man har gjættet paa, at det oprindelig, hvor en Kirke er dediceret til to Helgener, er anlagt for Titel helgenens sekundære Medpatron (t. Ex. Cosmas og Damianus, Johannes og Paulus, Peter og Paulus, Sergins og Bacchus 0. s. v.). I Vestkoret stod ikke sjelden Døbefonten. I Norge forekommer ogsaa Dobbeltkor (sinister og dexter) ved Siden af hinanden med dobbelt Apsis, saaledes i St. Halvard i Oslo og — rime ligvis indrettet paa samme Maade — i den store Kristkirke i Bergen. § 39. Sakristiet. Sakristiet (secretarium, armatorium) var bestemt til at optage de geistlige Forberedelser til Guds tjenesten og tjente hos 08 gjerne tillige som Kirkens Kapitelhus, Samlingssted for Kollegiat-Kirkernes Kapitularer (Korbrødre, Kanniker, Konvent, Domkapitel), hvorfor Sakristiet efter Eeformationen i Norge næsten altid kaldes «Kapitlet». Sakristiet51 tjente derhos ofte som Kirkens Skatkammer (fransk tresor, tysk deraf Treskammer), ogsaa som Opbevaringssted for Kirkens Paramenter o: Geistlighedens Dragter og" Altarets Beklæd ning m. m. Sakristiet ligger altid ved Koret, sædvanligst paa dets nordre Side, enten sammenb3^gget med Kirken (Stavanger Domkirke, Hamar Domkirke) eller forenet med Kirken ved en Gang (Trondhjems Domkirke, Bergens Domkirke). Ide mindre Kirker manglede i Middelalderen Sakristiet fuldstændig. I nyere Kirker har det ofte sin Plads bagved Koret. Navnlig er dette oftere Tilfældet i visse 3,t vore endnu i Brug værende middelalderske Landskirker, der i en senere Tid er blevne Fig. 25. Romansk Krypte. udvidede paa den Maade, at man har bygget et større, nyt Skib og benyttet det gamle Skib til Kor og det gamle Kor til Sakristi. § 40. Krypten (Kryptkirken, «Kraftkirken», af xpxrniv), skjuler) er fremgaaet af den gammelkristne Confessio (se § 13), Martyrgraven under Altaret (Apoc. 6, 9), hvor i Regelen Kirkens Titelhelgen hviiede. Krypten er en underjordisk Hvælving under Kirken, indeholdende en Martyrgrav eller i al Fald dog Relikvier, et Minde om, at flere af de ældste Basilikaer opførtes over Nedgangen til Martyrgravene i Katakomberne, t. Ex. S. Lorenzo fuori le mura, der kaldes «supra arenarium cryptae». I Regelen ligger Krypten under Koret, men strækker sig52 stundom ogsaa hen under Tværskibet (i Lunds Domkirke), i den gamle Peterskirke endog under hele Skibet, de endnu bevarede Grotte Vaticane. Sædvanlig bestod Krypten at' et lavt, tre skibet Rum (Fig. 25), hvis Hvælving bæres at tykke, lave Piller eller Seiler. I den romanske Kirke ligger Kryptens Gulv gjerne saa dybt under Skibets, som Korets Gulv, der danner Kryptens Tag, ligger over Skibet. Nedgangen er sæd vauliF enten ad 6N Trappe midt for Koret eller ad to Trapper, en paa hver Side at dette; i første Tilfælde fører to Side trapper, i sidste en Midttrappe op i Koret. Ligesom Krypten brugtes til Begravelser

for heie Standspersoner, Konger og Fyrster, Erkebiskoper og Biskoper, saaledes synes Gudstjenesten i Krypterne udelukkende at have været en Gravkultus, viet de døde. I det 13de Aarhundrede (med den gothiske Stilperiode) ophører saa godt som ethvert Krypt-Anlæg. I Norge kjendes kun to Kryptkirker, under Munkelivs Klosterkirkes Kor i Bergen (ca. 1108) og under Bratsberg XaM ved Skien (vißtnok fra ca. 1156). Kjældere under Koret, der ikke maa forvexles med Krypter, forekom derimod ofte, som under Mariakirken i Trondhjem, Mariakirken i Oslo, Ringsaker Kirke (i Tværskibet) og flere Steder. § 41. Tværskibet (Fig. 31), Transepta (plur. egentlig Trans- septa, d. v. 8. «hinsides Skrankerne», nemlig i^oi^krankei-iik), omfatter den Del af den korsformede Kirke, der ligger nærmest foran Koret og mod Nord og Syd træder ud over Kirkens I^3LNF<i6V3LMt' som Xorßaim6. Man taler om «Ivs6rßkid6» s?lur.), men man regner sædvanlig selve Xrv6s6t, d. v. 8. Midtpartiet under Kuplen med og kalder det hele «Tværskibet» (Sing.). Oprindelig var i Oldkirken, der kun havde Altarnische, men intet særskilt Kor, det nærmest foran Nischen liggende Rum tildelt Kirkens Ældste at begge Kjøn (senatorium og matro nae^M). For at vinde Num udbredte man saa dette Parti en Smule mod Nord og Syd, hvorved den ældste Antydning til ~^_ Korsform opstod. Da de Geistliges Fordringer paa større H p Plads udigjennem Middelalderen øgedes med deres Antal og Magt, udbredte ikke blot disse Tværarme sig til helt kvadratiske Rum udenfor Kirkens Længderetning paa begge Sider af Krydset, men dette selv skiltes ved en kvadratisk53 Korsarm i Øst, det egentlige Kor, fra Altarnischen, "hvorved den romanske Korskirke opstod. Skjæringskvadraten under Kuplen eller det denne er stattende Korshvælv kaldes Krydset (tysk Vierung, fransk c^msse, latinsk inter•stitium), de to Tværarme betegnes som nor6r6' og søndre Tværskib (plaga ss^)is^^io»«cl^'F og australis). Til Transepternes østre Side (Fig. 31), stundom til den nordre og søndre Side, sættes ofte mindre Apsider (Conchulae), der stundom udvides til Kapeller med halvrund eller retliniet Afslutning (som de to Østkapeller i Trondhjems Domkirkes Tværskib). I den græske Kirke var de to Sideconchaer fast Skik; den nordre kaldes Trpoftectq og val- bestemt til Messeofferets For beredelse, den søndre hed biaxovixov ; thi her holdt Diakonerne sine OplZkBninZ6r at Evangeliet og Epistelen. Langs Tvær skibets østre Side (men ikke langs den vestre) Isd6r i de engelske Kirker stundom en Række Piller med overliggende Triforium, hvorved Tværskibene altsaa bliver skjævt toskibede. Man flnder dog ofte, især i Italien, treskibede Transepter. Stangvik Stavkirke synes at have havt treskibede Transepter. Ellers forekommer Tværskib aldrig i vore bevarede Stavkirkers oprindelige Form, ligesom det savnes i en N3LU^<l6 mindre Stenkirker, hvor Koret da slutter sig umiddelbart til Skibet og enten kan være lavere og smalere end dette (almindelig Form) eller har samme Heide og Bredde som Skibet (aflang flrkantet Form). Tværskibet er altsaa ingen absolut uundværlig Del af Kirken. § 42. Skibet (Fig. 24), navis, aula, vaoc, vecoc, er 66N for Menigheden bestemte vestre Del af Kirken fra Koret (respektive Tværskibet) til Forhallen. Navnet skyldtes op rindelig — som det synes — Kirkebygningens lan^aFti^6 og i en Runding afsluttede Form, til hvilken dog hurtig knyttede sig den ovenfor omtalte symbolske Betydning: Menighedens reddende Ark paa Syndens Hav eller Menneskefiskeren Petri Skib, fra hvilket Kristus selv talte. Skibet, der stundom har Krydsets tredobbelte Længde, men som oftest er et endnu større Multiplum at dette, deles, forsaavidt Kirken har indre Støtter for Taget, i Midtskib og Sideskibe, i Norge kaldet «Vinger» (alae) eller «Omgang« (ambitus, latera). Antallet af54 Bid,6Bkide kan være ét, to eller tre paa hver Side; Midtskibet medregnet nar man 83.9.16668 tre-, fem- og syvskibede Basilikaer (t6Mßkidede er Baal6d6B t. Ex. Xoln6rdom6n, San Paolo udenfor Roms Mure o. fl., syvskibet: Kathedralen i Antwerpen). Sæd vanlig har nv6rt Bid6Bkid omtrent Midtskibets halve Uside og Bredde. Midtskibet taar sit Lys fra Vinduer (et over hvert Pillemellemrum), der er andra^t6 over Bi66Bkid6N6B pultta^. La.3.66 Bi66Bkid6 og Midtskib aadn6l sig F.i6NN6M Buer op mod Tværskibet. Midtskibet (navis major, gremium, Skjød) skilles fra Sideskibene ved Søiler eller Piller, stundom afvexlende (se Fig. 11). o^Baa Bici6Bilid6N6 har ofte i Ydermuren et Vindue svarende til hvert Pillemellemrum (Trave). Til at artikulere Midtskibet tjener ogsaa det tidligere skildrede Triforium med sine fine Søiler og Buer (§ 35) og den derover opstigende Vinduesvæg, med det høit indfaldende Lys (^l6r6Btori6t). En Undtagelse fra d6n almindelige [nddeling danner de toskibede Kirker, t. Ex. Klosterkirken paa Hovedøen, St. G-ertruds Kirke i Stockholm o. fl., der ved Piller i Skibets Længdeaxe er delte i to lige store Skibe, samt adskillige at Tiggernmnkeordnernes Kirker (altsaa fra det 13de Aarhundrede af), der nar Midtskib og ét smalere Sideskib, saaledes Bergens Domkirke (se ovenfor). Menighedens Plads i Skibet fordeltes i Oldkirken og Middelalderen Baaled6B, at Mondene Bad paa

Sydsiden, Kvinderne paa Nordsiden, eller ogsaa Mændene nær mest Koret, Kvinderne nærmest Indgangen. § 43. Forhallen (Fig. 24), ntt^sa? (vapftifé: et Sivrør, en tMd Stav), eoe^ac^i^M^ vesi«^?/^m^ Kaldeß snart den umiddel bart indenfor Kirkens Fagade mellem denne og Skibet liggende Del at Kirken, snart den foran Indgangen anordnede Søilegang. Den var hovedsagelig Katekumenernes og de bodgjørendes Plads, og dens indre Del var, skjønt aaben indimod Skibet, dog skilt fra dette ved et Gitter, hvoraf Navnet Narthex. Den vdre Forhal (paradisusj smykkedes gjerne med Fremstillinger at Syndefaldet saavelsom at den naaderige Madonna, og her feiredes stundom endog en Kirkefest til Minde om Syndefaldet. Narthex svarer nærmest til vort «Vaabenhus», der nar sit Navn deraf, at ingen turde tåge sine Vaaben med ind i selve55 Kirken og derfor satte dem fra sig i Forhallen. Da Kirkerne fik Taarne paa Fagaden, kaldtes Narthex, som det mellem Taarnene eller under Taarnet liggende Parti, ogsaa «intra turrem » . Katekumenernes Plads indenfor Indgangen kaldtes ogsaa G-alilæa, der dog snart synes at betegne det over Xarthex beliggende Rum, snart dette selv, snart igjen Korsgangen paa 26. Atrium. San Ambrozio i Milano. Klosterkirkernes Sydside — Navnet Galilæa er visselig hentet fra Jes. 9, 1.2 og Math. 4, 15. 16: « Galilæa gentium, populus, qvi sedébat in tenebris». § 44. Forgaarden (Fig. 24 og 26), Atrium, napåbeiaoq, var den under aaben Himmel liggende firkantede Plads foran de oldkristne Kirkebygninger, der oiugaves af bedækkede, udåd lukkede, indad aabne Søilehaller paa alle fire Sider (Peristyle) og gjerne kavdL en Brend i Midten til Renselser. Stundom56 / d6plantkd6B den (efter Aar 400) og saa da ud som en Lysthave, hvorfor den tik Navnet <Paradis. Her var oprindelig og lige til den 6ft6rkai-c»liuAßk6 Tid X3,t6kuni6N6i'N6B og de hodAjsr6ii<i6B Plads. Atriet eiede Asylret. Men da efter Kristendommens Udbredelse over Landene de nyomvendtes Antal blev ringe eller endelig ganske forsvandt, sløifedes gjerne Atriet, saa at kun den mod selve Kirken lænede, bedækkede Del blev tilbage som ydre Forhal og fik Navnet vupfti^, WS^aettiA^ eller Paradis (se forrige Paragraf in fine), et Navn, som saa ogsaa gik over paa den indre Forhal hinsides Fasaden, efterat allerede i Eavenna Forgaarden var bleven afløst af en i dens Sted trædende bedækket og helt lukket Tværbygning (5te—6t6 Aar hundrede) (Fig. 20). TREDIE KAPITEL. Kirkebygningens Udviklingshistorie. § 45. Historiske Stilarter. Vi samler Betraktningen af Kirkebygningen og dens Dele til en Enhed for at kunne følge dens Udvikling i de af de forskjellige Tiders Karakter betingede Stilarter, og vi skjelner i saa Henseende mellem 3 Tids aldere, hver delt i 3 Perioder.) Oldkirken. 1: ca. 100 til ca, 300. 2: Den occidentale Basilikastils Blomstring, ca. 300 til ca. 500.) 3-Byzantinismens Blomstring (Central- kirkerne), ca, 500 til ca. 800.) Middelalderen. 4: Den carolingiske og irske Periode, ca. 800 til 1000. 5: Den romanske Periode, ca. 1000 til ca. 1200. 6: Den gothiske Periode, ca 1200 til ca. 1400 1) Den nyere Tid. 7: Renaissancen, ca. 1400 til ca. 1600. B Barok- og Rokoko-Tid, ca 16<>0 til 1800. 9: Vor IM, 1800 til 1900,58 v § 46. Katakombeoratorier. ca. 100 til 300 (Fig. 27). Bom -ovenfor nærmere omtalt begynder den kristne Kirkebygnings kunst med Opførelsen af de over Katakomberne opførte Ora torier udenfor Rom. I den vatikanske Høi mentes Petrus at være d6Arav6n, og var faktisk en R36kk6 at de første romerske Biskoper bisatte; udenfor Porta Ostiensis hvilede Pauli Legeme, og over disse høihellige Steder reistes natur ligvis hurtig Oratorier. I Midten af det 3die Aarhundrede indtræffer Martyrerne Pave Sixtus II og Diakonen I^aurkntii Død, og M666N8 Nrk6rn6 San Pietro in Vaticano, San Paolo fuori le mura og San Lorenzo fuori le mura har afløst de gamle Fig-. 27. Katakombe Oratorium. Orat. St. Sixti. Oratorier over disse Martyrers Grave, staar endnu over Kalixts Resterne af det senere saakaldte St Sixti Oratorium, opført noget før hans Pontificat (257—259) under Biskop Fabian (236—250) ret over hans Grav nede i Katakombens Pavekrypte og ikke langt derfra Resterne at Sta. So teris Oratorium. Oratorierne var opførte i samme Form som de hedenske Gravscholae, at hvilke mange netop laa ved Via Appias antike Gravgade i Nærheden af Kalixtkatakomberne ; thi da Kristenmenigheden først fik Berettigelse i det romerske Statssamfund som L6^rav6iß6Bkolle^iuin og gjennem rige kristne Familiers Gaver blev Eier at disse fredhellige Enemærker, som Loven beskyttede, maatte dens Oratorier — i sit Væsen saa grundforskjellige tra Gravscholaerne — ogsaa for ikke at vække unødig og irriterende Opsigt beholde disses Mrk Form, ligesom Nadveren, nydt over Martyrernes Grave, jo i sin ydre Form erindrede om de hedenske Dødsmaaltider ved Graven (se § 12). Oratoriernes Form var et kvadratisk Rum med en Apsis af hele Rummets Bredde paa hver af dettes tr6 Sider, medens den fjerde Side aabnede sig retliniet frem udovsr Kvadraten og endte i en plan Indgangsvæg, dog udeu en Række Søiler foran som de hedenske Scholae. Disse Oratorier kaldtes ogsaa Memoriae, Martyria, Confessiones. I. Olcl l<il-l<6n.59 Ogsaa basilikaformede

Bygninger forekommer efterhaanden nede i og ved Katakomberne, de saakaldte Katakombebasilikaer : Bta. Symforosa, Sta. Petronella og Sta. Generosa, alle udenfor Roms Mure. § 47. Den oldkristne Basilika (Blomstringstid ca. 300—500). •Den tidligere (§ 15) beskrevne Basilika, der udgik fra den romerske Husbasilika og vel tillige i al Fald middelbart fra Basilica forensis—Langkirken med eller uden Tværskib foran Apsis og med Arkitrav (horizontal Stenbjælke) over Seilerne (Fig. 1), blev snart typisk for Xirk6i-ii6 i Vesten. Prunkløse udenpaa (Fig. 20) var de i det Indre rigt smykkede med ædle Stenarter og Mosaikbilleder, sammensatte af utallige smaa for skjellig farvede Stene eller Glaspaster, navnlig i Apsis og langs Langskibets at Søiler baarne Overvægge, samt i Triumfbuen (Fig. 1). Sædvanlig fremtræder Mosaikerne paa en himmel blaa Baggrund i de romerske Kirker. Nogen egen Søileorden udvikler de oldkristne Basilikaer ikke, da de for det meste som vi har seet, (med Undtagelse for Ravennas Vedkommende) hentede sine Søiler fra antike Bygninger, navnlig fra 66 da ud af Brug satte hedenske Templer. De berømteste oldkristne Basilikaer i Rom er 66 paa en nær af Konstantin opførte fem store romerske saakaldte Patriarkal kirker: St. Peter (Fig. 1, gjenopført 1506—1632), St. Paul udenfor Murene (fuori le mura), St. Laurentius (fuom le muraj, St. Johannes in Laterano (Pavens Sognekirke) og Sta. Maria Maggiore (352 —366) ; de tre første er ligesom den af Konstantin byggede Sta. Agnese og San Sebastiano ad catacumbas ved Via Appia oprindelige Katakombebasilikaer, beliggende udenfor Murene. De fem romerske Patriarkalkirker samt Kirkerne St. Sebastian «a6 catacumbas» og Sta. Croce in Gerusalemme var de syv saakaldte Pilgrimskirker, som alle Pilgrimme skulde besøge ien bestemt Orden. Andre berømte romerske oldkristne Basilikaer er den paa Grunden at Clemens Romanus' Hus reiste San Clemente (Fig. 24) med Atrium (omtalt 392), Sta. Maria in Trastevere (nævnt 499), Bta. Puden tiana (nævnt 499) over Pudens' Hus (2 Tim. 4, 21), Sta! Sabina (425) o. fl. I Il.av6nna Mk6rk6r vi 66 to ,s'«n60 (493—526) og San A. in classe (534—549) med Tværhus foran Kirken istedetfor Atrium og rundt Klokketaarn (Fig. 20). Ogsaa til Orienten (Syrien) og til Afrika udstrakte Basilika stilen sig allerede i Oldkirkens Dage, ja før Konstantins Tid. Af orientalske Basilikaer maa nævnes Mariakirken i Bethlehem (fra Konstantins Tid, «Fødselskirken», bygget over Staldlmlen) og den hellige Gravs Kirke i Jerusalem (sammensat af Basilika og Rundkirke, oprindelig en Rundkirke). Alle de ovenfor nævnte Basilikaer er siden hin Tid i større eller mindre Grad ombyggede. Næsten uforandret Btaa^ blot Fødselskirken i Lktni6N6ni § 48. Byzantinismen (Blomstring 500—ca. 800). Ogsaa den for Orientens byzantinske Stil betegnende lllknti-aikii-kktorin med Kuppel over Midtpartiet er, som vi saa i § 17, ud^aakt fra Rom. Den udviklede i Modsætning til Langkirken (Basilikaen) hurtigt flere indbyrdes stærkt afvigende Former. I selve Rom, hvor denne Kirkeform aldrig blev almindelig, finder vi virkelige Rundkirker (som Sta. Costanza, Konstantins Datters Gravkirke ved S. Agnese, Fig. 2) og ottekantede Kirker (som XonBtantinB Baptisterium ved Laterankirken). I Ravenna finder vi flere Baptisterier at ottekantet Form, saavel ortodoxe som arianske under de arianske Østgother. I det byzantinske Rige derimod, hvor Centralkirken blev den herskende Kirkeform, finder vi som den sædvanligste Form centrale Korskirker, altBaa med fire lige lange Arme omkring Midtpartiet, med Apsis for Enden af den østre Korsarm og med en Kuppel saavel over Midt partiet som over de fire Korsarme som Galla Placidias Grav kirke — 8. Nazareo e Celso — i det af Byzants erobrede Ravenna, der dog kun har Kuppel over Midtpartiet. I liavenna reiste sig under Justinian oABaa den pra^ttulde ottekantede Kirke Ban Vitale (526—547). Sædvanlig udtvldteB de fire aadne lium meiiein XorBarmene med lavere, kvadratiske, indad mod Midtpartiet aabne Rum, saa at den hele Bygning danner en Firkant, hvis tre østlige Rum forsynes med Apsider (Fig. 28). De to Sideapsider fører her Navn at Prothesis og via konikon (se § 41). Foran Apsiderne lægges den ovenfor (§ 38) omtalte Tkonostasis. venne Hovedtorni er ssiennem^aaende i 6reekenlandB Bmaa-61 kirker (S. Theodoros, St. G-eorgios, Katholikon, Daphni i og ved Athen) og i hele Orienten, hvor endog en Hovedart af de muhamedanske Moskeer har laant den byzantinske Kirkes Grundformer; saaledes er Sachra moskeen (den falskelig saakaldte Omar moske) paa Tempelpladsen i Jerusalem ottekantet. Den til Firkant udvidede Form viser derimod Byzantinismens Hovedværk, Sofiakirken i Konstantino pel (Hagia Sophia, viet til den hellige Visdom, d e. Kristus), hygget under Justinian 532—537, en ved Halv kupler i Øst og Vest for Hoved kuplen yderligere til en langagtig Form udviklet Firkant (Fig. 18). Den er Forbilledet for de fleste tyrkiske Moskeer i Konstantinopel (Achmed moskeen, Sulimanieh, Mahmud II'8 Moske o. fl.). Fig. 28. Centralkirke (kvadratisk Anlæg). SS. Sergins et Bacchus, Konstantinopel. Skjønt ogsaa de byzantinske Kirker ofte i den ældste Tid henter sine Søiler

fra antike Bygninger, opstaar dog inden denne Stil en egen Kapitælform (Fig. 29), den byzantinske, en stivnet Form af den korinthiske Kapitæl, idet Akanthusbladene er stærkt kløftede og spidse, ofte med et kristeligt Emblem, et Kors eller lignende i Midten, ofte indrammede i en nedad smalnende, trapez formig Ramme. Over den ligger ofte en mindre lignende Firkant som Overgang til Arkivolten. Her afløser nemlig Arkivolter (Buer) Basilikaernes retliniede Arkitraver. Kuplen hviler paa fire svære Hjørne- Fig. 29. Byzantinsk Kapitæl. piller og ledes ved Hjælp af Pendentiver (se § 34) over fra den firkantede Grundform til Girkelform. De byzantinske Kirker udmærker sig ved sin overvættes Rigdom paa Mosaiker, der ofte snart sagt bedækker hele det Indre, baade Gulv, Yægge og Kuplernes Indre. De staar paa Guldgrund,62 mo6Bat de romerske Mosaikers sædvanlige blaa Himmelgrund. Efter Justinians Tid tørrer den d^autinßk6 Kunst in6 og er efter Aar 800 nærmest at betragte som en døende Kunst — efter Aar 1000 som et levende Lig. I Rusland bygges frem deles i byzantinsk Stil — firkantet Grundform — med Løgkupler (Fig. 23). Niinm6ltartßiiirk6n i Moskwa. I I. IV! iclcl 6lalcl6t-6n. i; 49. Den karolingiske og irske Tid (ea. 800- ca. 1000), der udgjør den kultursamlende Periode efter Folkevandringernes og Merowingertidens grufulde Aarhundreder, udvikler vel ingen ny kirkelig Form, men den optager de ældre Tiders Stilretninger til en ny Behandling i en ny Tids Aand og forsynet med nationale Motiver fra de keltiske og germaniske Folk, hvis friskere Formsands fornyede det størknede Blod i de romanske Folks Aarer. Saaledes forplanter sig den «16r6 Tids Tradi tioner, der fra Rom og Navtznna var tiZ^n^t nordover gjennem det vestgothiske Rige i Sydfrankrige, hvor den gamle romerske Kvaderbygningskunst bevaredes («.opus Bomnnum manu Gothica»), gjennem Karl den stores Rige til de germaniske Nationer i Tyskland og Frankrige, og forbereder derved de ca. Aar 1000 og endnu stærkere ca Aar 1200 ind trædende Nydannelser i den kirkelige Kunst (den romanske og gothiske Stil). I Bygninger som Domen i Aachen (Karl den stores Paladskapel, Fig. 30) og Stiftskirken i Essen, begge i sin Grundform byzantinske, fra Ravenna paavirkede Kirker, saavelsom i Basi likaer som St Gallens Klosterkirke og Einhardsbasilikaen ved Miclielstadt i Odenwald, i hvilke o6ntiai6 og Fig. 30. Karolinsisk Kirke, basilikale Elementer og Motiver be- Miinsteren i Aachen. rører hinanden, viser det sig, hvorledes-63 Lombarder, Vestgother og Franker har baaret hver sin Sten' til den Nybygning, der skulde fremtræde i den nye Stilart, som vi kalder den romanske. Samtidig havde keltiske Irer, der var kristnede at St. Patrick ca. Aar 400, traadt i Forbindelse med byzantinsk ravennatisk Bygningskunst, hvorom de irske og piktiske runde Klokketaarne, paavislige i Irland fra ca. Aar 1000, bærer Vidne. Den eiendommelige irske Ornamentik, der især frem træder i Spiralfonner og slyngede Baand, har været bestemmende for Ornamentiken i vore ældste Stavkirker sllrii3eB, Vaa^e o. fl.), liss6BoM Angelsachserne og de anglo-normanniske Folk har paa virket vor kirkelige Bygningskunst og Ornamentiken i vore Stav kirker fra Blomstringstiden i den romanske Periode (1150 — 1200 — Portalerne i Borgund, Aardal, Sauland o. a.). Ogsaa vore 3kl<lr6 simple 6NBkid6d6 Bt6iikirktzr viser keltisk 1n62v66i86. § 50. Den romanske Stil (ca. 1000—ca. 1200) kaldes saa ledes, fordi dens Bygningsformer staar i et lignende Forhold til de gamle romerske, som de «romanske Sprog» til det romerske Sprog, Latinen, saaledes som dette i Romerrigets sidste Dage var bleven opblandet med Græsk. Ganske ad de samme Veie, ad hvilke de romanske Sprog opstod, dannedes ogsaa det nye i den kirkelige Kunst, idet germaniske Folk optog til Behandling den oldkriBtii6 romerske VaBilil^aBtjl sam men med den dvxantiiiBk6 OntralBtil og deraf med Tillæg at originalgermaniske Motiver udvandt en ny Kirke form, den romanske (Fig. 31). Denne Sammenknytning at' Basilika og Centralanlæg med nye Motiver sker for Grundformens Vedkommende derved, at man udgaar fra den byzantinske (græske, ligearmede) Korsform, men gjør den vestre Korsarm dobbeit eller flerdobbelt saa lang som hver at de andre Kvadrater, hvorved man vin der Basilikaens Langform i Forbindelse med Central- KirkenB XorBtorin og Kuppel system. Den romanske Grund forms Forskjel fra de ældre Apsia. Korkvadrat. Tyærsttib. Langhus. Narthex. Fig. 31. Romansk Kirke. Grundrids^ Hecklingen.64 Former er denne: Atriet falder bort (Katekumenernes Tid er jo forbi, se § 44), Fagaden træder altsaa frit frem, uden eller forsynet med Taarne ; Koret, 661- ved Geistlighedens voxende Talrighed og Pragtudfoldelse var blevet for trangt, udvides til at omfatte ogsaa Partiet under Kuppelen (Krydset) og Tvær skibets to Arme samt den mellem Krydset og Apsis ny ind skudte Korkvadrat, der optages fra den byzantinske ligearmede Korskirke. Med Hensyn til U^FliillABlliaH) og dakty liske (d oo?o o m) Systemer. Den rene Pillebasilika kunde man da efter denne Fremgangsmaade kalde spondæisk (a an). Over LN6I-N6, under Vinduerne, 61' Væggene enten lukket eller

aabner Triforiets lette Seiler og Buer sig, og over dette Parti hæver sig Xi6l-68t0I-i6V33^6N med sine Vinduer (Fig. 19 og 33). D 6!-omanBk6 Bsii6r nar F.161-N6 6N IoniBkattiBk LaBiB (t0 , . Vuißt6l- med 611 M6ii6mli^6n66 Nulli6i) ; den romanske) (Søilekapitæl er i sin Grundform en Forenkling af den byzantinske, der reduceres til en usmykket, nedentil afrundet Terning (Terningkapitælen, Fig. 32 b) eller fyldes med Figurer og Ornamenter af forskjellig Art (Fig; 32 a og c). I England og Norge optræder den saakaldte Vifte kapitæl med orgelpibelignende Sider (Fig. 33). Over Kapitælen lægger sig ofte et bærende firkantet Mellemled, ligesom ved 6611» 65 byzantinske. Ogsaa Pillerne, navnlig hvor Rundpiller fore kommer, faar den samme Kapitælform. Buerne er runde, hvorfor man ogsaa kalder den romanske Stil Rundbuestilen, skjønt Navnet ikke er helt korrekt, da Spidsbuer forekommer i Siciliens og Syditaliens romanske Kirker som Laan fra Araberne, og da Eundbuer jo ogsaa forekommer i andre Stilarter (antik-romersk, byzantinsk og Renaissancestil). I Tyskland skjelner man mellem: 1) de sachsiske flad tække Basilikaer med fladt Træloft (Fig. 6), Exempler: Stifts kirken i Gernrode, St. Michael og St. Godehard i Hildesheim; Fig. 32. Romanske Kapitælformer 2) de rhinske, sjelden fladtækte, mest hvælvede Basilikaer, ud mærkede ved sin Størrelse og sin I'jFLrs Artikulation, som I)onikirk6rii6 i Bp6^6r, Wonns, Nain^ og Trier (oprindelig en romersk Bygning fra den Tid, de romerske Keisere residerede her) og Abbedikirken i Maria Laach (Fig. 2 1) med Jordal samt specielt de kolnske Kirker med eiendommeligt trekløverblad formet Korparti, erindrende om de oldkristne Oratorier, som Sta. Maria in Oapitol og 8. Apostoli. Blandt flvælvbasilikaerne indtager Domen i Bamberg en høi Plads. Endelig 3) de øst tyske Teglstenskirker, hvis mærkeligste Exemplar er Kirken i Jerichow nær Tangermtinde. I Italien skjelner man mellem: 1) de lombardiske Kirker med Søilegalerier (Dverggalerier) opa6 Gavlen og gjerne en at Kirkelig Kunstarkæologi. 566 to paa Løver staaende Seiler baaren Jordal, som Domen i Panna og St. Zeno i Verona; 2) de venetianske, med den stærkeste byzantinske Indflydelse, Kupler og græsk Korsfirkant rigt udBtvret med Mosaiker paa Guldgrund, som Markuskirken i Yenedig og S. Antonio i Padua; 3) de toskanske med Ind flydelse nordfrå, fra de lombardiske Kirker saavelsom s}7dfra fra Roms oldkristne Basilikaer, stundom med Dverggalerier og Wtai-V6<i6 Marmorfagader, som Domen i Pisa og S. Niniaw ved Florenz; 4) de romerske, der slutter sig helt til de old kristne Kirker i denne Stad og kun i sine Buer, NvZkiv og Piller vidner om sin romanske Oprindelse, og endelig 5) de syditalienske, der fra Araberne paa Sicilien har optaget Spids buen og tildels endog Btalaktitkv9Livin^6rii6 som Nr6initg,ll6i-' kirk6Q og Domen i Palermo samt Domen i Non^aik. I Frankrige skjelner man mellem: 1) de sydfranske Kirker, der har rundt eller spidsbuet Tøndehvælv i Midtskibet, Halvtøndehværv i Sideskibene, som St. Trophime i Arles; 2) de auvergnatiske Kirker med Halvtøndehvælv i Emporerne, der danner et Stræbesystem for en Kuppel over Krydset og aabner en Koromgang omkring den gjennembrudte Apsis, som i Notre Dame du Port i Clermont; 3) de burgundiske Kirker, der griber tilbage til Korshvælvet, men i Kirken i Ve^eia^ kon struerer dette paa en ny Maade, saa at Krydsribberne bliver uafhængige ai det overlivNivede Kum8 Form og kan over spænde ikke blot som hidtil — kvadratiske, men ogsaa aflange Rum; 4) de vestfranske Kirker, der udmnrker sig ved som Xirkerne Mtre Dame i Poitiers og Kathedralen i Angouléme at lægge Hovedvægten paa den rigtsmykkede Fasade med Masser af Skulpturer, og endelig 5) de normanniske Kirker, der udmeerker sig ved sine tremtreedende NuudpiHer og sexkappede Hvælv, men ogsaa paavirkes fra Burgund — Kirkerne St Etienne og St. Trinité i Caen, ca. 1066. Hvor Zikzakornamentet forekom mer, kan man med Sikkerhed slutte til normanniske Forbindelser. Spanien er især paavirket fra Sydfrankrige (San Jago di Compostella). I Nn^iand deBeirer det 1066 indtr^n^ende normanniBke Element de eeidre an^eiBaonBjBke XirkerB BvBtem, der var ret liniet at'Biuttet i Koret uden llundviiier 0^ Bamt Vittekapitseier vidner om den nor-67 manniske Indflydelse : Kathedralerne i Durham og; Peterborough (Fig. 33). I Danmark spores Indflydelse fra Tyskland, især Rhin, i Lund, Ribe, Aarhus og Viborg Domkirker, fra Belgien, men ogsaa fra Østtysklands Teglbygning i Roeskilde Domkirke. I Sverige spores England, især i Vest (Skara Domkirke), Tyskland i det østlige Sverige (Visbys Kirker). Fra England influeres Norge af den anglonormanniske Stil i sine taa VaBilikakiik6r, de Lndnu dels hele, dels i Ruiner Bta^6ii66 Stavanger og Hamar Dom kirker, Akers Kirke, Gran, Ringsaker, Mariakirken og Korskirken(?) i Bergen, Alba nusklostrets Kirke Ma Selje og Tjødling Kirke (de tre MBt6 er senere blevne enskibede) og det til det paatænkte treskibede Vest parti hørende enskibede romanske Tværskib i Trondhjems Domkirke, opført ca. 1161—1178 at Erke biskop Eystein som Udvidelse at Olaf Kyrres Kristkirke (ca. 1077 —

1093) samt de forsvundne St. Halvard i Oslo, Laurentius Kirke i Tunsberg, store Kristkirke i Bergen og den ældre Mariakirke (senere flyttet til Elgesæter Kloster) Fig. 33. Romansk-anglo normanniske Yiftekapitæler. Peterborough. i Trondhjem (se ovenfor § 15). De fleste norske Kirker i romansk Tid var jo enten enskibede Stenkirker eller Trækirker (Stavkirker), blandt disse sidste rigtignok en Række pragtfulde treskibede Kirker, især med ri^t og BmaFtulclt I'rL6Bkle6rer arbeide, (HrnNß, Borgund, Hitter6al). De devarede at disse Kirker er andetsteds nævnte (§ 22). Hvert Fylke havde i Regelen en Fylkeskirke, stundom to; vi Klen6er endnu en Del at disse : Ranrike (Bohuslan), Ytterby Kirke og Svarteborg Kirke; i Vingulmørk Tune Kirke og Akers Kirke (staar endnu);68 i Raumafylke Ullensaker Kirke; i Veßtkold Sæms Kirke (staar) og Hedrum Kirke (staar); tor Firdafylke Naustdals Kirke — derhos nævnes en Fylkeskirke i Selje; for Raumdølafylke : Veø Kirke (staar) ; for Nordmørefylke : Thingvold Kirke (staar) ; for Orkdølafylke : Orkedals Kirke; for Gauldølafylke : Melhus Kirke; for Strindafylke : Lade Kirke (staar); for Stjørdølafylke: Værnæs Kirke (staar); for Skeynafylke: Alfstadhaug1 Kirke (staar); for Værdølafylke : Houg Kirke; for Eynafylke: Hustad Kirke (staar); for Sparbyggjafylke: Mære Kirke (staar); for Naiimdølafylke: Ranheim Kirke; for Haalogaland: Trondenæs Kirke (staar). Paa Oplandet, der var delt i Tredinger, fandtes Tredingskirker. Sandsynlige saadanne er: Hof s^otn) for Heinafylke; Norderhov for søndre Hadafylke; Nikolai Kirke pag. Gran for nordre. Disse staar endnu alle. Vore enskibede Stenkirker har ligesom Stavkirkerne sæd vanlig et Kor, der er smalere og lavere end Skibet, og intet Tværskib. Ikke sjelden er de uden Taarn. En Gruppe Kirker af aflang, firkantet Form med Kor af samme Bredde og Høide som Skibet forekommer ved Siden af hine. Ligesom vore Stav kirker oprindelig alle havde aaben Tagstol, var dette sikkerlig ogsaa Tilfældet i en stor Mængde at vore Stenkirker, der kun i ganske enkelte Tilfælde var hvælvede. Stenkirkerne nar ikke sjelden — ligesom Stavkirkerne — halvrund Apsis, hyp pigere er dog den retliniede Korafslutning mod Øst. Vi har saaledes i de enskibede Stenkirker at skjelne mellem fire Typer: 1) aflang-firkantede Kirker med Apsis, 2) aflang-firkantede Kirker med retliniet Korafslutning, 3) Kirker med lavere og smalere Kor samt Apsis og 4) Kirker med lavere og smalere Kor uden Apsis. De apßidiale Kirker er Bteerkeßt reprZ^ente rede i det sydlige og østlige "Norge, de retliniet afsluttede i det vestlige og nordlige, der nar været umiddeldareßt paavirket tra England (se ovenfor § 37). I flere Kirker forekommer den Eiendommelighed, at Kirken er retliniet afsluttet paa Udsiden, men i det Indre vißer en halvrund, i den tykke Mur skjult Apsis (Sandsvær, Tjømø, Gjerpen og Næs i Telemarken, altsaa kun i og omkring Vestfold; se § 37). Enkelte Hulekirker med Altere, der er blevne forladte ved Reformationen, forekommer i vort Land: Sunnivahellerne paa Selje med to Kapeller, Michaelskirken ved Nordsjø i Telemarken, Gjervoldstadhulen i69 Lister og Mandals Amt samt Tolvkørshelleren, 6. v. s. Tollef kirkehulen sammesteds (kaldt efter den norske Bondehelgen, Tollef Salemand). Vort Land har endnu flere hundrede Stenkirker fra Middel alderen, der vistnok med sine plumpe Mure og- sin lidet ud viklede Ornamentik ikke synes at frembyde synderlig Interesse, men som faar sin egen Betydning, naar man forfølger deres llHvikiiu^ og ser, hvorledes de efterhaanden stiger op til Basilikaernes interessantere, mere kombinerede og ornament ri^6r6 Former for endelig at hæve sig til Trondhjemsdomens storartede Herlighed. Det er som historiske Trin i denne Stige, de har sin for vor Kirkes og vort Folks tldviklingsgang vigtige Rolle. At rive dem er derfor en Synd. § 51. Den gothiske Stil (ca. 1200—1400) udgaar fra og har vistnok oprindelig sit Navn fra Sydfrankrige, hvor Vest- Fotk6riie dav66 stiftet et Rige under Folkevandringen (se det middelalderske Udtryk «Opus Romånum mann gothica»). Herfra udgik de Bygmesteie, der havde bevaret Kvader dv^nin^6Uß i Middelalderen u66utor Itali6n og L^antß længe glemte Kunst og førte den til Vest- og Mellemeuropa. Ved at trække Konsekventserne af 66 auvergnatiske Halvtønde hvælvs Stræbesystem og Koromgange, de sydfranske Spids buers større bærende Evne, den burgundiske Hvælvkonstruktions Frihed til at overspænde ikke blot kvadratiske, men ogsaa anderledes formede Rum (Vezelay, § 50) lykkes det Etter kommerne af hine manns gothicae at opløse de tykke, tunge romanske NurvN^F6 i et Net at bærende Nurpili6i- med Btr3kd6 piller og Stræbebuer mod Hvælvets Sidetryk (Fig. 36), saa at Væggene og Hv3elvkaz>p6rn6 kunde gjøres ganske tM66 og lette, ja Væggene endog helt opløses i de store, lyse, farvede Vinduer. I 66 ved Spidsbuerne muliggjorte himmelstræbende Taarne og svindlende Buer, 66 frit i Luften svævende Stræbebuer og den rige alt overgydende Planteornamentik skabes i denne Kunst et fyldigt arkitektonisk Udtryk for Korstogstidens religiøse Begeistring og Middelalderens mystiske Fromhed og Inderlighed gjennem de gothiske Kathedraler. Aldrig har Verden seet et

saa vældigt Konstruktionssystem som det Stræbesystem (Fig. 36), der gjennem Murpiller, Stræbepiller, Stræbebuer og indre Piller70 v danner den konstruktive Nuli66 li^6 fra Granden (Fig. 34) op til den øverste Møne, det høieste Taarn (Fig. 22) — selv ikke i Sophiakirkens vældige Kuppelkonstruktion, — aldrig 6ii saa overstrømmende, naturalistisk, rig Ornamentik som disse blomster omvundne Kapitæler (Fig. 37), disse Krabber (Egeblade med Egenødder), der ledsager alle Linier, disse Korsblomster (Fig. 35), der kroner alle Spidser, disse smykkende Smaataarne over Murpillerne, som man kalder Fialer, disse Gavle, der under Navn af Wimperger (Wind-berger, Fig. 35) lægger sig be skyttende henover Spidsbuer, Dør- og Vinduesaabninger en Koromganging. Tværskib. Langhus. Forlial. Fig. 34. Gothisk Kirke (Grundrids). Kolner-Domen. Ornamentik i gjennembrudt Arbeide, der har givet den gothiske Kirke Udseendet af et monumentalt Kniplingsværk i Sten. Alle hine sydfranske Elementer samler sig i Midten af det 12te Aarhundrede i Frankriges Centrum, idet den første gothiske Kirke reiser sig i St. Denis ved Paris (de franske Kongers Gravkirke, ea. 1130—1150), og nu begynder dette «Schema novum» (den nye Stil) sit Seiersløb først gjennem Frankrige, hvor Kathedralerne i Rheims, Orleans, Chartres, Amiens, Eouen og Notre Dame i Paris (Fig. 12) reiser sig. Allerede i 1174 begynder England Gjenopførelsen af den afbrændte Xatti66ral i Canterbury i den nye Stil ved en fransk Bygmester, og i dette Land, hvor vi skjelner mellem en early style (med steile Lancetbuer), ca. 1200— 1300, 611 rigere decorated style, ca. 1300 1400, og en i Vertikallinier opløst perpendicular style71 (Tudorstil), ca. 1400—1500, reiser sig Kathedralerne i York, Lincoln, Lickfield og Salisbury samt Westminsterabbey i London — oftere med Trætag i Sprængværk (Fig. 13) istedetfor Hvælv; i Belgien hæver sig St. Gudule i Brussel med sine herlige Glasmalerier og Antwerpens syvskibede Domkirke, i Tysk land og Østerrige løfter sig Domen i Koln (Fig. 22 og 34), først fuldendt i vor Tid, Ministeren i Strassburg og Freiburg, Stephanskirken i Wien (en Hallekirke med Sideskibe at Midt skibets Høide) og de østtyske Teglstenskirker, Mariakirken i Ltibeck, Kirkerne i Strålsund, Danzig o. 8, v. I Bp3,ui6n ksLV6r sig Xatde 6r11,161ii6 i VurFoß. loikdo og Sevilla. Alene i Italien formaar Gothiken ei at gjennembryde de aarMß6n6Z-ami6 aiitiks li-a6itioN6r, og Itg.li6Uß gothiske 3irk6b^^6r6 synes aldrig at have forstaaet det konstruktive Reisnings princip, der stred sag, bestemt mod Antikens horizontale og plandannende Principer. Hverken Maria Gloriosa dei Frari i Venedig eller Maria Novella og Doiukirk6rn6 i Florenz, Bi6na og Orvieto har begrebet Gothikens Væsen, alene det hvide Marmorbjerg, der kal 668 Domen i Milano, har, reist at tr6m- Fig. 35. Gothisk Wimperg mede KunstneresHænder, denKarakter, med Korsblomst og Krabber li6r u6mL6rk6r 66 tranBalpinBk6 Xirk6r. I Sverige slutter Upsala Domkirke sig til de østersøiske Teglkirker, medens i Norge Irou6di6NB Oouikirk6B gothiske Dele slutter sig til 66 engelske Kathedraler. Trondhjems Domkirke er grundlagt under Gregor VII s Pontifikat af Olaf Kyrre opført ca. 1075—1093, samtidig med Anordningen at Bispedømmerne i Norge, som LiBkopBkirk6 for Frostathings lagen; dens Titelhelgen var St. Olaf. Den var oprindelig en enskibet, romansk Kirke; men efter Erkebispestolens Grund læggelse 1152 blev den at Erkebiskop Eystein udvidet, idet Olaf Kyrres Kirke med sit Kor blev I^an^kor og Høikor i den med et ivZerskid og 6t pro^6kt6r6t og paabegyndt treskibet Langhus udvidede Bygning (1161 —1179). Imidlertid fordreves72 Erkebiskop Eystein af Sverre fra sin Residents og maatte flygte til England, men hjemførte efter 3 Aars Fravær fra sin Landflygtighed Kjendskabet til den da netop i Canterbury domen for første Gang i England anvendte gothiske Stil. Han paabegyndte nu Udførelsen af det pragtfulde Høikor og planlagde Udvidelsen at Langkoret (Olaf Kyrres Kirke) til treskibet, samt fuldførte det allerede før hans Afreise paa- Fiale. Fiale. Stræbepille. Sideskib. Midtskib. Sideskib. Stræbepille. Fig. 36. Gothisk Stræbesystem. begyndte Sakristi — alt i engelsk Gothik. Efter hans Død i 1188 fortsattes Arbeidet paa disse Dele, og i 1248 lagde Erke biskop Sigurd endelig Grundstenen til det gothiske Langhus Aaret efter Haakon IV s Kroning. Kirken synes at have været t'3ki-6i^ før 1322, men brændte 1328, 1432, 1531, 1708 og 1719. Dens Langskib laa allerede i Grus i det 16de Aar hundrede. I 1869 paabegyndtes Kirkens Restauration. Naar undtages denne Nordens mærkeligste Kirkebygning har Norge ikke meget at opvise af Kirker fra den gothiske73 Tid. Landet var i det 12te Aarhundrede blevet saa vel for- BVN6t med Kirker (især i Erkebiskop Eysteins Tid), at der ikke behøvedes særdeles mange Nybygninger. Med Tiggermunkenes Indtrængen i Norge ca. 1230 synes Teglbygningen først at være kommen md i vort Land, men ret mange Teglstenskirker har vi aldrig havt. Prædikebrødrenes Kloster i Oslo (under den nuværende Bispegaard) synes at være Norges 3k168t6 Tegl stensbygning. Stavkirkerne indtræder med Gothiken

i sin Forfaldsperiode, da Haakon IV og Irans Efterfølgere patroniserer Stenbygningen som mere varig og monumental. De optræder nu mest som enskibede, stundom byggede omkring en eneste Stolpe midt i Kirken. To saa danne Stavkirker existerer endnu: Nore Kirke og Opdals Kirke, begge i Numedal. En kelte I^attkirk^r t)6^xii66r at vise sig 1N6116N1 Btavkirk6ru6 : Eyra Kapel (nu paa Lilleham mer) fra 1459 og Mellem-Flø Kirke ved Skatvold nær Trond hjem (revet ca. 1850) er de eneste paavislige Laftkirker fra Middelalderen. Af 6NBkide66 gothiske Stenkirker kan vi Fig. 37. Uotki»^ Kapitæl. først mærke en Række Over- gangskirker, hvor Rundbuer vexler med Spidsbuer — alle vistnok fra Tiden mellem 1183 (Erkebiskop Eysteins Tilbagekomst fra England) og 1263 (Haakon IV's Død), da BMBdu6n synes at have trængt igjennem, uden at dog i^ogensinde Gothikens mur opløsende Egenskaber brød igjennem i de enskibede Kirker, hvis Vinduer vel fik Spidsbuer, medens Murene blev lige tykke (XiBt6inur6). Vlan6t disse OvOr^auMkirker med begge Lu6 arter er de mærkeligste: De to med Apsis torBvn6d6 Hove- Kirke i Sogn og Øiestad Kirke og videre vestre Slidre Kirke, Melhus, Frosten, Værnæs og Hustad samt Dønnes Kirke, Saks haug Kirke (1184), Fane ved Bergen og Frue Kirke i Trond lijem. Polygonal Apsis viser Alfstadhaugs (rundbuede) Kirke, et Kapel ved Hamar og Kapitelhuset ved Bergens Domkirke.74 De norske gjennemført spidsbuede Kirker er dels aflang firkantede, dels med Bmalere og lavere Kor — men alle uden Apsider: De aflang-flrkantede er O^ne og Orre Kirker paa Jæderen, Follabu Kirke i veBtre Gausdal og Utstein Kloster kirke. Af Spidsbue-Kirkerne med lavere og smalere Kor nævner vi Ullensvang Kirke, Dale (Lyster) Kirke (med en rig Portal), Trondenæs Kirke, Avaldsnæs Kirke (ca. 1248) og Vosse vangens Kirke (ca. 1275) samt Borgunds Kirke paa Søndmøre. Af treskibede, spidsbuede Kirker i vort Land ender vi foruden Trondlrjems Domkirke kun Ruinerne at Reins Kloster kirke(?). Aas Kirke synes opriiKieli^ at have været treBkidkt. Gothiske Kortilbygninger til romanske Kirker er Koret i Stavanger Domkirke og i Mariakirken i Bergen. s 111. Den nyere Tid. §52. Kenaissancen (1400—1600). Middelalderens Slutning og Overgangen til den nye Tid betegnes at den store Be vægelse, der paa det verdslige Kulturlivs Gebet svarer til Kirkens Reformation, og som vi kalder Renaissancen, Gjen optagelsen af de antike Studier (Humanismen), en lildaFevenden til Xilderne, Naturstudiet og Studiet at den autike Kunst. Dette Omslag, der udgik fra Italien, var en Reaktion mod de fremmede, «barbariske» Elementer i dette Klassicismens gamle Moderland, Baa gjennemsyret at antik lraditiou, Baa uimod ta^eli^t for (^otkiken. I^u indtræder et BtLerkt Brud med hele Middelalderens strængt konstruktive Kunst til Fordel for tri og lys antik Dekorationskunst; de antike Søileordner (Fig. 10), den romerske Kuppelbygning med Rundbuer, store Planer og horizontale Hovedlinier (Fig. 38) gjenoptages over hele Linien. Men da Renaissancen altsaa væsentlig er en for Kirken fremmed, verdslig Kulturstrømning, der har sin største Styrke i Paladsbygningen, udmærker dens kirkelige Værker sig mere ved ædel Dekoration og ydre Pragt og Storhed end ved den Fromhed og Inderlighed, der havde udmærket Gothikens75 Vskrk^r. Den nye Peterskirke i Rom, en latinsk Korsbasilika med Kuppel (1506—1632), Kristenhedens vældigste Metropolitan kirke, viser nok Pavemagtens imponerende Evne til Pragt udfoldelse, men intet af det mystisk-hellige, der omsvævede de gothiske Kathedraler {Fig. 39). Da saa Reformationen skiller Nordeuropa ud fra den katholske Verden, lægger der sig en nygter Kulde over Værker som den mægtige St. Paulskirke i Fig. 38. Renaissancekirke (Ydre). Sta. Maria di Carignano, Genua. London (ca. 1666), der ellers slutter sig saa nær til Peters kirkens Mønster, som det er muligt for en ikke katholsk Kirke. At Renaissancens største Arkitekter, som Michelangelo og Raffael, tillige er Billedkunstnere, bidrager jo sit til at bringe det dekorative og maleriske frem i Bygningskunstens Forgrund, og Kirkebygningen danner her ingen Hn(lt3,^6iB6. I Norge OPQSI-6l' Btg,vkirk6d)^niiA6ii, og simple, fattige Laftkirker indtager deres Plads. Stædernes Gudshuse at Sten76 bliver fattige og fantasiløse — og Folkets økonomiske Evne og 89.1168 for kirkelig Værdighed synes at staa paa samme Linie. § 53. Barok- og Rokokotiden (ca. 1600—1700 og ca. 1700 — 1800). Det dekorative og maleriske Princip, der var herskende i Kenaissancens Kirker som i hele dens Kunst, omspinder mere og mere selve det konstruktive i Kirkebygningen og opløser Forhal Langlius Kuppelrum. Korkvailrat. Apsis Fig. 39. Renaissancekirke (Indre). Længdesnit af St. Peterskirken i Rom efterhaanden alle Arkitekturens rette Linier i svungne, hvorved den Stilart fremkommer, som vi efter den samtidig hermed moderne Allongeparyks Form kalder Parykstilen eller Barßkko (Ludvig XIVs Stil), hvis Hovedmestre paa kirkeligt Omraade er Lorenzo Bernini og Franc. Borromini. De vanvittigste forvrængte Former, Taarne som XouHitorlli-okauki- og en ødsel,

smagløs Pragt udmærker især Jesuiterkirkerne (t. Ex. Gesu kirken i Rom, Jesuiterkirken i Venedig, Andrea delle Fratte i Rom o. fl.). I det 18de Aarhundrede gaar Barokstilen over i den af de dengang moderne Porcellainsformer stærkt paavirkede saakaldte Rokokostil (Ludvig XVs Stil), der endog giver Slip77 paa det symmetriske til Fordel for de svungne Muslingformer, men rigtignok kun har øvet ringe Indflydelse paa Kirke bygningen, hvortil den heller ikke var egnet. Derimod har inden de protestantiske Lande Pietismen og især Rationalismen i det 18de Aarhundrede i sine Kirkebygninger søgt Former, der kunde gjøre Kirkerne til bekvemme, akustisk-heldige Fore- læsningssale — mere end til virkelige Kirker: Alteret anbragtes under Prædikestolen og Orgelet over denne, Tilhørerpladsene anordnedes amfitheatralsk, og Centralbygningen kom atter til Anvendelse paa G-rund af sine akustiske Fordele og kjæmper 6»6nu paa sine Steder om Herredømmet med de da,Bilik3,i6 Anlæg. § 54. Den moderne Kirkebygning. Nutidens Jern konstruktioner har hidtil kun fundet ringe Anvendelse i Kirke bygningen; dog ser man oftere Jernsøiler som rumbesparende anvendte istedetfor Stenpiller, men den Omstændighed, at deres i rumlig Henseende saa hensigtsmæssige ringe Omfang ikke giver noget tilsvarende æsthetisk Udtryk for vor tilvante Fore stilling om et vist Forhold M6il6in Masse og Bæreevne (Byrde og Kraft), har gjort, at de ikke kar faaet almindelig Udbredelse. Vore moderne Kirker tåger i Overensstemmelse med hele vor Tids materielle, praktiske Synsmaade særligt Hensyn paa Kirkernes økonomiske, akustiske og Belysningsforhold : at gjøre Kirkerne billige, rummelige og lyse samt vel skikkede til at høre i, er de Hovedhensyn, der fortrinsvis gjør sig gjældende i vor Tid. At 6i886 Hensyn ofte kommer i Strid med de gamle, ved ærværdig kirkelig Tradition helligede Former, kan ikke undgaaes, og Bestræbelsen i vor Tids Kirkebygning maa saaledes gaa ud paa at formidle og forene disse to hver for sig vigtige Hensyn: Praxis og Tradition. Om det vil tykkes Ht Bkad6 en Stil ud af disse Forhold, maa Fremtiden vise; visse Mærker synes imidlertid at tyde paa, at en Tilbagevenden til Oldkirkens allersimpleste basilikale og centrale Former er den Tanke, der muligens turde have Fremtiden for sig. Nr 66t 8aa16668 ikk6 tal6t i vor li6B I^o6 at Bkah6 noss6n ny Kirk6iiss Btil, Baa kar vZkr6t 668t0 raBtlsB6r6 BVBB6iBat 1N66 Optsr6iB6 at Nrk6r i 3k16r6 Btil, iBZkr roinanBk6 oss ssotki'Bk6, in6n uavuiiss ni66 R6Btauration6r at Zkl6r6 Kirk6dvssninss6r.

78 i Tidligere Tider tog ved Restauration eller Udvidelse af ældre Bygværker Baa godt som aldrig Hensyn til de Btiltorm6r, der prægede den oprindelige Bygning, saa at t. Ex. Baroktiden satte sine snirklede Søiler og Baldakiner og Kupler umiddelbart sammen med s)l6kirk6UB Xi-viNi-sij^k eller 6otkik6UB himmel-BtrlVd6n66 Former. I Modsætning hertil har det 1966 Aar hundrede gaaet til den anden Yderlighed, idet dette Aarhundrede ikke blot har været yderst samvittighedsfuldt med Hensyn til at overholde Stilenheden og at tilbageføre alt til de Former, der tilhørte Bygningens oprindelige Opførelsestid, men endog har udviklet en ensidig Purisme, idet den har fjernet fra de restaurerede Kirker alt det, som — tilblevet i Tidernes Løb for at smykke Kirken — ikke har staaet i Overensstemmelse med Kirkens oprindelige Stil. Heri har ofte røbet sig en sørgelig Mangel paa historisk B^n, paa Forstaaelse og Agtelse for det, der nu engang har vundet historisk Hævd og været et gyldigt Udtryk for de Tiders Skjønhedssands, der efterhaanden har smykket Kirken, hver paa sin Vis, og derved gjort den — vist ikke stilenlig —, men desto mere rig paa historiske Detaljer og malerisk Virkning — gjort den hjemlig for Menigheden. Man har jo endog gaaet, saa vidt at fjerne t. Ex. fra en romansk Kirke alle gothiske Altarskab, Renaissanceprædike stole, nyere Altarkar, kort alt, hvad der fortalte om Kirkens historiske Udvikling gjennem Tiderne, for at føre Kirken tilbage til en fattig og tom skeletartet Stilrenhed, der berøver den hele dens historiske Livsudvikling, hele dens Poesi til Fordel for en abstraherende, prosaisk-videnskabelig Forstands mæssighed. At det her gjælder at drage den rette Grændse mellem aldeles irrelevante, nødtørftige Hjælpemidler, som skjæm mer 6t Bygværk uden at have noget historisk Værd, — og det, som har historisk Berettigelse, siger sig selv Brædde yægge og Trælofter i en Bygning som Nidarosdomen maa selv følgelig fjernes, medens det er en Vandalisme at berøve en romansk Kirke hele dens gamle, rige Udstyr, fordi dette ikke er — romansk. Det vilde saaledes f. Ex. være yderst forkasteligt i en nyrestaureret middelaldersk Kirke at fjerne 66 kirkelige Kar o. 8 v., der har været brugte i Kirken, for at atlsß6 disse med nye i middelaldersk Form, for at tilveiebringe en stiv og død79 Enhed i Stil, der ingen dybere Betydning1 har i Forhold til det Præg, Tiden og Historien har paatrykt Kirken. T i 1 l æ g. § 55. Kirkebygningens Symbolik. Til Kirkebygningen og dens enkelte Dele har der i Tidernes Løb knyttet, sig en vistnok ofte vilkaarlig, men stundom i kulturel Henseende høist

interessant Symbolik; kun maa man være paa det rene med, at ingen kirkelig konstruktiv Bygningsform har sin Op rindelse i Symboler, men i rent tekniske eller rent liturgiske, stundom vel og i æsthetiske Hensyn. Symboliken slynger sig da som den kirkelige Lyriks Ranke omkring Bygningens Stamme, ligesom Bygningssagnene danner Kirkebygningens episke Poesi. Der existerer adskillige symbolske Tydninger af Kirkens Dele; allerede Eusebius har leveret en saadan Symbolik i sin Tale ved In6vi6lB6ii at Kirken i Tyrus (Hist. ecei. X, 4, XI, 24—26), og ved sin Beskrivelse af den hellige Gravs Kirke i Jerusalem (de vita t7o«siaAii^i 111, 38) gaar han ud fra, at de tolv Seiler, der bærer Kuppelen, betegner de 12 Apostler. Hos Forfatterne fra det Bde til det 14de Aarhundrede forklares alle Kirkens Dele fra Grundmuren til Veirhanen symbolsk. Ogsaa fra vor egen Middelalder ca. 1200 har vi en saadan Symbolik, der tåger den norske Stavkirke til Udgangspunkt (se den at C. R. Unger udgivne «Norsk Homiliebog» — «m dedicatione templi sermo»). Efter denne betegner Kirkehuset Guds samlede Menighed saavel i Himmelen som paa Jorden, Koret (songhus) de hellige i Himlen (ecclesia triumphans), men Skibet (kirhja) de kristne paa Jorden (e. militans). Hovedaltaret (alfare) betegner Kristus; Altarklæderne (alteres clæde) de hellige, der ifører sig Kristus i gode Gjerninger. Gulvets Grundsviller (syllo stoccar) betegner Apostlerne, 66r bærer al Kristendom (undir stoccarj. Kirkens Dør (Dyrr kirMunnarJ betegner den sande Tro, der leder irid i den almindelige Kristenhed. Dørfløiene80 (hurd), de forstandige Mænd, som kraftigen gjør Modstand mod Kjætterne og holder dem udenfor Menigheden. Gulvplankerne (golfpdi) 61- de ydmyge, der yder det hele Folk desmere Opret holdelse, jo mere de selv er udsatte for at nedtrædes at alle. De faste Bænke (setopallar) rundt Kirken er de barmhjertige, der støtter de svage. De to Langvægge (tveir JcirMoveggirJ betegner den af Jødekristne og Hedningekristne dannede Menig hed. Den vestre Gavlvæg (briost-pili) betegner ham, som forener de to Folk og selv er Bin Menigheds Bryst og Skjold. Gluggen i denne Væg er den af ham skjænkede Oplysning. Den østre Gavlvæg mellem Skib og Kor er den Helligaand; thi gjennem dens Aabning kan Mennesket se inH i de him melske Ting (Koret). De fire Hjørnestave (hornstajar) er de fire Evangelister, Bp3Lrr6ta^6t f><V/^) de, der d3kV6r sine Øine mod Himlen og ved sine Bønner beskytter Guds Menighed mod Fristelse, ligesom Taget beskytter Kirken mod Regn. Stavlægjerne og Tagets Aaser er Bt^l-68M3K1i6 (Abbeder og Høvdinger), der er satte Menigheden til Støtte og Sammenhold. Tværbjælkerne (dværtre), der støtter Væggene, er Kirkens gavmilde Velgjørere. Klokkerne er Præsterne, der gjør fager Lyd for Gud og Mennesker. Kors og Krucifix (crossar oc rodorj betegner Asketer, der bærer Kristi Pinselsmærker paa sit Legeme. Men Kirken betegner — fra en anden Side seet — siger samme Kilde — ogsaa det enkelte Menighedslem; Koret er da Bønnen, Altaret t^MrliAii666ii, Altarklæderne 66 gode Gjer ninger o. 8 v. Endelig betegner Kirkegaardsgjerdet (gardr um kirkiu) lagttagelsen af alle de gode Ting, hvorom her er talt, og Kirkegaardene (kirJciugarår) skal vække vor Tanke til at efterfølge deres gode Exempel, som før os er vandrede ud af Verden. Endelig nævnes Renselsesbrønden (sTtirnarbrunnr, Døbefonten?), der renser fra Synd som (Angerens) Taarer. En angivelig ældgammel Symbolik gjør Korskirken til et Billede af Kristi Kors («det udhulede Kors») eller af den korsfæstede selv, der skuer mod Vesten, og det undertiden fra Kirkens Hovedaxe afvigende Kors skjæve Retning skal 6a betegne den korsfæstedes bøiede Hoved (om den virkelige Aarsag se § 13). Vesttaarnet eller 66 to Vesttaarne skal betegne Naglerne i hans Fødder, de to Taarne ved Korsarmene, hvor 66 fore81 kommer, Naglerne i hans Hænder o. s. v.; men alle saadanne Sindbilledmagerier 61- som oftest først indlagte i 6u forholdsvis meget sen Tid og stemmer endog ofte aldeles ikke med den oldkristne Symboliks Karakter. Anderledes forholder det sig naturligvis med Billeder, der er knyttede til Kirkebygningen, og dviB Plads i Bygningen har en symbolsk Betydning, der fra først af er tilsigtet. Saaledes indtager Kristusbilleder, Mariabilleder og Helgenbilleder selv følgelig oftest fremtrædende Pladse, kronende Taarne og Gavle, eller ståaende paa Altare, i og over Indgangsportaler o. 8, v., IU«H6I18 Billeder at onde dæmoniske Magter, Djævle, Trolde, Satyrer (Lidenskaber) o. 8. v. gjerne anvises Pladse under bærende Led, som de, der mod sin Vilje maa tjene og bære Kirken — saaledes de gothiske Vandspyere, Figurer under Søileplinter eller stundom i Kapitælerne (som bærende) o.'s. v. Om selve de symbolske Billeder henviser vi naturligvis til den ikonografiske Del. Paa Indgangsvæggene anbragtes ofte Jagt- og Krigsscener — i Norge stundom Billeder af Sigurdsagnene, alt som Gjen stande, der skulde lades tilbage udenfor Kirken af den ind trædende. Satirer over Geistligheden forekommer oftere (St. Peter i Spoleto. Kungshusby Kirke i Upland o. fl. St.). § 56. Kirkelige Bygningssakn. Til mangfoldige

middel alderske Kirkebygninger knytter sig Bygningssagn — vi kaldte dem nylig Kirkebygningens episke Poesi. De allerfleste af disse Sagn er Vandresagn, der forekommer — med eller uden Varianter — ved de forskjellige Kirker. For kun at nævne 66 vigtigste i vort Land existerende erindrer vi om Sagnet om den hellige Kirkebygger (St. Olaf, St. Lars), hvem Jætten (andetsteds Djævlen) lovede at bygge Kirken inden næste Daggry, mod at han enten skulde kunne nævne hans Navn eller give ham Sol, Maane og begge sine Øine. Da han forgjæves søger at udfinde Navnet, bører han Jættekvinden synge for sit Barn inde i Fjeldet: «imorgen kommer Fin (Skalle, Sig) med Sol og Maane og Kristenmands Øine klare», og han kan nu møde Jætten 1N66 hans Navn ved den færdige Kirke (Hiterdal, Avaldsnæs, Trondhjems Domkirke, Lunds Domkirke) 6t Sagn, der tydeligvis gaar tilbage til Mythen om Jætten som Æsernes Bygmester. Kirkelig Kunstarkæologi. 682 Ligesaa almindeligt — men meget yngre — er hos os Sagnet om Skytten, hvis Pil træffer en Kirkeklokke i den tætte Skov, og som finder en V66 den sorte Død forladt Kirke og stundom en Bjørn eller Jerv liggende ved Altaret. Han skyder Bjørnen, hvis Skind bevares i Kirken (Hedal, Opdal, Grindåker, Tuft og Skagens Kapel paa Tiveden i Sverige). Sagnet er viBtnok altid dannet over et foran Altaret liggende gammelt I^cxitsLppk tlt Bkind. Talrige er hos os Sagnene om de af Hellig Olaf byggede Kirker og hans Kamp mod Troldene under disse Bygge foretagender. Olaf Kyrres Kirker tillZ6^6B stadig Olaf den Hellige. Sagnet om de to fiendtlige Søstre, der ikke vilde besøge samme Kirke og derfor byggede hver sin (Id og Aremark, Søsterkirkerne paa Gran, Akershus og Hovedøen o. fl.), er maaske oprindelig opstaaet ved en senere Tids Forsøg paa at forklare de ved enkelte Kirker opførte frit liggende Kapeller (t. Ex. Mariakapellet ved Mcolaikirken paa Gran). Endelig har Tilstedeværelsen at visse ved Kirkerne opbevarede naturhistoriske eller etnografisk-arkæologiske Mærk værdigheder givet Anledning til Sagndannelse (t Ex. Huldrens Laarben i Reinlid Kirke, St. Olavs Spænde i Vaaler Kirke o. s. v.). De i Udlandet hyppige Sagn om L^Z'M6Bt6r6n, der for at taa Kirken bygget havde lovet den onde den første Sjæl, der traadte ind i Kirken, og saa jog et Dyr først md (i Aachener Miinsteren en liv), kjendes saavidt mig bekjendt ikke i Xorge. **§ 57. Inddeling.** Vi skjelner mellem: 1) de til bestemte Steder i Kirkebygningen knyttede Gjenstande: a) de fundamentale, til Koret knyttede Gjenstande: Altaret med dets Tilbehør, Døbefonten, Oldkirkens Ambones og Prædikestolen med de til Koret løsere knyttede, kun i den katkolske Kirke forekommende Dele: Sakramenthus, Piscina og Korstole. b) Gjenstande, der tilhører udenfor Koret liggende Dele af Kirken: Orglet, Klokkerne, Vievandskarret.

2) Indretninger og Løsøregjenstande, der ikke tilhører noget bestemt Sted i Kirken, eller som kun i enkelte Tilfælde findes i denne, navnlig Gravmæler i Gulv og Vægge, Kors, Lysekroner, Læsepulte, Tæpper, Uhre o. s. v.

FØRSTE KAPITEL. De til bestemte Steder i Kirken knyttede Gjenstande.

Første Afdeling. Gjenstande i Koret.

§ 58. Altaret. Altaret (*altare, ara,* θυσιαστηριου: Offersted) har en trefoldig Betydning, dels som det Sted, hvorfra Nadveren uddeles til Menigheden, dels som det Sted, hvorfra Evangeliet og Epistelen oplæses, dels ogsaa som det Sted,

henimod hvilket Menigheden naturligt vender sig i sine Bønner og sine Responsorier i dets Egenskab af at være det synlige Udtryk for Herrens usynlige Nærværelse i sin Kirke. Den katholske Kirke opfatter Altaret ligeledes i en tre- foldig Betydning: 1) som Offerplads for Kristi synlige Offer i hans synlige Kirke. Som saadan er Altaret et Billede *(Symbolum)* paa: a) Nadverbordet; b) Golgatha; c) den hellige Grav. Derfor er Altarets oprindelige

Form et Bord (τράπέξα κυρίου, 1 Kor. 10, 21), betegnet med Golgathas Kors og stillet over Graven, hvor de udvalgtes Aander venter Opstandelsen (Apoc. 6, 9). 2) som Kristi Bolig, Sæde for hans hellige Legeme og Blod, saaledes det allerhelligste. Som sådans omgaves Altaret allerede tidligt af et skjulende Forhæng. 3) de troendes Offerplads, hvor de frembærer sine Bønner, Forsætter og Kjærlighedsgjerninger. Navnet Altar (lat. *altare)* er sammensat af de to Ord *alta,* høi, og *ara,* hvilket sidste Ord allerede brugtes om de hedenske Offeraltare, og har sin Oprindelse fra det græske αἴρω, jeg løfter, saaledes allerede i sig selv betegnende en Forhøining *(alta ara).* Man skjelner mellem faststående Altare *(a. fixum)* og transportable Altare (Reisealtare -- *a. gestatorium, levaticum; motorium, portabile, itinerarium, viaticum),* snart liggende i Form af en Kasette, snart staaende i Form afet Triptychon. Et saadant Reisealtar med Reliefer af St. Olafs Liv i Narhvaltand, og vistnok forarbeidet i Norge noget før det 15de Aarhundredes Midte, eiede Kristian I, -- det eies nu at Oldnordisk Museum i Kjøbenhavn. Altarets (og dermed ogsaa Kirkens) nordre Side kaldtes Evangeliesiden eller Brødsiden, den søndre Side Epistelsiden eller Kalksiden, fordi Oplæsningen af Evangeliet foregik fra den nordre Side af Altaret, hvor Brødet havde sin Plads, Oplæsningen af Epistelen paa Sydsiden, hvor Kalken stod *(cornu evangelii, c. epistolæ, c. panis, c. calicis).* Høialtaret vies i den katholske Kirke ofte til Kirkens Titelhelgen. Saasnart Helgendyrkelsen begyndte, behøvede den katholske87 Kirke flere Altare (altaria minora) foruden det, der stod i Korets Midte og nu blev kaldt Høialtar (altare principale). Disse Sidealtare reistes dels imod Korets Sidevægge, dels mod Kapellernes og Sideskibenes Vægge, dels mod Pillerne i Skibet. Blandt disse Sidealtare maa særlig mærkes det saakaldte Korsalter eller Lægmandsaltar (altare stæ crucis, a. laicorum), viet det hellige Kors og bestemt til Lægfolks Andagt. Det havde sin faste Plads mellem Kor og Skib (altsaa under Lek- toriet og det i Triumfbuen hængende Kors). I Mariakirken i Oslo nævnes det i Forbindelse med Lektoriet (§ 38). Til ethvert Altar knyttede sig Gaver, der bestod i Jordeiendomme, af hvilke den til Altaret knyttede Præst fik sine Indtægter. Saa mange Korbrødre (Kanniker) en Biskops eller Kollegiatkirke havde, saa mange Sidealtare skulde Kirken have. § 59. Altarbordet (mensa, Fig. 40) viser sin Hovedbetyd- ning i Kirken derved, at dets Plads var det fundamentale ved hele Kirkebygningens Beliggenhed, idet Kirkens Grundsten nedlagdes — ikke som sædvanlig i et af Bygningens Hjørner, men under det vordende Altarbords Plads og derved blev denne betingende for hele Kirkebygningens Retning (se § 11). Altarbordets Plads i Basilikaen var mellem Apsis og Skib ; paa Overgangen mellem begge. I det 8de eller 9de Aar- hundrede trækkes Altaret ind i Apsis, senere vexler dets Plads mellem Apsis, Korkvadraten og Krydset. Allerede fra først af brugtes Altarbordet i den kristne Kirke til Nadverens Ud deling og bestod af et simpelt Træbord paa fire Fødder. (Et mærkeligt gammelt Altarbord af denne Art, der siges at have været Petri Altar i Pudens' Hus i Rom, vises endnu i Lateran kirken.) Da den ældste Menighed gjerne nød Nadveren ved Martyrernes Gravsteder, stilledes Nadverbordet over Gravens Sarkofag, og heraf opstod den ovenfor (§ 12) omtalte Skik at reise enhver Kirkes Altar over en Helgens til Kirken flyttede Grav (confessio), der gjerne stod synlig under Altaret. Hvor dette ikke kunde ske, indesluttede man Martyrben (allerede under den romerske Biskop Felix I Aar 270) eller andre Helgenrelikvier i Altarbordet. Sædvanlig var Altaret viet til den eller de Helgener, hvis Ben eller Relikvier det bevarede. /

88 * Efterat allerede den romerske Biskop Euaristus Aar 101 havde anordnet Indvielsen af Stenborde 80in Begel, befaledes det 517 under Pave Hormisdas, at Træbordene skulde ombyttes med Stenplader. Enhver Altarstenplade skal beståa af en eneste nei — altsaa ikke sammensat — Sten. Denne hvilede paa lire Seiler, ofte med en femte midt under Pladen, eller ogsaa paa en Undermur af naturlig Sten (tumbaj, stundom en Sarkofag, der gjemte Martyrliget eller Relikvieskrinet. I den græske Kirke hviler Altaret fremdeles paa Seiler. Altarpladen betegnes med fem li^karnikde Kors, et sterre i Midten og et mindre i hvert Hjerne. Relikvier maa nedvendig findes i det katholske Altar, da det jo re præsenterer Martyr graven, over hvilken Nadveren finder Sted. I den ældste Tid gjemtes de mindre Relikvier gjerne i en lukket og korsbetegnet Nische i Altarets Tumba, senere inde sluttet i en Blykapsel fcapsa) i et lidet fir kantetHul (betegnende kaldt septdcrum) i selve Altarpladen. Sepul- Fig. 40. Altarbord. crum dækkedes at en liden, tynd Marmorskive, betegnet med et Kors — denne Skive kaldtes Sigillum, Seglet, da den gjerne forsegledes. Altaret skulde staa frit med et Mellemrum mellem Altar og Væg, — hvad der dog kun gjælder Hovedaltaret, men ikke Sidealtarne i de katholske Kirkers Kapeller og Skib, og under

sig skulde Altaret have et eller flere Trin. Paa Altarbordet sattes Korset eller 6rU(Mx6t, Patenen og Kalken, Messebogen samtßelikviebeholdere, og vistnok ogsaa tidligt to eller flereKande labrer for at betegne Nadverens natlige Karakter. Den funge rende Præst stod oprindelig bagAltarbordet vendt modMenigheden. § 60. Ciboriealtaret og dets Beklædning. Over Altar bordet hævede sig i Oldkirken fra G-ulvet paa fire Seiler en x89 tabernakelartet Baldakin, Ciborium (Fig. 41), fra hvilken hængte ned en Æske — Pyxis —, hvori Nadverbrødet (lat. hostia, Slagtoffer) bevaredes. Dets Sider var om^ivne at Gardiner, der kunde drages for under den høihellige Handling, naar ifølge den katholske Kirkes Lære Brødet og Vinen undergik den mystiske Forvandling til Kristi Legeme og Blod (Trans substantiationen). Navnets Etymologi er omtvistet. KtScopiov betyder vistnok Frøkapselen paa Vandplanten Nymphæa Nelumbo eller paa den ægyptiske Bønne (Colocasia), der benyttedes som vi-ikkkdZL^ki- (Hoi^niann, Lex. der Theol.). Hos Horatt fore kommer Ciborium i Betydningen Bæger, som man mener fordi at den ægyptiske Bønnes Bælg benyttedes som saadant. Men der sees ingen Sammenhæng mellem dette Ord og vort Begreb, da Ciboriets Pyxis netop ikke optager Vinen, men kim Brødet. Og at — som andre fremhæver — xt|3ci')Tiov betyder en area. hjælper kun lidt, da area saa lidt er — taber naculum som xiStotiov er = x^scoprov. Derimod er det vel kjendt, at Navnet Ciborium bruges baade om Tabernaklet over Altaret og om den Pyxis, der, hængende ned fra Tabernaklets Tag, indeholder I^a<lv6rdrs<i6t, og man siger Fi°. 41. Ciboriealtar. sædvanlig, at Navnet er overført fra Tabernaklet paa denne Pyxis. Imidlertid turde det jo være muligt, at Navnet tvert imod oprindelig har tilhørt denne Pyxis, og ikke, som man sædvanlig mener, er gaaet over paa denne fra Tabernaklet, men omvendt, og at Navnet altsaa i Overensstemmelse med Joh. 6, 55: «Mit Kjød er sandelig Mad» og med den almindelige Benævnelse «cibus» om Altarbrødet er at udlede at det latinske Cibus (Mad) og betegner et Spisekammer, en Madbeholder. (Men denne Derivation faar staa for min egen Regning.) Selve Skiven var altid bedækket med flere — i det hele fem — Lag Altarklæder: underst laa en Voxdug <c^^ma?s)^ over den de egentlige Altarduge at nvidt I^inned (mappa, linteamen), der var tre i Tallet, de to underste bedækkede kun90 selve Pladen, den øverste faldt ogsaa ned over begge Sider, g,llersv6rßt kom Baa et Varetræk enten af rødt Læder eller af blaa eller grøn Uld (vesperale). Navnet vesperale fik dette Overdrag deraf, at det kun fjernedes under selve Messen og altsaa tjente som Altardug ved Aftengudstjenesten. Hele denne Anordning skriver sig lige fra Pius den I's Tid (Aar Fig. 42. St. Olaf og hans Legende. (Norsk Antemensale i Kjøbenhavns Oldnordiske Museum.) 142—157). Altarbordets Forside llskkke<i6B at et Frontale (Pandesmykke, Fig. 42), enten et med Billeder udsyet Forhæng (Antependium) eller en med Maleri eller Reliefer smykket Tavle af Træ eller Metal (Antemensale). Stundom benævnes ved Skjødesløshed ogsaa dette: Antependium. De virkelige Antependier er fremdeles i Brug og smykkes gjerne med Fremstillinger af Lammet med Korsfanen, omgivet af Ax og Vinløv, hentydende paa Kristus som Paaskelammet, og paa91 Nadverens Brød og- Yin. En gammel, kirkelig Forskrift lærer, at Antependiet bør være hvidt ved Jul, Helligtrekongersdag, Paaske og Kristi Himmelfart, rødt i Pintsen, violet i Advent og Fasten, grønt i Ugerne mellem Helligtrekonger og Fasten og endelig sort Langfredag samt ved Sørgefester. Den gamle Farvesymbolik, som ligger til Grund for denne Sæd vane, er beslægtet med den smukke Skik i vore Dale ved Midtsommergudstjenesten at smykke Kirken med friskt, duftende Birkeløv, ved Sørgehøitider med Granbar. Farverne som Løyet skal symbolisere Menighedens glade eller sørgende Stemning. Vi eier nu kun faa middelalderske Antependier, 66rini06 er Norge usædvanlig rigt paa Antemensaler. Det var et saadant ri^t 6inaili6t't Antemensale, Sigurd Jorsalfar medførte til Kastellekirken i Konghelle fra Zv2antß, og en hel Række, malet paa Træ, opbevares i vore Museer, navnlig i Bergens Museum, en Skat, der giver 08 fyldige Oplysninger om Maler kunstens ikke lave Standpunkt i Norges Middelalder; thi at de fleste af dem er udførte i Norge, af norske Kunstnere og paa selve Stedet, viser sig — det første af Materialet: Furutræ, det andet at de korrekte norske Indskrifter, det tredie deraf, at Farven i Billederne gaar lien over de Naglehoveder, ved hvilke Tavlen var fæstet til Altaret og altsaa maa være malet i selve Kirken. Stundom malede paa Guidgrund (Ulvik Kirke i Bergens Museum), en enkelt Gang med ophøiede Figurer paa det plane Baggrundsmaleri (Os Kirke i Bergens Museum), viser de gjerne et Hsi66dili666 i Midten og to over liiuaii66ii Btaa6u66 Billeder paa hver Side at dette. De gaar helt ti!daF6 i det 13de Aarhundrede, og Bergens Bylov omtaler virkelig i 1274 Malere i Betydningen Kunstnere. Fra det 13de Aarhundrede er Antemensalet fra Kvefjords Kirke i Universitetets Oldsamling. Antemensalet i Tingelstad Kirke findes, Baavi6t vides, endnu paa sit 8t66 i Kirken,

Kors fæstelsen fra Kinservik Kirke med In6Bkritt6Q ! Nec Deus est, nec homo præsens, qvam cernis imago Sed Deus est et homo p^cesens, gvem si^ai imago Jesus Nazarenus, rex .Judaeorum. fra Aardals Kirke, Lyster Kirke, Børseskogn Kirke, Odde Kirke, Eid Kirke, Samnanger Kirke, Tjugum Kirke, Næs Kirke i Sogn, Haugs Kirke i Lærdal, Nedstryens Kirke (01i068r06892 v Historie) er alle i Bergens Museum, ligesom Kaupanger Kirkes, der indeholder Scener af St. Olafs Liv. I Kjøbenhavns Old sagsamling findes et Antemensale af samme Indhold. Hiterdals Kirkes Antemensale findes nu i Gols Kirke paa Bygdø. § 61. Retabulumaltaret. Medens Præsten i Oldkirken havde havt sin Plads bag Altarbordet, vendt imod Menigheden, fik han i Middelalderen sin Plads foran Bordet, vendt fra Menigheden — en Forandring, der, som ovenfor antydet, foraar- Fig. 43. Altar med Retabulum. sagede Kirkernes Orientering, medens de før havde havt Altaret i Vestenden. Om denne Forandring, som ofte formodes (se § 11) beroede paa, at man satte en Kyg {Pietabulum, Fig. 43) paa Altarbordet for at løfte Korset og Lysene, hvorved Præsten maatte faa sin Plads foran Altaret, eller om den maaske havde en dybereliggende Grund, saa at Præstens forandrede Stilling var Aarsagen og Eetabulums Opførelse Virkningen, synes usikkert. Forandringen i Præstens ydre Stilling til Menigheden synes mig at maatte have havt sin Grund i en indre kirkelig Strømning, der betragtede Præsten i hans Stilling ved Altaret ikke mere som den ligeoverfor Menigheden staaende Nadvere-Uddeler, der repræsenterede den Herre, hvis Legeme og Blod meddeltes,93 men mere som Menighedens i dens Spidse trædende Forbeder og Repræsentant, der altsaa staaende foran Menigheden, i dens Spidse, vender sig til den G-ud, hvis Bolig Altaret repræsenterer. Men staaende foran Altaret vilde Præsten skjule flere Hi' de paa Altarbordet staaende Gjenstande, navnlig det i Midten staaende Kruciflx, for Menigheden. Det blev derfor nødvendigt paa Altarbordets bagre Del at reise en Forhøining, en fristaaende lav Væg af Træ eller Metal — tilsidst at Sten, med flad Overkant, paa hvilken man kunde stille disse Gjen stande, navnlig Xrueiiix6t og Lysene (Retabulum) . Det blev tidlig gjort høiest i Midten, hvor XruoitlX6t fik sin Plads, lavere til Siderne, hvor Lysene stod. Denne tidlige Tre deling er vigtig at be mærke for Altarformens videre Udvikling. Sam tidig dorttaidt, omkring det 966 Aarhundrede, Ciboriet, skjønt de skju lende Gardiner, 'fæstede til fire Seiler, 6n6uu en Tid lang bibeholdtes (Fig. 44). Retabulum var fra først at ganske lavt, høist 60 cm., og beklædtes ialfald paa Festdagene med et Fig. 44. Altar med Gardiner, Retabnlum og Helgenskrinet bag dette. St. Denis ved Paris. lignende Frontale som Altarbordets Forside; man kaldte det til Forskjel fra hint: Superfrontale. s)^Baa dette var dro66r6t eller at Metal — o^Baa at Træ og tilßi6Bt at Sten. Disse ofte rigt emaljerede og med Reliefer snrvkkede Tavler havde sin skjønneste Repræsentant i den berømte Pala tforo i Venedigs Markuskirke, 6t Arbeide tra Vvxantß i det 1066 Aarhundrede, restaureret første Gang i Begyndelsen at det 12te. Helgen ligets Skrin — Relikviariet — fik nu gjerne sin Plads paa et Understel bagved og over Retabulum (se Fig. 44). Dette Relikviarium havde Formen at et Hus med Gavltag, stundom94 » ø med lavere Pultgavle paa begge Sider, og indesluttede enten hele Helgenens Liss (de store lieiikviarier) eller visse Dele at hans Legeme eller andre Relikvier (de smaa Relikviarier). Denne Relikvieskrinets Stilling til Altaret fremgaar tydelig bl. a. at Haakon den IV'B Saga, Kap. 198, hvor Skules Søn Peter springer op paa Altarbordet i Trondhjems Domkirke for at nedtage Olafskrinet. Efterhaanden bliver Retabulum, mod hvilket Helgenskrinet støtter sin korte Gavlside, en fast Stenvæg Fig. 45. Relikviealtar. Triptychonform. 83ktt6r 6N OvBatB, med bevægeligt Superfrohtale foran, der benyttes ved fest lige Leiligheder, og — tid ligst idet 12teAarhundrede — forekommer endelig faste Superfrontaler af Sten, hvis Reliefsmykker altsaa ikke kan vexle. Retabulas og Superfron talernes Blomstringstid er fra det 9de—l3de Aar himdrede. § 62. Relikviealtaret (Fig. 45). Det næste Skridt i Altarets Udviklingshistorie dannes af Bestræbelsen for at forbinde Helgenskrinet (Relikviariet) og Retabulum til en organisk Enhed. Dette sker nærmest derved, at man over det lave Retabulum til Indfatning for Helgen- skrinets korte Gavlside. Da nu Retabulums Sidepartier — som ovenfor vist — var lavere end Midtpartiet, opstod saa ledes tra først at den triptvonouli^nLndtz Form, som Altar væggens øvre Afslutning tidlig faar (allerede ca. 1240). Denne Slags Altaropsats paa Altarets Retabulum (og dermed det hele Altar) betegner man som Relikviealtar. Hvor Relikvierne er flere, enten store eller smaa, anbringes de i flere tilgitrede Rum under en fælles taarnlignende Bekroning; undertiden kan95 Rummene aabnes bagfra ved Døre. Kun faa saadanne er devarkdk, bl. a. i Paderbornerdomen, Miinsterdomen, St. Johannes i Essen, Sta. Ursula i Koln. § 63. leonia fPietrotabulatum). Relikviebeholderne i disse Relikviealtare kom snart til at spille en underordnet Rolle. Allerede efter

Billedstridens Slutning i det 9de Aarhundrede var Lysten til at udBtvre Altaret med Billeder vaa^n6t, og Relikviealtarnes Hovedform anvendes snart for et nyt Ende maal. Træder Relikvierne selv i Baggrunden, saa blomstrer Billedfremstillingen saa meget riFkre op i RkiietLi- og fristaaende plastiske Enkeltfigurer henad det efterhaanden til en formelig Altarvæg forhøiede Retabulum, der nu ogsaa faar et nyt Navn, Iconia, Billedvæggen, i England kaldet Reredos. Iconia bestaar at' tre Dele: 1) det lave Fodstykke, Predella, der gaar noget frem foran Væggen og svarende til det gamle Retabulum — eller som billedsmykket — nærmest til det med Superfrontale smykkede Retabulum, igjen optager Kandelabrerne og vel tillige Krucifixet. 2) derover selve Billedvæggen med en Række bibelske eller Helgenbilleder i Relief, Friskulptur eller Maleri, omgivende Relikviebeholderen, der fremdeles bevarer sin Plads over Altaret og nu altBaa ud^sr NlledveeMen» Midte og Hovedparti. 3) Bekroningen, der opad afsluttes snart i gothiske Fialer, snart i Valdakintorin, ofte forsynet med en NanAioldi^ned at Statuetter. § <J4. Taberiiakelaltaret. I Midten af det 13de Aar hundrede tandt ifølge en katholsk Legende det bekjendte Under med den bloddryppende Hostie Sted under Messen i Bolsena, og Kristi Legemsfest indstiftedes til Minde herom. Transsub stantiationen var jo bevist. Monstransen (se nedenfor), i hvilken Hostien fremvises, spiller fra nu af en stor Rolle i Kirken, og snart stilles «Tabernaklet», d. v. 8. Monstransen med dens Baldakin og «Expositionsthrone» paa selve Altaret, idet det faar sin Plads over Relikviegjemmet paa Iconia og indrammes at Altaropsatsen. Nu rykker Altarstagerne igjen ned paa selve Altarbordet, Krucifixet optaz^6B som (^entraltreinBtilling' enten i eller over leoniet, og over det hele reiser sig atter som i Oldkirken Oidoriet^ Naldakin, denne Gang i gothiske Former.96 I)6t er denne rige Altarform, sammensat at Monstrans tabernakel, Relikviarium og Iconia, stundom endog med et Sakramenthus paa Bagsiden til Opbevarelse at Eucharistiet, man Kal66r I'ab6rnak6ialtai- eller «Expositionsaltar» (propitia torium, peristerium). Viste allerede det romanske Eetabulum Tendents til Tre deling ved at løfte sit Midtparti over Sidepartierne (St. Servatius i Maestricht, 12te Aarhundrede) og har vi i den tidligere Gothik seet Tilløb til Triptychonform, saa bliver denne Tendents nu, da Monstransen optager Midtpartiet at Iconia over Relikvie beholderen, helt naturlig og Fi'un<llg6Fg6liH6 for de stadig tilbage vendende mere og mere triptychonlignende Altarformer fra den gothiske Tid. § 65. Altarskabet (Fig. 46, Fløialtaret). Man behøver kun at forvandle Tabernakelaltarets eller Iconiets Sidefløie til et Par med Z.3LQ^Bl6r toi-8M666 Fløidøre, der kan aadn6B og lukkes foran Midtpartiet, og den Form af Altarvæggen staar færdig, der var herskende li^6 til L6^Mli6iB6n at det 1766 Aarhundrede under Navn at Altarskabet filconia vdlvata, retrota bulatum cum valvis) — i de protestantiske Lande dog kun til Reformationen. Altarskabet bestaar af følgende fem Dele: 1) Predella. 2) Relikviariet og Tabernaklet. 3) Billedvæggen. 4) Fløidørene. 5) Overstykket. 1) Predellen er det gamle Retabulum, gjerne udstyret med Malerier. En norsk Predella fra Hougs Kirke paa Osterøen fra 15de Aarhundrede bevarer Bergens Museum med den om tysk oprinsl6lB6 tv66ii^t vi6n6n66 In6Bkritt: «Ego sum fia, feritas et fita* (via, veritas, vita). Predellaen er gjerne smalere end Billedvæggen og Altarbordet. 2) Relikviariet staar gjerne i Billedvæggens Bund og over den Tabernaklet. (Ikke synligt paa Tegningen.) 3) Billedvæggen er gjerne fyldt med større eller mindre, altsaa færre eller flere 26i^6ndili666i' og ni6ii6in disse bibelske Historier i udskaarne og bemalede Figurer med rig Forgyldning. 4) Fløidørenes Indsider er snart malede, snart ligesom Billedvæggen forsynede med udskaarne Figurer at samme Art som dennes. Derimod er Fløidørenes Udsider altid malede97 — meget ofte med en Fremstilling af Mariæ Bebudelse — Maria og Engelen paa hver sin Dørfløi. Et Altarskab med enkelte Fløidøre kaldes ofte et Triptychonaltar. Men Dør 2516U68 Antal kan torsF6B; vi har oFßaa femdelte: Pen taptycha. Fløidørene BIOF6B kun op paa Festdage, ellers stod Altarskabet lukket. 5) Overstykket dannes gjerne af baldakinartede, i triptychon lignende Spidser sluttende og med Skulpturer og Ornamenter rigt smykkede Triangler. Dens Lighed med de romerske kon sulariske Diptycha ogdebiskope lige Diptycha og Triptycha, der som Bogbind for Messeboger var opstillede paa Altarne, har ledet enkelte Forskere til den Tro, at det var disse Triptycha, der havde voxet sig store og var blevne til Fløialtare. De talrige Altarskabe, vort Lands Museer er kommet i Be siddelse at fra vore gamle Kirker, er for det allermeste af uH6nlau(iBk, især nordtysk eller flandersk Oprindelse. De to ældste at vort Lands Altarskabe gaar op i det 13de Aarhundrede : Vefring Kirkes og Ørsten Kirkes. Fig. 46. Altarskab. Kronologisk lader der sig skjelne mellem det 14de og det 15de Aarhundredes norske Altarskabe; det 14des har gjerne som det 13des taa og store Helgenbilleder i det' lndre og Maleri paa Indsiden af Fløidørene ; 66t 1 5de Aarhundredes har

derimod mange og smaa Figurer og meget dramatisk livfulde Scener paa Billedvæggen samt udskaarne Figurer paa Indsiden at Fløidørene — ialfald i Aarhundredets anden Halvdel. Det 14de Aarhundrede tilhører det ene Altarskab fra Kvefjord Kirke i Universitetets Oldsamling og 66t (forsvundne) fra Bjørnør Kirke (Schønning 1774). Kirkelig Kunstarkæologi. 798 Det 15de Aarhundrede tilhører de tre Altarskabe i Tronde næs Kirke, Altarskabene i Onsø Kirke, i Grip Kirke, i Røst Kirke, i Værø Kirke, i Hadsel Kirke, i Lenvik Kirke, i Harran Kirke, i Hillesø Kirke, i Maasø Kirke og i Kvernæs Kirke. De ri^6Bt u6Bt^l-666 og tilli^ de kunstnerisk mest tul66n6t6 er Altarskabet i Ringsaker Kirke fra de første Aar at det 16de Aarhundrede og Bergens Mariakirkes fra ca. 1500. I vore Museer findes saa hele den øvrige Række at' Altar skabe fra det 15de Aarhundrede; i Tromsø Museum fra Ande næs Kirke, i Trondhjems fra Fosnæs Kirke, Vik Kirke, Haaland Kirke, Vardø Kirke og Rissen Kirke; i Bergens fra Hjørund fjord Kirke, Nesne Kirke, Graven Kirke, Øen Kirke, Di-3kkk6 Kirke, Lurø Kirke, Tysnæs Kirke; i Kristiania en Dør fra Faaberg Kirkes Altarskab, et fra Kvefjord Kirke samt Dele af et andet fra samme Kirke, et fra Berg Kirke (Tromsø Amt), et fra Skjervø og det pragtfulde Altarskab fra Slagens Kirke, fremstillende Sta. Ursulas Historie, vistnok kolnsk Arbeide fra 266N Halvdel at det 1566 Aarhundrede. § 66. Altartavlen. Renaissancen hai- kun gjort Altar væggene maadelige Tjenester, idet den har forvandlet V93M6N til en blot og bar Ramme om et eller flere, Bkk6vaiiliF niai666 Billeder, «Altartavler». Skjønt Altarskabet ikke helt forsvandt ved Renaissancen og endog hist og her bibeholdtes i protestan tiske Kirker, især i fattigere 1^an6866i6 (66rat t. Ex. de talrige bevarede Altarskabe fra Nordland og Finmarken), fortrængtes det dog efterhaanden af den fra Italien indtrængende Altar tavle med rigt udskaaren Ramme. I Italiens Ungrenaissance opstaar mange herlige og derhos sandt kirkelige Kunstværker (Florents, Bi6na, Hnidli6n) i det 1566 Aarhundrede, men med det 1666 Aarhundrede gaar den fromme In66i'liFii66 i den religiøse Kunst tabt, medens fra Italien Altartavlerne spreder sig over Europa (endog Valle Kirke i Sætersdalen kan opvise et Billede af Fed. Barocci) i talrige og ofte ypperlige, men ikke altid religiøst besjælede Kunstværker. Altarbilledet ind 83ktt68 nu i en ri^t u6Bkaai'6n, at Bsii6i- in6tatt6t Ramme og danner Altarets Væg, og over Billedet gaar Rammen over i et Overstykke af arkitektonisk Holdning. Fra en I6tlini6t Søilebygning — stundom med et Par u6Bkaarn6 Billeder (Moses99 og Aaron ikke sjelden) mellem de dobbelte Seiler og ofte med Evangelistsymbolerne paa Kammens fire Hjørner, gaar Altar indfatningen efterhaanden over i den vildeste pompøse Barok 61161- Parykstil (Ludvig XIV s Stil) — ofte VOX6I- den op til et helt Bygværk i flere Etager og optager et eller to mindre Billeder over Hovedbilledet — derfra gaar den over i de snørklede Muslingformer fra Rokokoens Tidsalder (Ludvig XVs Stil) og endelig i de denne modsatte tynde nygterne Former, smykkede med Urner, Kranse og Festons fra den pseudogræske Tid i det 1866 Aarhundredes Slutning (Ludvig XVI'B Stil). Enkelte Forsøg paa åt erstatte Malerierne med et storartet simpelt plastisk Billedværk, en velsignende eller korsfæstet Kristus, har, om end i høi Grad kunstnerisk vellykket (som Thorvaldsens Kristus paa Vor Frue Kirkes Altar i Kjøben havn), ikke kunnet vinde ret Gjenklang i de protestantiske Menigheder, der let — og ikke ganske med Uret — i det plastiske Enkeltbillede, stillet paa den kristne Kirkes Altar, ser noget, der om ikke opfordrer til, saa dog minder om Antikens Dyrkelse at plastiske Billeder og om 66 katholske Kirkers Helgenbilleder. Man har i senere Dage i vort Land smykket Kirkerne med flere tiltalende Altarbilleder — navnlig rigtignok tiltalende i æsthetisk-kunstnerisk Henseende — som Enders «Kvinderne V66 Graven» i Molde Kirke og E. Peterssens «Korsfestelse» i Johanneskirken i Kristiania. En fortræffelig moderne Altar tavle er Carl Blochs Christus consolator. Denne og Adolf Tide mands «Kristi Opstandelse» i Bragernæs Kirke er oftere kopierede for vore Landskirker, der visselig gjør Ret i, naar Midlerne er sinaa, at tor6tr»kk6 6N god Kopi at et an6rk^j6n6t godt Vserk for en tvivisoin Ny-Komposition. § 67. Altarinventariet. Altarinventariet (ministraria) bestaar af: 1) Altarkarrene (vasa sacra), nemlig i engere Forstand: Kalk, Vinkan66, Patene, Vi-«6kapB6i og i den katholske Kirke: Monstrans; i videre Forstand tillige af: Vandkande, Øse, Kalkrør, Oliekande, Sil og Ske. 2) andre (^^6NBtan66, der hører til Altarets H6Btvr: XrucMx, Lamper, Altarstager, Lysesaxe, Lyseslukkere, Kniv, Røgelsekar, Messeklokker, K6iikvi6d6Noi66r6, N6886k18k66i-, Xoi-p«i-al6, Bu6ariuin og Puri flkatorium.100 / § 68. Altarkairene for Vin. Vand og Olie. Kommunion- Kalken (calix, vas mysticum), der navde sin Plads paa Altarets Sydside (Epistelsiden), er det Kar, hvori Nadvervinen rækkes den koraraunicerende eller efter Pave Honorius 111'8 Tid (1220) i den katholske Kirke nydes af Præsten paa Menighedens Vegne. Oldkirkens Kalke var af Glas, Horn og Træ, kun sjelden af

ædle Metaller. De bestod af en Fod i lidt konkav Kegle form (pes), over denne Fod en kugleformet Knude (nodus) og øverst en ægformet Skaal (cupa). Fra det 9de Aarlmndrede gjordes Kalkene næsten udelukkende af ædle Metaller. De romanske Kalke (1000— 1200, Fig. 47) har fremdeles en rund opad lidt konkavt-kegleformet Fod, Nodus er fremdeles rund, men ofte med gjennembrudte Ornamenter samt Email. Den sidder nu midt paa et evlin6riBk Skaft insiiein Fod og Bæger. Selve Bægret er halvkugle formet. lilan6t disse ældste Nadverkalke forekommer ogsaa de saakaldteHanke- I'^.^. Romansk X»6v«rll»ll!. kalke (c. ansatij med to Haandtag. Til disse ældre Kalke (lige til 1220) hørte ogsaa et Rør, Sugerør (fistula, sypho, calamus), at Guld, Sølv eller Elfenben, hvorigjennem den kommunicerende indsugede Kalkens Indhold, forat intet skulde gaa tilspilde. I den græske Kirke benyttedes hertil en Ske (cochlear), der i den romerske derimod kun anvendtes til at fjerne Urenhed, Fluer etc. fra Vinen. Saalænge Menigheden selv nød Vinen, var disse Kalke meget store (de tyske saakaldte «Speisekelche»); da efter 1220 kun Præsten nød Vinen, blev de mindre («Priester keiene >). Efterhaanden smykkedes Kalkenes Udsider alt hyppigere med Billeder (calices imaginati), især med Hentydninger til Kristi Offerdød. ve FotniBke Kalke (tra oa. 1220 at, I"i^. 48) er Binaa,101 s har sexfliget Fod og sexkantet Nodus og ofte paa hver at dennes 86X 81661- et Bogstav af Ordet: «ihesus» ; Skaalen bliver nu spidst ægformet (mere lig de ol6kriBtli6). Smukke FotliiBk6 Kalke findes i Vestre Slidre Kirke, en Gave fra Biskop Salomon i Oslo, og i Vossevangens Kirke med en mærkelig Fremstilling af Engelen, der jager Enhjørningen i Marias Skjød, et Symbol paa Kristi übesmittede Undfangelse (§ 89). Eenaissancens og de senere Tiders Kalke følge Tidens almindelige antikiserende Bæger former, men altid med Bevarelse at de tre Hovedbestanddele : Pes, Uo6uB og Cupa. Foruden den egentligeKommunion kalk fandtes ogsaa den saakaldte Samlekalk (calix offertorius), hvori den Altarvin samledes, som Menig heden medbragte som Gave til Kir ken. Der nævnes ogsaa i Middel alderen diverse andre Arter af Kalke : Konsekrations- eller Pontifikalkalke, Reise- eller B^F6kalK6 o. 8. v. Vinkanden, Messekanden (ur ceus, ampulla) var to Slags; a) den store (arna, urceus), den egentlige store Vinbeholder, fra hvilken Sub- diakonen øste Vinen over i b) den Fi^. 48. Gothisk Nadverkalk. lille (ampulla), der skulde benyttes paa selve Nadverbordet til deraf at fylde Kalken. Diakonen øste Vinen fra an?MM i cal?a? gjennem en Sil (colum). Van6kaii66ii, der ligeledes kaldes «MM/ia og har samme Form som Vinkanden og til lettere Adskillelse betegnes med et A, medens hin betegnes med V (aqva — vinumj, tjener til alleslags Eenselser og udførtes gjerne af ædle Metaller eller at Bergkrystal, ligesom Vin-Ampullaen. Vandkanden til Haand vaskning (^4gvtt^Km/e^ Fig. 49) var i ældre Tider formet i Dyreskikkelser (Løve, Hest, Due etc). Denne Form siges at nogle at være en Arv fra 66 Kar, der brugtes ved de hedenske germanske Folks Offertjeneste. Oli6kan66n (oliferale, o^Mm^ ampulla) In66lioi6t den102 hellige Olie, ofte i Pyxides, ofte i Ampuller. Man skjelner mellem tre forskjellige Olier: oleum catechumenorum (helbredende Olie), oleum infirmorum (den sidste Olie) og Chrisma (Præste vielsesolien). Man flnder derfor stundom paa saadanne Kar Vo^Btav6i-, der betegner Oli6NB forskjellige Arter: 0. 8. — 0. 1. —C. S. Interessante er de monstrants- eller taarnlignende Olieflasker, der forener alle tre Ampuller i et tredelt Kar, hvis Taarnform siges at bero paa den ved Meddelelsen af den sidste Olie brugelige Bøn: «Esto ei, Domine, turris fortitudinis a fade inimici» (Ps. 61, 4). Fig. 49. Åqvamanile. Olieampullen synes at have havt sin Plads paa Altaret, da den henregnes til Altarkarrene, skjønt der intet bestemt derom er mig bekjendt. Ogsaa Horn, Drikkehorn, forekommer som Krismatorier. Et høist interessant saadant Krismatorium, vistnok fra det 15de Aarhundrede, solgtes — trods alle Løfter om først at tilbyde vore Museer det — af en Bonde i Vasenden (Graven) i 1883 til England. Tidligere liav66 dog Kunstindustrimuseet faaet taget en Afstøbning af Hornet. Det havde Sølvbeslag af yngre Datum (1619), en Fremstilling af den korsfæstede med Maria og Johannes og en Indskrift «Koma te Jhesus»(?).103 / Derhos var St. Olaf, Erkeenglen Michael og St. Paulus fremstillede paa Hornet, der rimeligvis har tilhørt Vossevangens Michaelskirke. Et Krisraatorium at Sølv nævnes særligt blandt den yngre Apostelkirke i Bergens Eiendele. § 69. Altatkarrene for Brødet Brødtallerkenen [patena, som man tror at det græske 7r&Tvr|, en Krybbe) havde sin Plads paa Altarets Nordside (Nv9,ng'6ii6BiH6ii) og var at Guld eller Sølv, i simpel rund, glat, kun i Midten svagt for dybet Form, uden fordybede eller ophøiede Ornamenter, forat ingen Smule af Brødet skulde gaa tabt. Dens Ornamenter er derfor blot graverede og Gravuren udfyldt med Niello (en Svovlkomposition). Den billedlige Fremstilling er gjerne Lam met, og paa Randen er oftest andratt et Udet Kors. Patenens Størrelse følger Kalktens, idet den tjener som

Laag over denne. 1 den gothiske Tid (1200—1400) bliver Patenens Form af denne Grund gjerne sexfliget (§ 68). Før Oblater anv6U(lt6B (12t6 Aarhundrede), var Patenen meget større, da LrsdBtvkk6rn6, der u66y1t68, tordrkdk større Plads. Brødbeholderen (pyxis, capsa) indeholder det viede Brød paa Altaret, iu66n det lægges i Patenen, medens det endnu uindviede Brød opbevares i Sakristiet i et større saakaldt Hostiarium (altsaa ganske modsvarende Vinen i ampulla og i urceus). Se forøvrigt nedenfor under Sakramenthus § 71. Hostien selv bestod ligetil md i det Ilte eller 12te Aar hundrede at runde Brød at usyret Hv6d6, der sønderskares med en til Altarredskaberne hørende Kniv. Saa indførtes den runde Skive, der med en Kniv blev skaaret løs fra Brødet, og endelig Oblaten ca. 1100. Denne betegnedes først med et Kors eller et Kristusmonogram, men fra det 1366 H,ar!uiii6r6<i6 at i den katholske Kirke med et Kruciflx. Monstransen (af monstrare, at vise, fremvise, ogsaa kaldet ostensorium, Fig. 50) var oprindelig (før det 13de Aarhundredes Midte) kun en eiendommelig Art Relikviebeholdere, hvor Reli kvien var synlig udefra gjennem en Aabning bedækket med Glas eller Bergkrystal. Først efter Tndstiftelsen at Kristi Legemsfest 1264 ved Urban IV og dennes endelige Aner kjendelse at Johan XXII Aar 1316 faar Monstransen sin egentlige Betydning og Form som Bærer at den for Menighedenudstillede Hostie «Jesu sande Legeme». Medens Relikvie monstransen havde navt mange V6XlkNd6 Former, er Hostie monstransen dannet at en gjerne fire- eller sexkantet taarnlignende Opsats, der hvi ler paa en med Nodus forsynet fire- eller sexfliget Fod — lignende den gothiske Kalks. 01)83.t86N iu66Biutt6r en I^^sst6 af Bergkrystal, inde i hvilken en liggende paa en smal Fod hvilende Halvmaane [lunula eller Melchisedek, Gen. 14, 18: «han udførte Brød og Vin*) bærer den oblatformede Hostie. Val6akin6n over Lygten stiger gjerne op som et gothisk Taarn med Fialer. Stundom udstraaler Opsatseni en Straale krans (Ps. 19, 5). Monstransen forekommer selvfølgelig kun i den romersk-katholske Kirke, men hverken i Oldkirken eller i den protestantiske Kirke saa lidt som i den græske. Oslo Nariakirky eiede, for ilden to mindre HtoNBtranB6r, en herlig tor^idt NonBtranB, der veiede et Pund og stod paa Høialtaret (da Vægten nævnes, er Meningen vistnok, at den var at Sølv og for gyldt). En Sølvmonstrans nævnes i Prædikebrødrenes Kirke i Bergen. I Nykirke paa Modum tandt6B 6ndnn i det N>d6 AarhundredesFig. 50, Monstrans.IHSi. \J*J Begyndelse en korsformet Monstrans af Træ, med Navnet «Jesus» iKuner, og Universitetets Oldsamling bevarer Fragmenter af en Monstrans fra Trondenæs Kirke af forgyldt Kobber. § 70. Andre (jjenstande, henhørende til Altarets Udstyr. 1) Krucifixet (af crux og fixus, altsaa den korsfæstedes Billede). Et Kors, bestemt til at holde Præst og Menighed Kristi Død stadig for Øie, fik — som vi Baa — tidlig sin Plads paa Altaret, stundom som Afslutning over Ciboriet, stundom hængende ned fra dette over Altaret, ligesom Ciboriet selv at" ædle Metaller, stundom vel i den ældste Kirke staaende paa Altarbordet. Derfra steg det op paa Retabulum, men vendte, da dette blev til Bil ledvæg, atter tilbage paa mensa. Naar den korsfæstedes Billede knyttedes til Korset, kan ikke bestemt siges — før i det ste eller 6te Aarhundrede skeede det ikke. Al mindelige blev Kruci- Fig. 51. Relikviarium. fixerne først langt senere. Stundom kunde Altarkorset fæstes til en Processionsstav og bæres foran Menigheden i Processionen (tysk Vortragekreuz). Om Billedet selv mere i den ikonogra fiske Afdeling. 2) Belikviebeholderen (rdiqviarium). Vi skjelner som ovenfor nIRVQt mellem smaa Skrin, der kun indeholder enten Dele at et Martyrlegeme eller andre Relikvier (Fig. 51) og vexler med Tasker, Tavler (rotulæ), Medailloner (pacesj til Kys, indeholdende Tøistumper, Splinter at Korset, Torne as Tornekronen 0. s. v., og store Skrin, Helgenskrin (Fig. 52), der bevarer hele Martyrliget eller dets væsentligste Dele. Vi Baa ovenfor (§ 13), at den Helgens Ben, til hvem Altaret var viet, paa Grund af Nadvertjenestens og Altarets nære Forhold til Gravkulten skulde have sin Plads under Altaret. Da dette naturligvis snart blev umuligt at overholde, nedlagdes mindre Relikvier i Altarets Tumba, men allerede i Aaret 389 under Pave Siricus nævnes Opstillingen at Relikvier paa Altaret,106 altsaa vel smaa Relikvieskrin, som en «gammel Skik». Snart opstilledes da ogsaa de store Skrin istedetfor under Altaret over Altarets endnu lave Retabulum paa et særskilt bag dette opmuret Fundament. Relikviarierne bestaar af flere Dele: a) selve Ligets Kiste, der atter kan være flerdobbelt (Olafs skrinet var tredobbelt). Den kaldtes ved smaa Skrin: eista, ved de store: tumla; area synes at have været et Fællesnavn. Den ydre Kiste havde sædvanlig Formen af et Hus, hvis Fig. 52. Helgenskrin. Yægge bestod af Buer, hvori sad eller stod Billeder af Helgener. Huset havde Gavl i Enderne og øverst et Tag, ofte med gjennembrudt Tagkam. Stundom er Huset en tydelig Kirke (hvad det vel altid skal betegne) med Sideskibe, Apsis og endog Taarn. b)Fodstykket (feretrumj var enten kompakt eller stundom formet som en Baare, paa hvilken Skrinet kunde

føres i Pro cession. En saadan Baare at Træ vises 6n6nu ved Hk6aiB Kirke, tilhørende Kirkens lille mærkelige Relikvieskrin. c) Tabernaklet (scrinium), i den gothiske Tid sædvanlig et Tag, baaret at fire Seiler med Fialer og Billeder fæstede til Søilernes Baldakiner (Sebaldusgravens i Niirnberg). d) Teppet (velum), der kastedes over Tabernaklet og107 e) Skabet (reconditiorium), som undertiden indelukkede det hele. Stundom bevaredes Relikvieskrinet i særskilt Kapel eller Krypte. (De hellige tre Kongers Kapel i Kolns Domkirke.) I Norge nævnes af store Relikvieskrin kun tre nærmere betegnede: Olafsskrinet over Altaret i Trondhjems Domkirke, QviB rige ydre Kiste ved 1537 86ndt68 til Kjøbenhavn og der er smeltet in6 for sit HlktaivlV^» Skyld, Sta. Buimiva>B Skrin, der fra Selje Sunnivaskirke flyttedes til den store Kristkirke i Bergen ca. 1170, samt St. Halvards Skrin i Halvardskirken i Oslo, der under Krigen med de Danske i 1130-Aarene flyttedes til Oplandene, men snart bragtes tilbage. Flere store Skrin maa dog have existeret, da der ca. 1180 tales om flere store og smaa Skrin i Sta. Sunnivaskirken og Albanuskirken pal», Selje. St. Svituns Skrin over Stavanger Domkirkes (Svituns kirkens) Altar synes at maatte have været et lidet Skrin, da Helgenens Legeme hvilede i Winchesterkathedralen. Store Skrin mas, 6erimo6, Erkebiskop NvBteinB (St. Augustini) Skrin i Trondhjems Domkirke og St. Bernhards Skrin i samme Kirke have været. Af smaa Relikvieskrin, der stundom havde Formen at' det Helgenlem, de indeholdt, nævnes — vistnok i denne Betydning — bl. a. en «St. Olafs Helligdomsarm» i Trondhjems Domkirke fra ca. 1200 af Træ, overdraget med Sølvblik, nu i Oldnordisk Museum i Kjøbenhavn. Olafsskrinet stod over Altarets Neta bulum med en Baldakin, «Bt. Olafs Hue», over. Det beskrives i Sagaen som et af de ovenfor skildrede kirkelignende Skrin. Da de smaa Skrin, der er drevne og emaillerede, ofte er at Furutræ, er de tydeligvis forarbeidede i vort eget Land — Email- og Guldsmedarbeide øvedes vistnok allerede i romansk Tid, men sikkert i den gothiske i norske Stæder. De øvrige kjendte Relikvieskrin fra norske Kirker er følgende : 1) Et til Kjøbenhavn før 1796 nedsendt, med keltiske Ornamenter — altsaa vel neppe norsk Arbeide — i Oldnordisk Museum, Kjøbenhavn (Worsaae, Fig. 524). 2) Fra Røken Kirke, hvor det endnu var 1701, udlaant til Trondhjem, og aldrig tilbageleveret. Det havde emaillerede Helgenbilleder.108 3) Aar 1716 fandtes et paa Storhamar Gaard — vel fra Hamar Domkirke? 4) Fra Øie Kirke i Valders, af Messing, neppe som det har været formodet identisk med Nr. 9. 5) Fra Vatnaas Kirke med forgyldte Kobberplader (Worsaae, Fig. 525), nedsendt til Kjøbenhavn 1748. I Oldn. Museum. 6) Fra Eidsbergs Kirke, hvis emaillerede Tag findes i Universitetets Oldsamling. 7) Fra Halsnø Klosterkirke, dets forgyldte Dragehoveder, I'undne ca, 1865, er i Bergens Museum. 8) Fra Torvestad Kirke. Et Dragehoved fundet 1886 (i Bergens Museum). 9) Fra Thomaskirken paa Filefjeld (afb. Urda 11, Pl. XV)i Træ med forgyldte Kobberplader. I Bergens Museum. Yngre end 1200. 10) Fra Fortun Kirke med emaillerede Kobberplader, af Eg med Runeindskrift (Urda 11, 378). Bergens M*useum. 11) Fra Sigdal Kirke ifølge Urda 11, 382, Strøm, Ekers Beskrivelse 258, vistnok identisk med Nr. 5. 12) Fra Eker Kirke ifølge de to samme Kilder. 13) I Hedals Kirke i Valders med en Fremstilling af Thomas af Canterbur}^ Død. Furutræ og forgyldte Kobber plader. Endnu nogle Skrin af norsk Oprindelse, men hvis Hjemsted og Historie ikke kjendes, findes i Kjøbenhavns oldnordiske Museum. 3) Altarlamper og AUarlys. Fra Urmindes Tider brændte Lamper foran Altaret, som de davcik brændt foran Gravene i Katakomberne. Navnlig holdtes altid «den evige Lampe» tXndt foran den fra Ciboriets Tag nedhængende, før nævnte Pyxis, hvori Hostien bevaredes, Tegnet paa Kristi synlige Til stedeværelse i sin Kirke, Kristus som Verdens Lys. Ogsaa over Konfessionen brændte naturligvis talrige Lamper (Math. 13, 43; Dan. 12, 3). I«amp6rn6 var dels hængende, dels staaende paa Fødder (Lampadarius) . Deres Form var i den ældste Tid den antike Lampes, som vi kjender den fra Kata komberne, forsynet med Monogrammet eller med et kristeligt Symbol (Kors, Due, Hane, Fisk o. s. v.). Over selve Altar bordet maatte ingen Lampe brænde. I den romanske Tid iik109 / I^ainperue atvi^ende Former, snart kredsrunde, taarnlignende, snart grenede som Trær, stundom med den fra Titusbuens Relief bekjendte syvarmede Lysestage fra Jerusalems Tempel som Forbillede, snart baadformet (Mark. 4, 1), en Form, der ogsaa anvendteß for Lysestager. Urnæs Kirke eier en baad formet Stage til 7 Lys. Paa selve Altarbordet stod Altarstagerne fcandélabraj. Deres Antal var sædvanlig et lige Tal, 2, 4, 6, og deres Brug ,^aar viBtnok tilda^6 til 016kirk6U. Urnæs Kirke eier to smukke romanske Altarstager med Emaille, kolnsk Arbeide fra det 13de Aarhundredes Begyndelse. Disse Stagers Form er en trekantet konvex Fod med heit cylindrisk Skaft med flere runde Knuder i lige Afstand opad Skaftet samt Krave og Lyspigg til at holde Lryset. Ogsaa Trondhjems Oldsamling eier et Par

lignende vistnok fra Vernæs Kirke(?), et lignende Par fra Glemminge Kirke er i Privat •eie. Fra Gaupne Kirke er en halvt romansk, . halvt gothisk Stage af noget mere kompliceret Form indkommen til Kunst industrimuseet. Lysene maatte aldrig løfte sig høiere end Krucifixet paa Altaret og skulde enten være li^6 dsie eller to og to stigende mod Midten. Til Kandelabrerne hørte Lyseslukkeren (ceraptum), en paa en lang Stang siddende tragtformet Hætte, der navnlig dru^t6B Skjærtorsdag ved I^nkdi-ZL i den Katlis)iBk6 Kirke, naar Altarets 12 Apostellys efterhaanden slukkedes under Afsyngelsen af Miserere, og kun det midterste bliver brændende (Kristus paa Korset). En lignende lang Stang med •en Voxstabel bruges som Lysetænder. Ogsaa Lysesaxen (forcepsj forekomnler i gamle Kirker i Skikkelse at en Fugl, hvis Neb afskar Lysets Tande (13de Aarhundrede). 4) Bøgelsekarret {thuribulum, Fig. 53) erindrer om Apoc. 8, 3, idet den opßtiF6ud,6 Virak symboliserer de mod Himlen op stigende Bønner til Gud, der er «en sød Lugt for Herren». Det bruges endnu stadig under Messen i den katholske Kirke. Hver Kirke skulde have to, et af Guld og et af Sølv — dog forekommer de ogsaa af uædle Metaller. Røgelsekarret bestaar .af en Skaal med 3 IHeeder, hvis øverste Ender samles i en liden Kuppel, samt et gjennembrudt I^aa^ over Bkaaleu, forsynet med 3 Øskener, i hvilke I^aa^et kan Isde op og ned110 ved Kjæderne. Kuppelens Overside hænger i en fjerde Kjæder der gaar tværs igjennem den lille Kuppel og ender i en Ringr som Haandtag, ved hvis Hjælp Karret svinges. I Skaalen staar et lidet Kulbækken af Jern, paa hvis Gløder Røgelsen kastes. Til Opbevarelse af Røgelsen har man baadformede Fig. 53. Røgelsekar. Fra Hadsel Kirke. Kar med Laag: Navicula. Skeer an vendes stundom til at røge istedet for Kar. 5) Messeklokken (campanula manua lis), sædvanlig en liden Haandklokke af almindelig Form, der under Messen signaliserer Eucharistiets Opløftelse i den katholske Kirke, ikke at forvexle med den i Xortaarnkt hængendeKlokke, der ogsaa kaldes «Messeklokke», og paa Latin heder «Sandus». 6j Falla, Kommuniondug, kalder vi med et Fællesnavn de Duge, der bedækker Patenen og Kalken. Alle rede ca. Aar 10l)li deles de i to: Legemsdugen (Corporalej over Hostien og Svededugen (Sudariumj over Kal ken. Deres Ornamenter tør kun være udførte i Hvidt. Til disse Kommunion duge hører da endelig ogsaa: Purifi catorwm, den Dug, der' benyttes til at rense Kalkens Indre; den smykkes gjerne med et udsyet Kors paa Midten og udtrukket Naalearbeide omkring Kanterne. I de protestantiske Kirker har derhos Messeklæderne Plads paa Altaret (se under , geistlige Dragter § 84). 7) Altarhøger. Evangeliebogen laa paa Altarets nordre (Brødsiden), Epistelbogen paa 66t8 søndre Side (Kalksiden). Missalet, der indeholdt Gudstjenestens Ordning etc, laa paa en Træpult paa Epistelsiden. (Breviariet, Bønnesamlingen, bar Præsten stadig hos sig.) Alle disse Høger var i Middelalderen skrevne paa Perga ment med smuk Skrift og store illuminerede Begyndelses111 bogstaver (Initialer, l^ig. 54) for hvert nyt Kapitel. At' disse Initialer udviklede Big det hele Miniaturraaleri, der Bnart fyldte disse Bøger med lllußtrationer. I den Zeldre Middelalder skjelner man mellem byzantinske, irske og carolingske Minia turer. Navnet kommer ikke at minus (mindre), men at Minium, Mønje, der giver en smuk rød, i disse Billeder Bt2krkt anvendt Farve. Bindene — først Diptycha med de udskaarne Elfenbensfigurer paaUdsiden, istedetfor at de romerske Diptycha havde havt dem paa In<i siden — Aaai- snart over til Bind at Træ, be klædte med presset Læder med Ornamenter Metalnagler — paa Evangeliarer?]e oftere i Form at Evangelistmærkerne, i de fire Hjørner — holder Læderet fast ved Træet Metalspænder holdt Bindet sammen. 8) MesseMæderne (se Tillægget om de liturgiske Dragter § 84). Fig. 54. Initial. § 71. Sakramenthuset (Fig. 55). Til Opbevarelse at Eucharistiet tjente forskjellige Kar, der gjennem I'i6erneB I^od antog mange vexlende Skikkelser, lige tra Skrinet s^/^is) og Duen (columba, peristerium), der hængte under Ciboriets Tag over Altaret, til I^aarnet <^»7'i.3)) Kapselen sd«/).^«) og Hkaaien (ciborium). I de første Aarhundreder opbevaredes Eucharistiet ikke i Kirkerne, idet baade Præster og Lægfolk tog det indviede Brød og Vinen med Big hjem for ved mulig udbrydende For følgelse ikke at være afskaarne tra Adgangen til at kommunicere. Denne med mange overtroiske Misbrug forbundne Bkik bort faldt naturligvis med Konstantin. I Stedet anordnedes Eucha ristiets Opbevarelse i Kirken i en Pyxis, en rund cylindrisk Kasette, af Træ, Ben eller Metal, senere udelukkende at Metal. Navnet turris for Eucharistibeholderen forekommer tra det 6te Aarhundrede af — Bandßvnligviß en Pyxis med telt- eller taarnformet Laag, der skulde erindre om Kristi Grav «om hans Legemes Gjemmested. Samtidig nævnes ogsaa Duen (peristerium) af Guld eller Sølv — ogsaa af emailleret Kobber — udtrykkelig nævnt som den Helligaands Symbolum, først (i den græske Kirke) staaende paa et Fad og senere hængende ved XMder ned fra112 'Ciboriets Tag endnu saa Bent som ca. 1280, hvorfra den under Messen

sænkedes lavere ned mod Altaret. Baavel Pyxis som lurriB og Co lumba indbefattes som hængende over Altaret i Fællesnavnet « Suspensio» , og Navnet «Ciborium» er efter H. Ottes Mening fra selve Baldakinen gaaet over paa den — snarere er vel som ovenfor vist Navnet Ciborium fra disse Spisebeholdere gaaet over paa Baldakinen. Da Ciboriealtarhimlene bortfaldt i den gothiske Tid, blev Kasetten staaende paa Altaret under Navn af Ciborium, en Kalk, sædvanlig med sexfliget Fodstykke, Skaft med Nodus, polygonal Skaal og Laag — stundom taarnformet, stundom fladt, eftersom det er udgaaet fra Turris' eller Pyxis' Originalform. Imidlertid søgte man at fjerne dette Ciborium fra Altaret, hvor jo egentlig ikke Opbevarelses karrene havde hjemme, og saaledes opstod det saakaldte Sakramenthus i Betydning af et selvstændigt uden for Altaret stillet Opbevarelsessted. Man indrettede først Sakramenthuset i Korets Væg (repositoriwn), saaledes som vi allerede Knd6r det i romanske Kirker (t. Ex. Hamar Domkirke efter 1152), men da med Høitideligholdelsen at Kristi Legemsfest Monstransen var opkommen og med den de saa kaldte Tabernakelaltare for Monstran- Fig. 55. Sakramenthus. sens Fremvisning paa Altaret, valgte man til Opbevaringssted fritstaaende, :gjerne paa Altarets Nordside (Brødsiden) anbragte Taarn opsatser, ofte en eneste kjæmpemæssig, rigt arkitektonisk udformet Fial (som Adam Krafts berømte Sakramenthus i113 I^or6N2kirk6n i Mlrnd6rA), De 8k168t6 at de fritstaaende Sakramenthuse tilhører Tiden henimod Slutningen at det 1466 Aarhundrede. De trZLkk6r sig Baa u6 i^6NN6in det lode og 1666 Aarhundrede. Stundom træder dette taarnlignende Sakramenthus kun halvt frem at Væggen (altsaa en Mellemform mellem Repositorium og Sakramenthus). Men omsider drages Sakramenthuset ind i Altaropsatsen, hvis Bagside ofte optager Sakramenthuset med rigt ornamentalt Udstyr (se de ovenfor nævnte Tabernakelaltare). § 72. Piscina og Døbeiont. Repræsenterer Altaret, seet fra en af sine Hovedsider, Nadverens Sakrament, saa er den 83.aka16t6 Piscina i 016kirk6n o^l)sld6toiit6ii _^^^^ i den nyere Kirke Repræsentanter for Daabens Sakrament. De to forskjellige Former beror paa de to forskjellige Maader, hvorpaa Daaben er bleven foretaget i den kristne Kirke, idet Nedstigning i Våndet afløstes at Overøsning med Vand, «non mergendo verum desuper fundendo» (Valafrid Strabo, f. 814). Piscina (en Fiskedam) var nemlig med Henblik paa Kristi Ord i Math. 4, 19 det Fig. 56. Piscina. Navn, hvormed Daabsbassinet (fons baptis- malis) benævntes i Oldkirken. Den, der skulde døbes, nedsteg i Våndet, der ofte var et virkeKgt Opkomme. Af saadanne Piscinæ kjender jeg kun taa d6var666. De vi^ti^Bt6 er et i I^at6randaptiBt6i'i6t i Rom, et i Ravennas orthodoxe Baptisterium, et i den gamle Domkirke i Tyrus og et i Sta. Afra ved Hirz bach i Elsass, det eneste nord for Alperne. Senere benyttes Ordet ogsaa for at betegne en Nische (Fig. 56), sædvanlig andratt i den søndre I^orviNss, i Form at et oV6rkv9klv6t Udet Bassin med et Afløbshul i Bunden, bestemt til deri at udslaa det ben}rttede Døbevand og andet til kirkeligt Brug indviet Vand, forat det ikke skulde falde i profan, men i indviet Jord. Denne Betydning af Ordet piscina blev nu den eneste kirkelige, saasnart Daabsbassinet veg for Døbefonten. Pisciner i Ordets senere Betydning findes i Norge i Lysekloster Kirke, Tronde næs Kirke og Stavanger Domkirke. Døbefonten (delubrumj har kun i den evangeliske Kirke Kirkelig Kunstarkæologi. 8114 Bin Plads i Koret, i den katholske Kirke tinder Daaben Sted enten i særskilte Bygninger (Baptisterier — foruden Bapti sterierne i Rom og Ravenna, Bapt. i Panna, Pisa, Florents o. fl. St.) eller i et særligt Daabskapel i selve Kirken (San Marco i Venedig) eller i Kirkens Vestende, et Symbol paa, at Daaben er Indgangen i den kristne Kirke. Døbefonten er et sædvanlig af Sten (Fig. 57), men ofte ogsaa af Metal dannet rundt, firkantet eller polygonalt Kar, sædvanlig, naar den er Fig 57. Debefont »f Sten. Stavanger Domkirke. af Sten, staaende paa en bred Fod eller helt kompakt, men saafremt den er at Metal (Døbekjedel) gjerne hvilende paa fire Fødder og forsynet med Metallaag. Man skjelner mellem Fontens Fod, Lakken og Laag — det sidste er gjerne at Metal. Paa enkelte Steder i Tyskland og i Norge findes Døbefonter at Træ (Fig. 58), hos os at rund Form og for synede med et Trælaag at konisk Form — det Hele lig nende et stort Timeglas. De er vistnok alle yngre end Re formationen. Vi k,lender fem saadanne fra Bø Kirke, Gaara Kirke, Atro Kirke, Flatdal Kirke og Eggedal Kirke. I Bunden skal Fonten (af fons, altsaa ikke «Funt» have en ophøiet Plade, paa hvilken Dsde kanden, den Vandkande, der indenolder Osdevandet, kan BXtt6B. Fra det 14de Aarhundrede optager Døbefonten et Døbe tad. Døbefadet er for det meste at Messing, nar gjerne figurale Fremstillinger i Bunden (Syndefaldet, Lammet, Hjorten o. 8. v.) og omkring Randen en Omskrift, der ikke sjelden trodser enhver Dechiffrering, da den ofte kun bestaar at tilfældigt BaminenBtilled6 LoABtaver. De smagløse under Rationalismens Tid i vort Land yndede, midt i Koret anbragte hængende Døbefonter i Form at Engle, holdende et

Døbefad i Haanden, broget malede og forgyldte,115 der med en Krog i Ryggen svævede ned tra Korets 13,3, og — smagløst nok — ved Hjælp af en Ring i Mayen kunde drages ned, naar de skulde bruges, flndes endnu paa flere Steder i vort Land til og med i Stæderne (Nykirken i Bergen 6u6uu 1890 OF I'im6iiFVlB tl-6Ni66i68). I 66t hele taget er heller ikke staaende Døbeengle, om end smukke Kunstværker (Middelthuns i Trefoldigheds, Fladagers i vor Frelsers Kirke i Kristiania) at an befale, da de trædende midt md i Kredsen af 66 andægtige, let drager Opmærksom heden i for høi Grad paa sig midt under en Handling, ved hvilken det religiøst kunstneriske Indtryk vel tør være neutralt tilstede, men ikke trænge sig frem i For grunden. Vort Land eier en hel Del smukke middelalderske Sten-Døbefonter, dels fra romansk Tid, som de QVLk!iv6t runde fra Id Kirke, Tune Kirke, Nll6dak Kirke, Sandbu Kirke, Røen Kirke, Tanum Kirke, Hausken Kirke, Saxhoug Kirke og Vegusdal Kirke; de konisk formede fra Eningdal Kirke, Aas Kirke, Fron Kirke, Hov Kirke i Solør, Garmo Kirke, Sande Kirke, Søndeled Kirke og Sole Kirke; cylindriske fra Nannestad Kirke, Vaa^6 Kirke, Faaberg Kirke, Vaale Kirke, Nøterø Kirke, Berg Kirke, Eidanger Kirke, Tvet Fig 58. DøbefontafTræ Kirke, Ullensvang Kirke, Kinservik Kirke, (Telemarken). Os Kirke, Gloppen Kirke og Btraii66NB Kirke; firkantede i Solnm Kirke — dels fra gothisk Tid, som den rige og smukke i Stavanger Domkirke (Fig. 57); sammen satte Bægre i Kløverform danner 66 gothiske, af Søiler baarne Fonter i Eker, Fet og iurland. Ogsaa Fjære, Tromø (Holt?) og Andebu Kirke har gothiske Fonter. § 73. Ambones. Medens Altaret og Døbefonten repræsen terer Sakramenterne, repræsenteres Ordet, det andet af Kirkens Xaademidler, gjennem Ambonerne (Fig. 59) og Prædike stolen, der Btaar i det samme historiske Forhold til hinanden116 « som Piscina og Døbefonten, idet Prædikestolen afløste Ambonerne, eftersom Prædikenen vandt større Rum i Gudstjenesten ved Siden af Oplæsningen af den hellige Skrift. Til denne Oplæs nin^ eiede den oldkristne Ba silika en Forhøining, der fra Kirkens Apsis eller Tværskib, altsaa fra Koret, strakte sig ned i Skibet, altsaa fra Øst mod Vest, men havde to mod Nord og Syd vendende, frem springende, og mod Øst og Vest med Trapper toi-8^11666 Kathedre med Læsepulte, det nordre til Oplæsning at Evan geliet, det søndre til Oplæs- 59. ning af 'Epistelen, hvoraf Benævnelserne Kirkens Evangelie og Npi»t6iBi66 opkom. Denne Forhøining med sine Kathedre, men ogsaa disse hver for sig, kaldtes Am bones, græsk &|u|3c3v (rimeligvis at dvapatvco, stiger op). Ved NvauF6ii6amdoii6iiB østre Ende stod paa dens Bryst værn den store Paaskelyse stage. Medens Evangelie ambonen havde to Trapper, en paa hver Side, havde Epistel ambonen stundom kun én Trappe og var i det hele mindre end Evangelieambonen. Begge Am boners Brystværn var gjerne smykket med Mosaikornamenter (saakaldt kosmatisk Arbeide). Fig. 60. ketri liatbeara l«i^op88t»1) Smaa Xirk6r Kavd6 kim 6N i St. Peterskirken i flom. Ambon. § 74. Biskopsstolen (Cathedra) er egentlig den ældste virkelige Prædikestol i den kristne Kirke; thi medens Ambonerne alene tjente til Oplæsning af Evangelium og Epistel, holdtes fra Xatk6(lra den dißkop6ii^6 Prædiken. Xatd6dra Kavd6 i Old kirken sin Plads i Apsis Baggrund, ophøiet ved flere Trin over117 Gulvet, saa at Biskopen ex cathedra kunde baade overse og tale til den hele Kirke. I Peterskirken i Rom findes endnu det rigt smykkede, angivelige Cathedra Petri, en Stol af Træ, belagt med Elfenben i Form af en gammel romersk Seila Curulis (Fig. 60). V6NB Elfenbensreliefer fremstiller — paa faldende nok — Herkules' tolv Arbeider, og den er saaledes et antikt Arbeide, vistnok en virkelig seila curulis. En lignende, men simplere findes i Sta. Agneses Katakombe; en ganske simpel, antik Stol, der BVN6B hentet fra det nærliggende Theater, staar i St. Johanneskirken i Ajaslouk ved Ephesus; i Dom kirken S. Orso i Ravenna opbevares Biskop Maximianus' Lißkopßßtol (ca. 550) med rige Elfenbensudskjæringer af det gamle og nye Testamentes Historie. Da Altaret i det Bde og 9de Aarhundrede rykkede ind i Apsis, maatte Biskopsstolen vige og blev nu bevægelig, nærmest lignende en Feltstol. Endelig fandt den et blivende Sted mod Korets nordvestre Hovedpille (12te Aarhundrede) og forsynedes snart med en Thronhimmel sl46e og 156e Aarhundrede). I normanniske Kirker paa Sicilien (Monreale, la Martorana) samt i Trondhjems Domkirke, Trondenæs Kirke og vistnok i flere norske Kirker, ligesom vistnok ogsaa i normanniske Kirker i England og Frankrige stod Kongesædet ligeoverfor Biskopssædet mod den Bvdv6Btre Xorpilie (eller Væg). Oftere sees i Forbindelse med Kathedra nogle lavere Sæder for Diakonerne. va det var meget anstrængende, ja i de store Kirker umuligt for Biskopen at tale «ex cathedra», der stod inde i den fjerne Apsis, be gyndte Biskoperne tidlig —- som det synes stundom ikke uden en vis Uvilje fra Menighedens Side — at tale «fra Trap perne», o: Ambonemes Trapper, som vi hører det om Ohryso stomos, Augustinus og Petrus Chrysologus i Ravenna (ca. 450). Ogsaa i vore norske

Kirkers Apsider nar staaet Biskops stole af høist interessante Former. I 1207 skjænkede Bagler kongen Filippus Erkebiskopen i Nidaros den Kongestol, der havde staaet i Sverres Hal i Bjørgvin, sikkerlig for at tjene som Biskopsstol. Den har formodentlig været af samme Art som, kun rigere udstyret end de træskaarne Stole, vi kjender fra Stavkirkernes Apsider (de saakaldte Brugdestole, d. e. Rygstole, eller som de ved en Misforstaaelse, da de vel har været benyttede ved Brudevielser i senere Tider, kaldes Brude118 stole). Af saadanne Kathedræ forsynede med fire korte Ben, Kaßß6toi'in6t Sæde, Armlæner og Ryg kjender vi 10: 1) Stol fra Loms Kirke (den saakaldte Blakerstol i Uni versitetets Samling) med en Fremstilling paa Sædets Forside af Bt. Olafs Død. 2) Stol i Hitterdals Kirke, hvor den endnu staar paa sin rette Plads i Apsis. Paa dens Ryg findes en Fremstilling af Sigurd Fafnersbane med Andvareringen i flaanden og Gunnar, der rider til Brynhild i «vafrlogi». 3) Stol i Gols Kirke paa Bygdø, oprindelig i Hitterdals Kirke, med Fremstilling af Gunnar i Ormegaarden paa dens Ryg. 4) Stol fra Gaara Kirke i Nedre Telemarken med de fem kloge og fem daarlige Jomfruer. Nu i et af Museerne i Wien (forhen i Prof. Dahls, senere i Minutolis Eie). 5) Stol fra Tyldals Kirke med Dyreornamenter i Univer sitetets Oldsagsamling. 6) Stol fra Søhus Kapel, Valders. Universitetets Samling. 7, 8, 9 og 10) Fragmenter af Stole fra Thorpe, Hemsedal, Nore og Rennebu Kirker. Disse Stoles Lighed med de oldkristne Biskopsstole — der vistnok kirkelig var deres Forbillede — har ogsaa sprunget udenlandske Forfattere i Øinene. Mothes «Venedigs Baukunst» fremhæver den saakaldte 8. Marcus Stol i Venedigs Marcus kirke som lig de norske Kirkestole. § 75. Prædikestolen. Var Kathedra i Apsis Kirkens ældste Prædikestol, blev altsaa Ambonernes Trappe den næst ældste. Da det herved havde vist sig praktisk at rykke Prædi kantens Plads saa nær hen til Menighedsrummet som muligt, blev det i lang Tid staaende herved, idet Prædikenens Betyd ning i Kirkelivet atter tabte sig for Aarhundreder, ialfald hører vi først i det 9de Aarhundrede om Opførelsen af en særlig Prædikestol, idet der skjelnes mellem analogia o: de gamle Amboner til Oplæsning af Evangelium og Epistel, og suggestus (eller ambo), Prædikeambonen, der reistes midt i Koret lige ved Korskrankerne, altsaa ved det Punkt, vi — efterat Ambonerne forsvandt — kalder Kordøren lige ved Skibet. Efter disse Korskranker cancelli har Prædikestolen da ogsaa taa6t sit tyske Navn Xa^^ei Da man Baa i den romanske Tid119 — 12te Aarhundrede — begyndte at opføre de saakaldte Lektorier toran Koret, fik Dektoriet en oplisiet I^3LB6pult, der altsaa blev den næste Plads for Prædikestolen. Først i det 13de Aarhundrede — vißtnok Aennem kreedikebrsdrene (Domini kanerne) indføres den fra Baavel Amboner og Skranker som fra Lektorium fuldkommen emanciperede Prædikestol, hvis Plads nu bliver vexlende, idet den enten stilles i Korets syd vestre Hjørne (Mandssiden — Epistelsiden — Kalksiden), altsaa paa Overgangen fra Kor til Skib eller endog skilles helt fra Koret og støtter sig til en at Midtskibets Piller, saavidt muligt i dettes Længdemidte. I England tinder vi endog stundom Prædikestolen i Galilæa (se § 43). Naar man derimod har villet 86 Prædikestole i de hist og her udenpaa Kirken fore kommende Balkoner, der ved en Trappe i Muren staar i For bindelse med Kirkens Indre, da beror dette vistnok paa en Misforstaaelse; idet disse Balkoner sikkerlig er identiske med de hist og her omtalte «Helligdomsstole>, hvorfra, Kirkens Relikvier paa visse Høitidsdage forevistes Folket. Prædike stolen var oprindelig af Sten. Fra det 13de Aarhundrede at optræder den ogsaa af Træ, som et stort, firkantet med lavt Brystværn forsynet Podium, paa hvilket Taleren kan bevæge sig frit frem og tilbage, og som ofte i de store Kirker var forsynet med Ruller, saa det kunde flytte Plads. Formen vexler mellem rund (9de Aarhundrede St. Gallen), kløverformet (Aachen 1002—1024), polygonal (gothisk) og fir kantet (Domen i Ravello, romansk, St. Lorenzo i Florents, 15de Aarhundrede, Renaissance). Den gothiske Prædikestol hviler gjerne paa en Søile eller en i Muren fremspringende Kragsten. Brystværaets og Trappens lukkede Gelænder med den ved Trappens nedre Ende ofte anbragte Dør smykkes gjerne med rige Billedværker eller med Mosaik (Domen i Ravello, der baade har Ambon og Prædikestol). Beklædes Prædikestolen paa Festdage, Baa følger Garverne Altarforhængets. Først da under de førreformatoriske Bevægelser i det 15de Aarhundrede faste Prædikantembeder oprettedes, begyndte de moderne Prædikestole, over hvilke, gjerne forbunden med deres Ryg allerede i den gothiske Tid, lægges en Lydhimmel, for at samle og derved torBtL6rke Lyden (fransk ahat-voix, engelsk sound-board, tysk Schalldeclicl).120 I Renaissancetiden bliver ljoden ofte til en bærende Figur (Karyatide, Utlånt) I Barok- og- Rokokotidens smagløse og verdslige evangeliske Kirker anbragte man ofte Prædikestolen over Altaret med Opgang tra dettes Bagside eller fra Sakristiet (Nykirken i Bergen) og derover igjen Orglet — en mod al kirkelig Bund BandB stridende Anordning.

Som smykkende Figurer anvendes ofte de fire Evangelister eller deres Mærker (se Ikonografien § 89) eller ogsaa Apostlerne — over Lydhimmelen stundom XriBtUBdili6<i6t, gjerne med 86i6I'8taN6I1. Vort Land har flere pragtfulde Prædikestole ; fra 1640 er Prædikestolen i Borgunds Kirke P39. Bsnkaldes de i det fra romansk Tid udvi66<i6 Kor (Xorkvadrateu) paa begge Sider andras, 83,niin6nnNNA6n<i6 Bk666r3kkk6r for Kor brødrene, Kannikerne (canonidj, ofte to Rækker paa hver Side, den bagre Række stadig et Trin løftet over den forreste. Hvert enkelt Sæde er ved en til Skulderhøide løbende Væg skilt fra sine Nabosæder; selve Sædet kan BLe6vanli^ Biaa6B op, og fremviser da under Sædet (subsellium) et konsollignende Fremspring, hvis betegnende Navn misericordia (Barmhjertighed) antyder dets Bestemmelse, at tjene til Støtte for Kanniken, naar han at Hensyn til Ritualet er tvungen til at staa længe, ligesom der findes to Rækker Armlæner, af hvilke den nedre er beregnet tor den siddende, medens den øvre tjener til at støtte Korbroderens Arme, naar han staar, og derfor heder indulgentiæ. Korstolene havde høie Ryglæner, den bagre KZkkke endog en hel tortlsdende, men for hvert Sæde artikuleret Bagvæg, henover hvilken som oftest løb en fremspringende Baldakin — alt rigt smykket med træskaarne Ornamenter og Figurer. Foran Stolerækkerne gik en Bedepult med Bryst værn. Hvor Altaret som sædvanlig i senere Tid er rykket frem i Krydset, staar gjerne bag dette midt i Koret mellem1 121 Bænkeraderne en Sangpult, hvorpaa Missalet har sin Plads, Pulten selv gjerne — ligesom Læsepultene — i Form at en Ørn med udbredte Vinger, hvorfor den gjerne kaldes «Aqvila». De egentlige Korstole kan ikke paaviB6B iBLN^6r tildg,ss6 end i det 12te Aarhundredes Midte; tidligere var Korbrødrenes Stole indbyggede i Korvæggen — oprindelig stod de i Apsis omkring Biskopsstolen (Diakonernes Sæder). Korstolenes Billed- Fig. 61. Korstole. skjærerudstyr var ofte at høit kunstnerisk Yærd. (Jørg. Syrlin' i Ulmerdomen, 15de Aarhundrede). Af norske Korstole fra Middelalderen er levnet to ganske simple i Veø Kirke i Romsdalen, den ene bærer Olaf Engel brechtsøns Vaabenskjold og er saaledes vel fra 1520-Aarene. Nogle Rester med udskaaret gothisk Masværk sees i JBorgs Kirke i ftomsdalen. Lignende Hester er fra Saxhoug, Vernæs, og 86ido Kirker indkomne til Samlingen i Iroii6l^6ln, li^6Boin en Fylding fra en saadan Stol i Manger Kirke(?) ved Bergen findes i Vestlandske Kunstindustrimuseum. Den fremstiller Løvens Kamp med Dragen i smukt Masværk. Videre har-122 Mære Kirke to smukke Korstole fra det 1566 Aarhundredes anden Halvdel(?) med udskaarne Tudorkamme som Bekroning". Trondenæs Kirke liavd6 engang ikke mindre end 14 Korstole; Korstolene i Vestre Slidre Kirke borttoges i 1736. Anden Afdeling. trjenstande ndenfor Koret. § 77. Kirkestolene, Skriftestolen. Ligesom Biskopen og Korbrødrene havde sine Stole i Koret, havde Menigheden sine i Skibet. Vi kan skjelne mellem de almindelige Kirkestole, Bedestole og Skriftestole, Kirkestolene, der i vore evange liske Kirker fylder hele Skibets Gulv, i Form af byggede Stolestader, tidligere med laasbare Døre for Stolenes Eiere, forekommer i den katholske Kirke kun delvis. Navnlig kjender vi fra Middelalderen Korporationsstole ; saaledes havde i Maria kirken i Liibeck Bergenfarerne ikke blot sit eget Kapel, men ogsaa sin egen Kirkestol, ligesaa Nowgorodfarerne og BKa,3,N6' farerne. Forøvrigt er Gulvet i den katholske Kirke kun sjelden optaget at' Stolerader, idet bevægelige Stole med et lavt til I^uZktaid indrettet Sæde med Bedepult over — Bedestole — forøvrigt fylder Kirken. De lukkede Skriftestole (Fig. 62), hvori de katholske Præster modtager Skriftemaalet af den skriftende, kan ikke paavises i Middelalderen og synes i Virke ligheden ikke at være ældre end Trienterkoneiliets Dage (Midten af 16de Aarhundrede). Alle billedlige Fremstillinger af skriftende fra Middelalderen viser os den skriftende knæ lende foran Præsten, der sidder ien almindelig Stol. Skrifte stolen kan ogsaa have sin Plads i Koret. Om de Luger, der forekommer i de norske Stavkirker — navnlig i Koret — virkelig er «Skrifteluger», maa ansees tviviBoint.Fig. 82. **Skriftestol.** § 78. **Orglet** *(organon)* omtales første Gang i den kristne Kirke 757, da den byzantinske Keiser Konstantin IV Kopronymos forærede Pipin den lille et Orgel, forsynet med Trædeblæsebælge. Under Karl den store forfærdigedes, saavidt vides, det første Orgel i Occidenten for Domen i Aachen.Orgelpiberne var oprindelig af Kobber og- stod frit, Manualet bestod af høist 12 Tangenter. Fra 66t 1366 Aarhundrede forfærdigedes Orgelpiberne af Tin. I Norge nævnes første Gang ens «Organmeistare» under Erik Præstehader (1280—1299). Op rindelig havde Orglet, som det synes, sin Plads paa Lektoriet, men da det voxede i Størrelse, henvistes det til Kirkens Vest ende over Indgangsdøren. Der omtales Orgler, hvortil man Bkatk6<i6 Vind ved Bmaa Vindmøllenjul, andras udenpaa Kirken. I Halberstadts Domkirke omtales Orgelpiber af Bly. I det 1566 Aarhundrede opßtaar det Baakal6t6 Or^6ikuß, Orgel kassen, der danner en arkitektonisk Indfatning om hele

Orgel værket, saa at Orgelpiberne kun viser sit Midtparti, medens den øvrige Del skjules bag en gjerne tabernakelformet, i gothiske Motiver holdt Afslutning. Nedad in66Blutt6B Orglet at et ofte rigt kunstnerisk smykket Brystværn (som den verdensberømte Orgeltribuna fra Florents's Domkirke at I^nea ci6ila Robbia og Donatello fra 1566 Aarhundrede). Istedetfor efter Noder spil lede man i den 3Li6Bt6 Tid 6tter de Baakal6t6 urner, der — indførte i Kirkemusiken i det 9de Aarhundrede — kun nødtørftig antydede Tonernes Stigen og Synken i større eller mindre Intervaller ved Streger, Buer og Hager, og fremdeles brugtes i Antifonier efter Linienodeskriftens Indførelse ved Guido af Arezzo i det Ilte Aarhundrede. Enkelte middel alderske Orgler er endnu bevarede, saaledes t. Ex. i Strass dur^6r Nunßt6r. § 79. Vievandskarret. Vievandskarret (Cantharus, Fig. 63) nar i 66 katholske Kirker Bin Plads nær In6^an^6n. Det med indviet Vand fyldte Bækken, hvori den in6- og u6 trædende dj^pper Fingrene og betegner Pande og Bryst med Korstegnet, er vistnok oprindelig en Abbreviation at Renselses- drsn66n i 016kirk6N8 66r o^Baa kaldtes Cantharus. Det har ofte Formen at en stor Muslingskal, fæstet enten paa Vestvæggen eller paa Kirkens vestligste Pille, stundom et paa Mands- og et paa Kvindesiden. Ikke sjelden sættes det ?i^. 63. Viev»i,,l«kllr. iini6i6rti6 paa 6N 88er8ki1t triBtaa6n66 I^o6125 En sædvanlig Indskrift paa Vievandsbækkenet, hentet fra Sophia kirken i Konstantinopel, er: NIVEON ANOMHMA IVIN MONAN OVIN. (Tvæt din Synd — ikke blot dit Aasyu.) Det eneste Vievandskar, jeg kjender fra norske Kirker, findes i Trondenæs Kirke. § 80. Klokkerne. Klokkerne (signa, campanæ), der har sin Plads i Kirkens Taarn eller i et særskilt ved Kirken bygget Klokketaarn (campanile, Støpul) er af ældgammel Op rindelse og ingenlunde — som det siges — opfundne at Biskop Paulinus af Nola i Campanien i det ste Aarhundrede. Allerede Ægypterne anvendte Cymbler, elder og Haandklokker til religiøst Brug. Osirisfesterne forkyndtes ved Klokkespil; man har fundet assyriske Bronceklokker, og paa Sømmen at sin Overdragt bar den jødiske Ypperstepræst Klokker at Guld (Exod. 28, 33. 34). I Athen ringte Kybeles Præster ved sine Ofringer. I Rom sammenkaldtes offentlige Forsamlinger ved tintinnabula, og foran et Jupitertempel i Rom lod Augustus ophænge en Klokke (Suetonius). Se ogsaa Paulus' «lydende Malm eller klingende Bjælde» (1 Kor. 13, 1). Det synes ikke, som om de ældste Kristne kaldtes til Guds tjeneste ved nogen klingende Lyd. Først i Klostrene høres, at man for at angive Bønnetimerne (horce canonicæj benyttede enten en Tuba (deraf Navnet signum om Klokken) eller man slog med en Hammer paa en Plade at Træ eller Metal. I det 6t6 Aarhundrede NNVN6B Klokker i I^ranksrn6B Land og paa de britiske Øer. Paa Karl den stores Tid var de temmelig udbredte, og snart begyndte man at indvie Klokkerne til deres hellige Brug og give dem Navne, saa at det endog tilsidst maatte forbydes «at 6sd6 Klokker». De ældste Klokker var at sammennitede Blik plader, ganske smaa, og deres Form lignede 6N almindelig Kobjeldes (Fig. 64). Den ældste kjendte og bevarede Klokke, «Saufang» fra Sta. Ceciliakirken i Koln (nu i Stådtisches Fig-. 64. Tidlig millllviaiserzk Museum i Koln) bestaar at sammennitede Blik-Kirkeklokke Blikplader og er 0,37 m. nsi og ved Randen (Museet i Koln).126 paa det videste 0,33 m. i Gjennemsnit Under Karl den store Bwdt6 man dog allerede Klokker — Tancho fra St. Gallen hed en Ni-oNL6Btsd6i-, der Btsdt6 Klokker i Aachen paa Karis Tid. I det Ilte Aarlmndrede stobtes allerede Klokker paa 100 Centners Vægt («Cantabona» i Domen i Hildesheim), men først i det 14de Aarhundrede blev de store Klokker g,lmincl6iiss6, og da lever de berømte Xiokk6Btsb6rtHniilid' i Niirnberg og Augs burg. I det 1566 Aarhundrede levede Geert van Wou (Ger hardus de Wou) i Kampen i Holland, Tidens berømteste Klokkestøber, der med sin Familie har støbt flere Klokker ogsaa for norske Kirker. D^dvaa^ s>Vilk. de Wou), Harham (Joh. Gerhard 66 Wou, 1484) og Verø (Gerh. de Wou, 1540). Maaske tilhørte den Jacobus Johannes de Campis (fra Kampen), der har støbt Klokkerne i Tromsøsundets Kirke 1508 og vistnok ogsaa i Viks Kirke (Indre Holmedal, 1537), samme Familie. Af andre U66ni3.n68k6 Klokk6Btsd6!'6, der har arbeidet for norske Kirker, ender vi de engelske Nicolaus Angelus, der har støbt Klokken i Hedals Kirke i Valders, og den Siglav, der i England støbte Avaldsnæs Kirkes Klokke, og forøvrigt Heinrich Brunsvick for Stavanger Domkirkés Klokke, Edmund de Lenne for Slemdals Kirkeklokke, Egbert 1438 for Dverberg Klokke, Danckers i Amsterdam 1507 for Trondenæs Klokke samt Jaspar Moer 1527 for Klokken i Tydals Kirke. At Klokkestøbningen ogsaa udøvedes i selve Norge, viser sig ved Indskrifter paa flere af de mange fra Middelalderen bevarede Klokker, og det allerede i den romanske Periode, da Aamotsdals forlængst nedrevne Kirke, ifølge AVille, havde en Klokke med Runeindskrift og den norske Klokkestøbers Navn, idet Indskriften lød: « Unnulfer berpe kloko pessar, 6. 6. « Unnulfr gerpi» etc. Fra den AotQiBk6 Tid er

norske Indskrifter ret talrige. Saaledes forekommer paa Gjerde Kirkes Klokke en. delvis norsk Indskrift og «Jacob me fecit 1315». Samme Navn forekommer ogsaa paa Klokken i Hove Kirke (Selje) sammen med en norsk Indskrift med Støberens fulde Navn Jacob Jacobs, og paa Fane Kirkes Klokke. Den Paul OlBsn (Paulus Olavi), der 1444 har støbt Klokken i Sandø og vistnok ogsaa Klokken i Solum, turde vel ligesom Olaf Steffensøn (Olaus fusor) paa Klokken i Børseskogns Kirke være norsk. Af norsk Op-127 rind6iB6 61- viBtnok o^Baa Xlokken i Xordernov Xirke med Bin IndBkritt: «Me dedit ecclesie Nordrof Sigurdus amore Qui manet Hamarie presul virtutis honore», fra Aarene mellem 1381 og 1419, Biskop Sigurd af Hamars Tid. Muligens er ogsaa Klokken tra Hafslo Kirke i Bergens Museum trods den fremmede Indskrift norsk, hvis Klokke støberen virkelig N6d Nrl6n6uB. InHBkritt6n er den samme, som læses paa en Klokke fra Catania til Tak for Landets Frelse fra Ætnas Udbrud; thi den yndede Tndskrift udbredte sig hurtig til mange af Europas Lande; Spørgsmaalet er kun, om man (med Bendixen) tør læse «me fecit» eller (med Lorange) mag, læse «emit me». Den ældste daterede Klokke er Domen i Sienas fra 1159, den næste Wiirzburgs fra 1249. Omtrent fra denne Tid lykkedes det at stemme Klokkerne harmonisk, og samtidig afløste den nu brugelige Form den ældre Kobjældeform. Verdens største og alle andre i Størrelse flere Gange over trlVKende Klokke er «^ar Kolokol» (Keiserklokken), der nu nedßt^rtet staar ved Xiokketaarnet I^van Weliki paa Kreml i Moskau. Den er selv et stort Taarn, støbt 1533 og veier 4 320 Centner. Dernæst følger den store Klokke i Iwan Weliki sammesteds fra 1813 (I 000 Centner), Baa Xeißerklokken i Kolnerdomens Sydtaarn, støbt 1874 at franske Kanoner (543 Centner) — 28 Mand behøves for at ringe den. Den store Klokke i Peterskirken i Rom veier 380 Centner; Olmutxer Domens Midttaarns 358 Centner; Stefanskirkens Josefklokke i Wien 354, Notre Dame i Paris 340, Maria Gloriosa i Domen i Erfurt 275. (Om Klokkernes Indskrifter se i Epigrafiken § 112). For ikke at bringe Taarnet i altfor stærk Svingning hænges Klokken gjerne i en trißtaaende i I^aarnet optsrt Klokkestol. Man skjelner mellem Klokkens Krans (nederst) og Hue (øverst). Xiokkemetaiist er en VronceisFerin^ at ca. 80 Procent Kobber og 20 Procent Tin, altsaa meget naard Bronce. At blande Sølv i «Klokkespisen» var tidligere ikke usædvanligt, siges der, da det troedes at give Klokken en fyldigere Klang. Men Baa er ikke Tilfældet. Prøver har bevist, at den ovennævnte Legering er bedst — jo mere Sølv, desto slettere Klang. Eget er det, at skjønt fromme Folk i128 -den gode Heiisigt at forbedre Klangen gav Sølv i massevis til nye Kirkeklokker, skal man endnu aldrig have fundet Sølv i gamle Kirkeklokker. Den Formodning ligger jo nær, at Sølvet er gaaet ien særlig Støbegrube. Klokkens Tone afhænger at' Klokkens Størrelse og den nedre Rings («Slagringens») Tykkelse. Jo større Klokke, des dybere Klang. Harmoniserende Klokker i samme Taarn stemmer gjerne i Prim, I6rtß, Kvint og Oktav (Treklang), hvad der giver et Gjennemsnit for Slagringen at Forhold som 2 : 11/»I1/» : V/s :1, eller beregnet i Vægt: 8 : 47/io47/io : 42/io42/io :1. Klokkestøbningen 61' et kompliceret Arbeide, der fordrer stor Omhu og Præcision (se Schillers «die Glocke»). Forsøg med Staalklokker synes at være mislykkede. At anvende Staalstave istedetfor Klokker bruges hist og her i England og Nordamerika ; men Lyden i-3kkk6r ei Baa langt som Klokkens. ANDET KAPITEL. Gjenstande, der ikke er knyttede til bestemte Steder i Kirken. § 81. tiravmæler. Gravmæler dækker ofte i Form af flade Bt6H6 med Billeder og Indskrifter Gulvet i de middel alderske Kirker og tinH6B OAB3A in6B«,tt6 i Væggene i Kirker med tykke Mure (altsaa især Kirker, der ligger forud for den gothiske Periode), eller i Pillerne, medens jo Kirkegaarden ellers er Gravmælernes almindelige Plads. (Om Gravskrifter se nedenfor § 111). Romerne, der ca. 150 e. Kr. begyndte at begrave sine Døde i Sarkofager, havde hidtil — med Undtagelse H,t enkelte Familier som Beipioii6ru6B — brændt sine Døde; de Kristne begrov derimod, ligesom Jøderne, Ligene. I For følgelsesperioden, saa længe Kristenmenigheden overfor Romer staten t'r6mtrHadt6 som V6^rav6lB6Bkoll6^ium, optog rige kristne Familier de afdøde Brødres Lig i sine Familiebegravelses pladse (areæ), ja overlod endog Menigheden sine areæ. Saa ledes opstod ved et Sted 3 Miglier syd for Rom, kaldet ad caiac«MbclF (det lave Sted, Dalen, at græsk xara og lat. cumbo) ved Via Appias hedenske Gravgade, 66ii nuværende Bt. Sebastians «Katakombe», hvilket Navn siden gik over paa alle de øvrige Grav systemer, de underjordiske Gravgange, ofte anordnede i flere Etager under hverandre, der er kjendte under Navnet Kata komber. De romerske Katakomber er i det væsentlige ikke, som det før antoges, oprindelige Stenbrud eller oprindelige hedenske Begravelser, men 61- dannede fra først af med den Kirkelig Kunstarkæologi. 9130 Bestemmelse at være kristne Grave. Gravene (loculi) huggedes ind i Gangenes Ysegge, i den løse, grannlære

Tuf, hvoraf disse sædvanlig bestaar, og foran Aabningen sattes en Stenplade med Indskrift (se § 111). Over Martyrgravene hvælvedes en Bue (arcosolium). Hist og her udvid6de Gangene sig til Kapeller ved Martyrernes Grave til Afholdelse at Gudstjeneste og Xa6v6i- (Krypta, Kapel). Der begroves ogsaa i Sarkofager, især i den ældste Tid. Mere end 50 Katakombesystemer, til en sammenlagt Længde, der Mo6Bvai-6I- hele den italienske H3.IVSB (ca. 900 km.), findes udenfor de fleste af Roms Porte. Det berømteste System er Calixtkatakomben ved Via Appia, organiseret ca. Aaret 200 ved Diakonen, senere Pave Calixtus, men i sine ældste Dele sl^uoinakr^pt6ii) Aaaende helt op i det Iste Aarhundrede. Ogsaa ved Neapel, Syracusa, Paris, Alexandria, paa Malta o. fl. St. har man tund6t kristne Katakomber. s)^Baa længe efter For følgelsernes Ophør vedblev man at begrave i Katakomberne, da det ansaaes for en Ære at hvile nær Martyrerne. Under Folkevandringen forlodes Katakomberne og gjenfandtes først i det H)de Aarhundrede. Af de romerske Katakomber var i den senere Middelalder kun St. Sebastians Katakombe Bamt Kata komberne ved 8, Lorenzo, 8. Valentino og S. Pancrazio kjendte. Over Krypterne reiste sig (§ 12) de ældste Oratorier. Senere begyndte man at begrave i Kirkegaardens Jord ved Kirkerne, Katakombebegravelserne ophørte. Tidlig tog man sig for at overføre Martyrernes Lig tra Katakomberne til Kirkerne, og dermed begyndte Beg-ravelserne i Belve Kirkerne, hvor dog tra først at ingen uden Martyrerne, senere kun høie Geistlige og Fyrster, fik hvile, tilsidst ogsaa andre Personer, man særligt vilde hædre eller — som betalte godt. Intet Gravmæle maatte dog berøre selve Altarpladsen, der jo var forbeholdt den under samme begravne Kirkens Titelhelgen. I Koret og Midtskibet hvilede nu gjerne Kongerne og den høieste Geistlighed, i Side skibene og i Klostrenes Korsgange den lavere Geistlighed og fornemme verdslige Personer. Klostrenes Kirkegaarde laa gjerne Nord og Øst for Kirken (Hovedøen, Selje, Utstein). Det var Skik, at store Høvdinger begroves ligeved Kirken, saa nær, at Tagdryppet fra det indviede Kirketag kunde falde paa Graven. Ved Kirkeudvidelser kunde det derfor hænde, at131 saadanne Grave kom til at ligge inde i Kirkens Sideskib, som Tilfældet er med Erling- Skakkes Grav i Trondhjems Dom kirkes udvidede Langkor (se Bv6rr6B Ba^a C. 38: «Erling Jarls Lig blev begravet udenfor Kirken, men nu [ca. 1230] ligger han inde i Kirken.») Gravmælerne var enten: 1) hele mod Væggen reiste arkitektoniske Baldakingrave med den afdødes Statue hvilende under Baldakinen paa en hei Underbygning, eller 2) firkantede, fristaaende Monumenter (tumbce) med det liggende eller Kll3ei6ll<i6 Billede af den afdøde ovenpaa; 3) enten i Gulvet eller mod Væggen hvilende flade Gravstene med i N6li6t u6du^6n Figur og Indskrift, stundom Metalplader (L10N26 eller Messing) med gråveret Figur og Indskrift. Disse sidste forekommer især i s)Bt6rßSlan66U6. En 83,3.63,11, vistnok over Hertug Witzlaf, Dronning Eufemias Morfader, lagt Plade fandt man i Nærheden af Mariakirken i Oslo (Universitetets Oldsagsamling). De middelalderske Gravplader var sædvanlig trapezformede, bredere ved Hovedet end ved Foden. Indskriften løb rundt Randen, den afdødes Billede eller andre Frem stillinger fyldte Midten (Fig. 65). Fornemme Personer lagdes gjerne i Stenkister, og da disse var 6vr6, anv6n6t6B i Lande, hvor antike Sarkofager fandtes, hyppig saadanne som Ligkister. I Italiens Krypter finder man derfor ikke sjelden fromme Biskoper hvilende i hedenske Sarkofager med de vildeste bakchiske Fremstillinger. Stundom reistes Gravmæler over Personer, som ikke hvilede der, hvor Monumentet reistes — man kalder disse «tomme Gravmæler»: Kenotafier. Ogsaa 6tt6r N6torinatioN6u r6ißt6B ofte paa Xirk6rn6B Vægge skulpte rede eller endnu oftere malede Mindetavler over enkelte Personer eller hele Slægter: Epitafier, af hvilke mange forekommer i norske Kirker fra Tiden efter Reformationen, saaledes i Eids berg Kirke (Hans Mules Familie, 1658), i Gols Kirke, Rollags Kirke (1642), Trygstad Kirke, Aas Kirke (18de Aarhundrede), Ølen Kirke (Familien Heltberg, nu i Privatbesiddelse, ca. Aar 1700), Stavanger Domkirke (over Familierne Godtzen, 1662, Frantzon, 1674, Tausan og Humble, 1661). Den sædvanligste Form for Gravmæler paa Kirkegaarden er Gravkorset med Indskrift, reist paa eller ved Gravhøien. I ældre Tider omgaves Korset gjerne af en Ring (Evigheds symbolet, det irske Kors). I Tyskland Kn66r inan ofte ude paafri Mark Gravkors med Indskrifter uden nogen Grav (Feldkreuze). Disse Markkors var længe en uopklaret Gaade, indtil det endelig er lykkedes Forskningen at paavise, at det i ældre Tider var Skik, at Familier, der flyttede fra en Egn til en anden, medtog sine nærmestes Gravkors og opstillede dem paa sin nye Eiendom. Fig. 65. **Gravsten fra Fjære Kirkegaard.** De bevarede norske Gravmonumenter fra Middelalderen er alle flade Stene med Reliefer og Indskrifter. Strax efter133 v Kristendommens Indførelse brugte man vistnok opretstaaende Stene som Fortsættelse af Hedenskabets Bautastene, selvfølgelig nn med kristne Runeindskrifter;

det synes imidlertid, som om deslige Bautastene i den kristne Tid stod over Høie, der intet Lig indeholdt, altsaa var Kenotafier, medens Liget laa begravet i Kirkegaardens viede Jord. En høist interessant Sten at denne Art er den saakaldte Dynnasten fra 6aar<i6ii Dynna paa Hadeland, fremstillende de hellige tre Kongers Færd til Bethle hem, derover Stjernen og Gud Fader, ifølge Prof. S. Bugges Mening fra ca. 1050, og en lignende Sten fra Ringerike findes paa Gaarden Alfstad paa Toten, med Kampscener. Dens irske Ornamentik med Baandornamenter og Spiraler ved Lemmernes Overgang til Kroppen synes at henføre den til omtrent samme Tid som Dynnastenen — de er ogsaa begge at samme Stenart. Snart indførtes dog de liggende 6ravBt6N6. luliBkiitt6rn6 paa disse liggende Btens er gjennem hele den romanske Tid Runer, først ca. 1200 begynder Majuskelskriften (store Mimke bogstaver, se Epigrafiken). Stenens Midte optages gjerne at et Kors, medens Indskriften løber omkring Kanten. Senere træder billedlige Fremstillinger i Korsets Sted; i den AottiiBi(6 Periode indføres den afdødes eget Billede. Af saadanne Gravstene fra Gothiken har Trondhjems Domkirke flere meget karakteristiske som: Bjørn Finnssøns og Ridder Pauls Gravstene. Ved Hamar Domkirke findes Biskop Peder af Hainars Ligsten fra ca. 1260 med hans Billede. Den bekjendte Sagnfigur, Fru Ragna, der byggede Eifjords Jakobs Kirke ca. 1290, har sin Gravsten i Kirken med hendes Billede, rekkende Apostelen Jakob en l<irkemodel. Af efterreformatoriske mærkeligere Gravstene med Reliefer kan nævnes Gravstenen i Flakstad Kirke med en mandlig Figur i ridderlig Dragt fra 16de Aarhundrede (. . . Anderssøn f 1588?), der knustes ved Kirkens Restauration 1872, og den i Bodø gamle Kirkes søndre Væg indmurede Gravsten over en Mand i præstelig Dragt med Bibelen i venstre Haand (en Præst Blix, f 1666) samt den pragtfulde Marmorsarkofag (italiensk Arbeide) over General Hausmann i Kjælderen under Vor Frelsers Kirke i Kristiania (18de Aarhundrede).134 § 82. Forskjellige kirkelige Brugsgjenstande af Metal. Agnus Dei (Guds Lam), en rund eller aflang Medaillon, der stundom ogsaa kan være af indviet Vox, forsynet med et Billede at Lammet, der, velsignet af Paven, Søndag efter Paaske uddeltes til Menighedslemmer og båres som en Slags Amuletter. Lysekroner anvendtes til Kirkens Belysning ved Aften og natlig Gudstjeneste, foruden de paa Altaret og andetsteds Btaa6nci6 Lys og mindre Væglampetter. Den største af Lyse kronerne havde naturligvis sin Plads midt i Langhusets Midt- Bkid. I den romanske Middelalder forekommer Lysekronen navnlig i Form at en stor, Lysene bærende .Ring, af ca. V* m.s Fig. 66. Lysekrone. Hsi66, der hænger i Kjæder fra Taget. Ringen er formet i Billede af en Stadsmur med Tinder og Taarne i bestemte Afstande (Fig. 66). I disse Taarnes tolv Porte er Lysene anbragte. Det hele symboliserer det himmelske Jerusalem (Apoc. 21, 11. 12, 23—25). I den gothiske Tid samler Ringen sig til 6t koncentreret Midtparti — stundom at arkitektonisk flallignende Art, fra hvilket Arme udgaar i grenlignende Slyng ninger. En interessant romansk Lysekrone, skjønt fra gothisk Tid, åndes i Kinservik Kirke. I Renaissancetiden opkommer de endnu ofte forekommende Lysekroner, hvor den koncentrerede Ring 61- bleven til 611 stor Messingkugle, fra hvilken svungne Arme udgaar til alle Sider. Efterhaanden opstaar de mest vexlende Former. Det maa135 naturligvis i vor Gassens og det elektriske Lys' Tid være en Opgave tor Kirkens Værger at lade Lysekronen beholde saa meget som muligt af den traditionelle Karakter, der stemmer med Kirkebygningens monumentale Former og med Kirkens eget Alvor, der saa lidt ker som i andre Henseender tør faa sit Præg fra Forelæsningssalens eller Salonens vexlende Mode former. Maal. Naar man hist og her i gamle Kirker flnder Skaal vægter og gamle Maal, er det en Erindring om den Tid, da Landets Normalvægter og Maal opbevaredes i Kirkernes hellige Værge. Pax («Fred»), er en liden Tavle af Sølv med en eller anden indgraveret hellig Fremstilling, som Præsten rakte N6Uigk6(i6N til Kys istedetfor det saakaldte Fredskys, idet han udtalte «Pax vobiscum». Den graverede Tegning var gjerne i Fordybningerne indlagt med Mello (en sort Svovlkomposition), der lod Tegningen staa mørk mod det blanke Sølv. Guld smeden Mg,Bo da Finiguerras Prøveforsøg med en saadan ufærdig Pax, som han til Prøve havde fyldt med Kjønrøg og aftrykt paa Papir, skal i 1452 — efter en nu forladt og bevislig urigtig Version — have foranlediget Kobberstikkunstens Opfindelse. Uhre fandtes ikke blot anbragt paa Taarnene, men ofte ogBaa inde i Kirken, og da ofte af yderst kompliceret Art, som det berømte selvregulerende Uhr i Strassburgermiinsterens Kor, der ikke blot angiver Sekunder, Minuter, Timer og Uge dage, men har et Planetarium med stedsevarende Kalender, talrige bevægelige Figurer, Livsaldrene, der betegner Timens 4 Kvarterer, Ugedagenes Guder, og de 12 Apostle, der Klokken 12 vandrer hilsende forbi Kristus, den galende Hane o. s. v. Det ældste Uhr her omtales allerede i det 13de Aar hundrede. § 83. Andre Brugsgjenstande.

Brønde, hvoraf Vand toges til Vievand og Tvætning af de hellige Kar, forekommer som Reminiscentser af Renselsesbrønden i Oldkirkens Atrium ved . mange Kirker. Stundom er de oprindelig hellige Kilder, til hvilke Legender knytter sig, og indbyggede i selve Kirkerne, som Olafsbrønden i Trondhjems Domkirkes Høikor. Den siges udsprungen paa det Sted, hvor Bt. Olafs Lig havde hvilet i136 Jorden den første Vinter efter Slaget ved' Stiklestad, og over den byggedes tidlig et Kapel, hvor nu Oktogonen i Trondhjems Domkirke findes. Kister og Skabe til Opbevaring af Paramenter og* Bøger m. m. forekom i alle Kirker — vel hyppigst stillede i Sakristiet. Et mærkeligt saadant Skab i romansk Stil, vistnok fra det 13de Aarhundrede, indkom fra den 1867 revne Stav kirke i Aardal i Sogn til Bergens Museum. Rariteter, naturhistoriske, etnografiske o. a. af forskjelligt Slags, opbevaredes i ældre Tider — i Mangel af senere Tiders «Raritetskabinetter» og Museer — i Kirkerne. Saaledes havde en grønlandsk Kajak sin Plads i Halvardskirken i Oslo, et stort (Forverdens?) Dyrben under Navn af Langeberghuldrens Laarben i Reinlid Kirke o. 8. v. I enkelte Kirker fandtes endog, som i Kirken i Bregenz i Schweiz, Folkets forladte Afgudsbilleder indmurede i Kirkevæggen, hvad der forresten førte til fornyet Afgudsdyrkelse. Tepper. Xirk6l-N6 behængtes — som det fremdeles sker i de katholske Lande — paa store Festdage med rigt broderede eller vævede Tepper, af hvilke mange Kirker havde et større Udvalg, de broderede ofte Gaver af fromme Kvinder. De var fyldte ikke blot af ornamentale, men ogsaa — navnlig de vævede Tepper — af figurlige Fremstillinger at bibelsk Indhold. De berømteste figurale Kirketepper var de i Arras i Flandern vævede saakaldte Arrazzi. I Vatikanet, i Berlins og Dresdens Galerier opbevares de verdensberømte af Rafael komponerede «Tapeter», navnlig af Apostlernes Historie. Kartonerne til disse af Rafaels egen Haand findes i South Kensingtonmuseet i London : det underbare Fiskedræt, Ofringen i Lystra, ElymasT slagen med Blindhed, Johannes og Petrus helbredende den værkbrudne o. fl. Efter Protestantismens Indførelse i vort Land har denne Gren at Xvindeindußtrien holdt sig i vore Dale i talrige Fremstillinger, især fra det 17de Aarhundrede, at de kloge og de daarlige Jomfruer, at Herodes' Gjæstebud, Korsfæstelsen o. s. v. I Baldeshols Kirke paa Hedemarken tandteß omkring 1880 et mærkeligt Kirketeppe, der neppe er yngre end Aar 1200, med Fragmenter af Fremstillinger af Aarets 12 Uaaneder (Kunstindustrimuseet i Kristiania), og i Lexvikens Kirke fandtes et Teppe med en indsyet Fremstilling137 af de nelli^e tre Kongers Tilbedelse fra det 1366 eller 14de Aarhundrede. I Lomen Stavkirke (Valders) ser man endnu Spor af de Spigre, paa hvilke Tepperne ophængtes paa Fest dagene. Ved6Bsiler og Kors. Korset, snart med den korsfæstedes Billede, snart uden, fandtes naturligvis ligesom Billeder af Madonna eller Helgener paa alle Altare, ved Veie, paa Broer, paa Fjeldtoppe o. 8. v., for at minde de Veifarende om at holde. Bøn. Ofte stod de i fri Luft, ofte bedækkede at et Tag, livorat omsider opstod et Veikapel med et skulpteret eller malet Billede (gammelnorsk Kross). Af Navne paa saadanne kjendes mange i vort Land. De smykkes ofte ide liatdolske Lande endnu paa Festdage med Blomster enten at veifarende eller at Egnens Befolkning. En hel Del Stenkors er i vort Land ogsaa bevarede fra Middelalderen, især i de vestlige og syd vestlige Dele, de eneBte paa Grund af Materialets Fasthed tilda^edlevne at en Mlen^de til Andagt opBtillede Kors og Krucifixer. Fra Stavangertrakten kjendes saadanne Kors fra Klep, Bore, Lure i Høiland, Tjore, Hetland, Randeberg, Steile bakken ved Stavanger, Soknsund paa Askø, Hvitingsø, Sørbø, Sandeid, Sund, Torvestad; fra Bergens Bispedømme kjendes Kors paa Vossevangen, to i Ladvik, i Evindvik, Hatleim, Svanø, Vareid, Rygg, Loen, viken, i Erkestiftet fra Kile i Volden, Stranden, Giske og Saxhoug. Korset paa Øren i Trondhjem og det lignende ved Domkirken var de norske Kongers Hyldingsplads og udstyret med Trin (Graderne) og muligens ligesom de tilsvarende engelske med en Baldakin over. Særlig maa mærkes de tegnede eller indridsede saakaldte Indvielseskors, et græsk Kors i en Cirkel, der sees paa mange middelalderske Kirkevægge i vort Land og er et Tegn paa Kirkens biskopelige Indvielse. Passionssøiler (Fig. 67), ofte ogsaa disse i Form at Kors, oftest dog at Søiler, opstillede i eller ved Kirken, bærer alle Kristi Marterredskaber : Riset fra Hudfletningen, Torne kronen, Naglerne, Spydet, Isopstængelen med Svampen, Svede dugen o. 8. v. og øverst gjerne den galende Hane. BkidBmod6iler. I man^e at vore I^andBkirker ovdevareB eller lisenser ned tra la^et i XirkenB Mdte Modellen at et 8kll), Denne ,Bkik liZkn^er natnrli^viB Bammen med den138 ! Symbolik, der fremstiller Kirken som et Skib, Petri Skib, d. v. s. Fiskerbaaden, fra hvilken Kristus lærte (Mark. 4, 1) vel ogsaa med Hentydning til Noæ frelsende Ark ; selve Kirkens Menighedsrum bærer jo Navnet «Skib». At derhos, som det -ofte fortælles, en eller anden Skipper til Minde om Frelse fra Skibbrud eller lignende til Tak kan have ladet ophænge en Model af et

Skib i Kirken som Votivgave ude lukkes jo ingenlunde derved. Processionsstager af Træ med et Kapitæl paa Toppen og derover gjerne et kjærtebærende Helgen billede eller Englebillede, forekommer ofte i vore gamle Kirker og benytte des til at bære i Spidsen af de kirke lige Processioner, omvexlende med Processionsfaner. Særdeles smukt udskaaren er den i Eidsberg Kirke, — Næslands Kirke havde en malet og forgyldt, Seims Kirke ved Bergen en toi-Bslv6t. 81iss6 BtaF6l er ogsaa tun6n6 i I3inB6rvili, Graven, Os, Arnefjord, Gjerstad, Myking, Sæbø og Opdal (Tysnæs) Kirker. Ørskog Kirke havde en med to Figurer, Bt. Olaf og en Biskop (V^Bt6in?) paa Toppen, Tingvold en med Josef (?) Maria. Processionsfaner var af to ?iB. 67. r»88iun88Si1«. - almin66iissBt L^nn6r6, 661- hænger vertikalt ned fra en Tvær- Btanss, der ved kva,BtBinMk666 Touge i Nn66lN6 er fæstet ved Stangen, eller Flag, der er fæstede ved Stangens øvre Del, hængende ud fra denne i horizontal Retning. Særlig berømte var de tre uhyre Bannermaster foran St. Markuskirken i Venedig, hvis Fodstykker var rigt plastisk smykkede af Kunstnerfamilien Leopardi i det 1 566 Aarhundrede. Vn NOI-8K ?i-00688i0N8tan6 tra Ni6661a166i'6n 1N66 6N139 \ stilling af den hellige Martin af Tours, der deler sin Kappe med en Tigger, findes i Bergens Museum. Ifølge en ikke li66t udbredt — men visselig feilagtig — Mening skal Rafaels berømte sixtinske Madonna i Dresdener galeriet oprindelig have været bestemt til at være en Processions fane. Rosenkransen (rosarium) benyttes som Støtte ved Læsning af Bønner. Den bestaar af en Snor med et paa denne opradet Antal Kugler (Perler, Roser) at forskjellig Størrelse. Rosenkransen siges allerede at være benyttet af Benediktinermunkene i det 6te Aarhundrede, men da lignende Kranse forekommer hos Muhamedanerne, tesbih (ligesom de forekommer hos Buddhisterne), er det sandsynligt, at de er indførte, efterat de kristne ved Korstogene var komne i Be røring med Orienten; de lader sig ialfald først med Sikkerhed paavise hos Dominikanermunkene, altsaa i det 13de Aarhundredes første Halvdel. Man skjelner mellem: Dominikanerrosenkransen med 150 Kugler, den middelstore med 70, den sædvanlige med 55, den mindre med 33 (Kristi Livsaar), Englerosenkransen med 33, Kronen (corona) med 38 Kugler. Ved de mindre Xu^i6r bedes 6t Ave Maria (Ave Maria, gratia plena, ora pro nobis), ved de større 6t Paternoster (Fadervor), hvorfor 66 ogsaa kaldes Paternosterbaand. I Jerusalem og andre af 66 hellige Stæder i Palæstina danner V'oi'tNi'6ig6iB6ii at NoB6ukranB6 en betydelig Industri, da Rosenkranse fra disse Stæder tillægges *et særligt Yærd. Ti 1 1 æg. De liturgiske Dragter. § 84. Præstedragteii. Man skjelner mellem Præstens Privatdragt og hans liturgiske Dragt, der bæres under Ud førelsen at 66 præstelige Funktioner. Privatdragten bestaar i 66 katholske Lande i en sid Frakke (Talar) og en Baret, i 66 protestantiske Lande i den almindelige borgerlige Dragt.140 Af denne BidBte er ogsaa den liturgiske Dragt oprindelig ndgaaet; thi lisse til md i det 6te Aarhundrede (Justinians Tid) var der ingen Forskjel paa verdslig og sseiBtliss Drasst — alle de Klædningsstykker, vi snart ville faa høre nævne som særlig geistlige, var da fælles for baade Lægfolk og geistlige. De særlige geistlige Dragter opstod derved, at medens Lægmands dragten forandredes udenfor Kirken ved Tidens vexlende Moder,, blev den fastholdt som uforanderlig i Kirken, og blev saaledes snart specifik geistlig. Under Justinian, da denne Forskjel begyndte at fremtræde,. bar Biskopen en lang, hvid Dragt (stola) med derover kastet grøn Kappe <cas«i«), Qvids Strømper (d. v. 8. snævre Ben klæder) og sorte Sandaler samt et om Bryst og Skuldre slynget Baand med sort Kors, en Efterligning at det romerske Konsular baand, det senere Omophorion. Præster og Diakoner bar kun den hvide Stola, hvide Strømper og sorte Sandaler. I det 9de Aarhundrede beg,ynder den romerske Kirkes Dragt at skille sig fra den græskes. I det 12te Aarhundrede bærer den græske geistlige: 1) hvid Stola (alba). 2) Epitrachelion (direkte overBat! «paa Halsen»), et Laand, der svarer til det romerske Pallium. 3) Tunika. 4) d!aBula s^<VA«/a) med Omo phorion. Den romerske Kirkes Biskoper bar, naar de var iførte sit fulde Skrud, følgende 18 Stykker, som de (ifølge Bock) iførte sig i følgende Orden (Fig. 68) : 1) Strømper (tibialia), der som sagt er at betragte som hin Tids Benklæder. 2) Sko (sanåalia). 3) Skulderdug (amictus), en langagtig, firkantet Linneddug, der lagdes over Skuldrene og ved to Snore under Armene t'eeßted6B over Brystet, i Regelen risst orueret. 4) Skjorten (alba, ca^is7«)^ en hvid Underdragt. 5) Bælte (cingulum). 6) Stola (ovarium),. oprindelig, som vi saa i den græske Kirke, et Klædningsstykke, i den romerske derimod kun en ca. 12 cm. bred Stribe at Klæde eller Silke af Messekaabens Farve, baaret over Alba om Hals og Skuldre, faldende ned til Knæerne og gjerne smykket med græske Kors. .7) Kjortelen (tunica) båres — kortere end Alba — over denne oss var forsynet med lange Ærmer. 8) Overk.iortelen (dalmatica), oprindeliss Diakonerneß Embedsdragt, der i Aaret 314, under Pave Sylvester, som Baadan aßftßte

det Lermelsß6 og derfor under Hlessenandlinssen anßtsdelisse141 'Colobium, var en med vide Ærmer og pa-asyede smale perpendi kulære Purpurbaand (atter et Slags Stola) forsynet Kjortel, lukket foran, men i den nederste Del opsplittet paa Biderne for •ei at hindre Gangen. 9) Messekaaben (casula, planeta), tysk Messadhel (vort «Messehagel»), oprindelig et rundt Stykke Tøi kun med et Hul for Hovedet i Midten, faldt altsaa, helt lukket, 38Vilt udover Underdragten, og dens folderige Glevandt laa over Armene. Ca sulaen fik dog mod Middelalderens Slutning *et Udsnit for Armene. Den var sædvanlig af rigt mønstret, tung Silke brokade med Figurer. En Mængde norske Kir ker bevarer Messehagler, adskillige fra Middel alderen. Den iN3Lrk6iiA ste norske Casula er dog Erkebiskop Erik Walken dorffs rige og smagfulde Casula, der er havnet i Kjøbenhavns oldnordiske Museum. 10) Handßk6r smel«ic<V)^, Koi'Bd6t6^n6de Biskopshuen (mitra) har i Tidens Løb havt vex- Fig. 68. Biskopsdragt. lende Eormer. Udgaaet fra den tvehornede jødiske Ypperste præsthue, deler den sig sædvanlig i to i Toppen delte Spidsbuer, af hvilke den ene vender fremad, den anden bagud, og er i Nakken forsynet med to hængende Baand (infulæj. Den op kommer i denne Form henimod Aar 1100. Den romerske Biskop (Paven) bærer omkring Mitraen en tredobbelt Krone. Kardinalerne bærer istedetfor Mitra en rød Hat (Kardinalhatten). 12) Svededug (manipnlus), et som Lommetørklæde tjenende (manicæ), korsbetegnede "--OvjMJ^^^^r-^^ paa den ydre Side. 11)142 y bredt, fryndset Baand, der bæres over den venstre Arm. 13) Ringen (annulus), der båres udenpaa Handsken og over gaves Biskopen ved hans Indvielse. Paven bærer den saakaldte Fiskerring sK)i^«<iAs piscatoris). 14) Sknlderbaandet (rationale} var et Baand, der bar Apostlernes Navne eller Billeder og løb sammen i et skjoldlignende, korsformet Brystsmykke (pectoraje), vistnok ligesom Mitraen hentet fra Ypperstepræstens Dragt. Biskopskorset stammer fra dette pedorale. 15) Biskopsstaven (baculus pastoralis) er en Stav med en først som Hyrdestaven, bøiet, senere helt spiralformigt afrundet øvre Ende og spids nedad. Dens Symbolik siger: «Attrahe per curvum, medio rege, punge per imum.» Enndingen ligesom Staven selv, ofte af Elfenben, er stundom forsynet med indlagte Relikvier. I Oldnordisk Museum i Kjøbenhavn opbevares en af de trondhjemske Erkebiskopers Stave af Ben, hvis Krog dannes af to kjæmpende Slanger. Den skjønne Bispestav, der nævnes som existerende i den yngste Apostelkirke i Bergen, var at Sølv og tor^vM. 16) Pallium, båres kun undtagelsesvis af Bisper, men var ellers det erke biskopelige Værdighedstegn, som den nyvalgte Erkebiskop personlig maatte hente noB Paven, og fra hvis Modtagelse han reMeHe sin Ninde6Bti6. Pallium bestod at et nvidt, uldent Bind (stundom dog o^Baa at I^inned) deBat med græske Kors, dannende en over Skuldrene liggende Ring, foran og bag" forsynet med en nedhængende Stribe — ogsaa dette vistnok, ligesom det græske Omophorion eller Epitrachelium, udsprunget af det romerske Konsularbaand, men symboliserer, vævet som det var at Ulden af de Lam, Paven velsignede paa St. Agnes Dag, 21de Januar, det Lam, som den gode Hyrde lægger paa sin Skulder. Til disse Stykker kom endnu 17) en Regnkappe (plwviale) med Kapuze at bære i Processioner i Uveir og Regn, senere et rigt smykket Festgevandt. Stoffet dannede nøiagtig en Halvcirkel, til hvis retliniede Side Kapuzaen var fæstet. Udenpaa denne kunde endelig kastes 18) en Korkaabe (super pellicium). Pavens Farve er hvid, Kardinalernes er rød, Bispernes violet. Alle katholske geistlige bærer Tonsur, d. v. 8, afraget143 « Isse; det tilbagestaaende Haars Form skal da erindre om Kristi Tornekrone. De keltiske blunke ragede Forhovedet. Pilgrime bærer en Stav med to Knoppe oventil, samt med en Hage tor derpaa at N3KN^6 Taske og Flaske. Alle Xattioliker kan bære Rosenkransen (rosarium) til Støtte ved Bønnen (se § 83). Den protestantiske Kirkes liturgiske Dragt foran Altaret bestaar i Norge og Danmark at Casula, Alba og Dalmatica med Stola, samt Præstekrave, Vor lange Præstekjole er nemlig visselig en IJdløber af Dalmaticaen med paasyet Stola i samme Farve, Messeskjorten en Udløber af Alba, og Messehagelen er synlig en Fortsættelse af Casulaen. Derimod er Præstekraven laant tra Renaissancens verdslige Dragt, da den båres at Riddere, Raadsherrer og andre fornemme Personer, men blev, da den gik at Mode i de verdslige Kredse, bibeholdt i Kirken. I andre protestantiske Lande træder istedetfor Dalmaticaen en kort Tunika, Baret og en i to Flige paa Brystet nedfaldende Krave. Anm. Her kan tilføies, at den Form, hvori Haanden holdes ved Lysning af Velsignelse, er forskjellig i den protestantiske, i den romersk katholske og i den græsk-katholske Kirke. Den protestantiske Præst udhreder de flade Hænder, den katholske strækker frem Tommel-, Pege- og* Langfinger, som Symbol paa den treenige Gud; den græsk-katholske Præst lader Tommel- og Ringfinger krydse hinanden, holder Pegefingeren strakt, men dsikl Langfinger og Lillefinger, hvorved IOX<I! (første og sidste Bogstav i Navnet I7i<?ovi2 Xp^a-roa) tskiike» etterlignet, idet

den oprakte Finger betegner I, de krydsede X og de Ksie6k C (2, Sigma i senere Form). § 85. (østlige Ordensdragter. De i vort Lands Middel alder hyppigst forekommende UunkeordnerB Drakter var: Benediktinernes Dragt er en til Fødderne rækkende Tunika (Kutte) med lange Ærmer og Belte, et foran og bag nedhængeiide Overstykke (scapulare, scapulier) samt Kapuze og Sandaler. Alt sort. Efter Dragtens Farve kaldes de Sorte brødre. Cisterciensernes Dragt afveg fra hines ved, at den sorte Kutte efterhaanden veg for den hvide; de bar røde Sko, sort Boapuljer og sort Belte. Augustinernes Dra^t var sort Kutte med kvidt Scapulier og Læderbelte.144 f Franciskanernes (Minoriternes, Kapuzinernes, Barfødder munkenes) Dragt var gr a a eller brun Kutte, graa Knudestrikke som Belte, intet Scapulier, Sandaler. Efter Dragtens Farve kaldes de Graabrødre. Oominik3N6rnoB (Prædikebrødrenes) I)r3,^t var kv i 6 Kutte med sort Kappe over, spids Kapuze, hvidt Scapulier (medens Lægbrødrenes var sort). Brigittinerindernes Dragt var graa, paa Brystet bar *de en King, hvori et Kors. § 86. Billedkunstens Teknik. Man skjelner indenfor Billedkunsten mellem Skulptur (Plastik) og Maleri. Skulpturens Værker fremtræder enten i helt fristaaende Figurer (Grupper, Statuer, Byster) eller ophøiede paa en plan Baggrund, Reliefer, der enten er lavt ophøiede (Basrelief) eller høit ophøiede over Planet (Hautrelief). Skulpturens Materiale er hovedsagelig Sten, Træ, Metal eller Ler. Sten hugges, Træ skjæres, Nktal Btsd6B, Ler modelleres. Leret gjøres variFt ved Brænding (Terrakotta, brændt Ler). Bet kan ogsaa glaseres og males (Robbiaarbeider, Majolica). Gibs (svovlsur Kalk) anvendes sædvanlig kun — støbt i Former — til Gjengivelse af Lermodeller (Gibsmodel) eller af færdige Skulpturværker (Gibsafstøbninger). Den sædvanligst anvendte Sten er Marmor (kulsur Kalk), det sædvanligst anvendte Metal er Bronce, en Blanding af 9Ao Kobber og Vio Tin. Billedhuggeren udfører gjerne først en liden Kompositions skizze i Ler, inden han udfører Figuren nøiagtig efter levende Model i den Størrelse, det færdige Kunstværk skal have. Denne «Model» udføres ligeledes i Ler (Lermodel). Denne støbes derefter i Gibs, og efter Gibsmodellen hugges, skjæres eller støbes saa det endelige Kunstværk i Marmor, Træ, Bronce ell. 1. Marmorhugningen udføres gjerne at Stenhuggere ved Hjælp at Punktering paa Gibsmodellen (triangulær Opmaaling) og eftergaaes tilsidst at Kunstneren. Ogsaa Broncen behøver en sidste Overarbeiden efter Støbningen (Cisellering). I Middel alderen forekommer talrige farvede Skulpturer, især Helgen billeder i Træ, Altarskabe o. 1. Ogsaa i Ædelstene udføres plastiske Arbeider allerede fra Oldtiden af. De fordybede Arbeider kaldes Gemmer (Intaglio),148 de ophøiede kaldes Kaméer. Til saadanne anvendes oFßaa KonkyJier, nviß uligefarvede Lag benyttes til at skille t^rund6n fra Figuren. Maleriet fremstiller Billeder paa en Made ved Hjælp at' Farver. Malegrunden er sædvanlig præpareret Mur, Træ eller Lærred, sjeldnere M6talpla66r. Man skjelner mellem Monumentalmaleri, der er vægfast, og flytbare Staffelibilleder. Paa Mur males, medens Kalkoverdraget endnu er friskt vaadt (al fresco. se § 29) med Jordfarver (visse mineralske Farver), der uden noget andet Bindemiddel end Vand hurtig trækker sig ind i den vaade Kalk og tørres med denne og derved erholder samme Yarighed som Muuen' selv, Fresko maleri. Dog har man ogsaa Vsk^diileder, malene paa tør Mur (al secco) med Olie eller andre Bindemidler (f. Ex. Leonardo da Vincis Nadver i Milano) ; men denne. Fremgangsmaade giver et langt mindre holdbart Resultat. Paa Træ maledes de fleste kirkelige Staffelibilleder (Altar tavler o. 8. v) i Middelalderen over en Kridtgrund («krideret») ved Hjælp at forskjellige Bindemidler som Lim, Figensaft, H^F^edioinme, Honning o. 8. v., Temperamaleri. Olie an vendtes vel ogsaa i Middelalderen som Bindemiddel, men Olie maleriet blev dog først almindeligt, efterat man havde lært at behandle Olien saaledes, at de forskjellige Pigmenter tørrede med samme Hurtighed, hvilket først lykkedes Brødrene Hubert og Jan van Nvok i Flandern i VeFvn6eiB6n at det 1566 Aar hundrede. Fra det Øieblik, da Oliemaleriet ca. 1500 blev almindeligt, afløste præpareret og grunderet Lærred etter haanden Træet som Malegrund. Maleri med tørre Farver (Pastel) og med Vandfarver (Akvarel) vedkommer ikke vort Emne. Om vævede og broderede Billeder se § 83. Miniaturmaleri (af minium, Mønje, den hyppigst an vendte Farve), især paa Pergament, anvendtes i Middelalderen til Illustrationer og Initialer i Messe- og Vsnn6ds^6r, MiBBal6r og horæ (heures). Hertil anvendtes hovedsagelig Vandfarver. Navnet «Miniatur» har oprindelig intet med Ordet minus (mindre) at gjøre, men nar senere paa 6run6 at I^v6liFN6d6n faaet Betydningen «lidet Format» (en miniature). Vmal^j6mai6ri tremdraFteB ve 6uli^etarvet, Bmeltet (^laB149 (Glasfluss), der indlagdes enten mellem Konturer at Guldtraade (cloissons), indsmeltede paa en Metalgrund (email doisonné) eller i Fordybninger i selve Metalgrunden (email champlevé). De bedste Emaljmalerier skriver sig fra I^imo^6B i I^rankri^

(Limousiner-Emalj). Terrakottamaleri finder kun ringe Anvendelse i Kirken, naar undtages de navnlig i Florentinerkirkerne hyppigt fore kommende Reliefer i glaseret og farvet Terrakotta, de saakaldte Robbiaarbeider (af Luca della Robbia og hans Sønner), især Ma6onn3,dili6H6i' med Barnet i Blomster- og Frugtguirlander (nu mest i Museerne). De tilhører altsaa baade Plastiken og Maleriet (se Side 147). Glasmalerier 3,nv6n6t68 især i de store gothiske Kirke vinduer og er beregnede paa gjennemfaldende Lys, egentlig kun synlige fra Kirkens Indre. Glasmaleriet blomstrede ogsaa netop under Gothiken fra 12te til 15de Aarhundrede. Kunsten glemtes efterhaanden og er først i det 19de Aarhundrede gjen opdaget. HloBaikiiial6i'i6r frembringes ved at sætte utallige smaa, uligefarvede Stene, Paster eller Glasstykker ved Siden af hverandre, Baa at de danner Figurer. Denne allerede af de antike Folk udøvede Kunst optages allerede i Oldkirken, især for Apsider og Triumfbuer. Om Opus Alexandrinum og Cosmat arbeider 86 § 26. I den moderne Mosaikkunst skjelner man mellem den almindelige romerske Mosaik og Florentiner- Mosaik, der skiller sig fra hin ved, at hver særskilt kontureret Gjenstand (t. Ex. hvert Blad at 6N Rose) er tildannet at et Stykke (pietra dura). De tegnende (grafiske) Kunster — «sort og hvidt» — faar egentlig først sin Betydning for Kirken efter Bogtrykker kunstens Opfindelse, især i Reformationstiden, 6a Tegninger kunde mangfoldiggjøres ved Pressen og derved faa en Ud bredelse, der gjorde dem til et virksomt Vaaben i Reformatorernes Haand, som Biblia pauperum, for at udbrede de reformatoriske Ideer gjennem Kobberstik og Træsnit (Formsnit). Til at omtale de forskjellige Arter af grafisk Kunst er her ikke 8t666t. 150 FØRSTE KAPITEL. Symbolske Billeder. Symbolske, allegoriske og mystiske Fremstillinger. Symbolik. Allegori, Mystik. § 87. Ikonografi. Den kirkelige Ikonografi (af eixcov, et Billede, og ypd(pco, skriver) er Læren om de kirkelige Billed værker, saavel de traditionelt typiske som de friere kunstneriske, der har havt Betjening for Kunstens historiske Udvikling indenfor Kirken. Er al kirkelig Kunst i sit Væsen symbolsk (se § 3), saa gjælder dette fremfor alt om den kirkelige Billedkunst. Symbolsk i engere Forstand kalder man en Fremstilling, i hvilken en Idé er udtrykt gjennem et vedtaget Billede eller Tegn, der, fordi det har en enkelt Side fælles med denne Idé, vækker Forestillingen om den (t. Ex. Hanen, Aarvaagenhedens Symbol). Allegorisk kalder man en Fremstilling, der antyder et abstrakt Begreb (t. Ex. Dyder og Laster) eller en upersonlig Ting (t. Ex. Stæder og Lande) gjennem en Personiflkation, i Form af en tilfældig, sædvanlig menneskelig, oftest kvindelig Figur, der altsaa ikke som Symbolet behøver at have nogen Egenskab fælles med Begrebet selv. Derfor søges et Forhold til dette sædvanlig tilveiebragt ved Attributer. (Retfærdig heden fremstilles t. Ex. allegorisk som .en Kvinde; men for at betegne hende som Retfærdigheden giver man hende en Vægt og et Sværd samt tilbundne Øine, der symboliserende betegner Retfærdigheden som veiende, streng og upartisk.) Allegorien er en reflekteret Kunstform, hvis Personiflkationer vel maa skjelnes fra de mythologiske Skikkelser. Om Sangerguden, Apollo, fremstilles syngende til Lyren, eller om XriFßFii<i6n, Ares, bærer et BvNrH, er de græske Guder ikke derfor Allegorier, da de ikke personificerer et abstrakt Begreb eller en upersonlig Ting, men repræsenterer en levende Idé, og deres kunstneriske Fremstilling bliver vel i videre151 Forstand symbolsk, men ikke allegorisk. Derimod er Roms Guder: Justitia, Abundantia, Roma, li^6Boin den græske Tu/n Allegorier. Mystisk kalder man Fremstillinger, der af mørke Tider tillagdes en i dem boende overnaturlig Kraft og sattes i For bindelse med kabalistisk Vi66n eller magisk Evne. § 88. Kristussymboler. Hele det gamle Testamente har en forbilledlig Karakter, idet som Eusebius siger (Demomtratio evang. lit. IV): «Alle den gamle Pagts Profeter, alle' dens gamle Forfattere, alle den politiske Stats Revolutioner, alle dens Love og Ceremonier leder kun hen til Kristus, forkynder blot ham, er kun Forbilleder paa ham — — Lovtavlerne, Ørkenens Manna, Ildsøilen, Kobberslangen var Symboler paa hans Gaver og hans Herlighed.» Da Trangen til billedlig Fremstilling vaagner i den unge Kristenmenighed, vaagner ogsaa Trangen til at symbolisere, og navnlig griber man da tilbage til de af det gamle Testamente givne Symboler, men forsmaar heller ikke at hente dem fra Livet selv, ja endog fra Heden skabets mythologiske Billedverden. Men ikke blot den indre Trang til at symbolisere — ogsaa ydre Omstændigheder førte til Brugen at Symboler. Allerede den apostoliske Tid havde en naturlig, af Kristus selv udtalt Sky for at give det hellige til Pris for Hedningernes Spot {Matth. 7, 6), og Frygten for Vanhelligelse at Lærens dyrebare Sandheder vakte Tanken om at skjule disse for Hedningerne under Billeder og Tegn, der kun forstodes at de kristne selv. At denne Frygt ikke var ugrundet, viser bl. a. det i 1856 paa Palatin fundne Spot kruciflx (fra det 2det Aarhundrede), der viser 08 en kristen, der tilbeder en korsfæstet med Æselhoved og Indskriften:

AAEHAMENOX ZEBETE (d. 6. oe^etat) ØEON, Alexamenos tilbeder sin Gud. Fremfor alt var det da Kristi eget Navn og Forsoningsdød, der paa denne Maade maatte værnes mod Bespottelse, og saaledes opstaar i Forfølgelsestiden Kristus monogrammet, Korssymbolet og de symbolske Kristusbilleder, der paa flere Maader griber ind i hinanden. Efter Forfølgelses tidens Ophør vedblev 6i886 Symboler at have Ærværdighedens Gyldighed. Vi skal nedenfor nævne de vigtigste. Monogrammet (Fig. 69) dannes at enkelte Bogstaver152 af Jesu Kristi Navn. Det ældste kjendte er et Jesus monogram, i Sta. Priscillas Katakombe, der synes at gaa lige op i 66t Iste Aarhundrede og dannes at de to Bogstaver HI, d. v. 8. IH, de to første Bogstaver af Jesu græske Navn. Først langt senere opstaar det sædvanlige Jesusmonogram IHS (Itt^), som man første Gang ti-3Ltt6i- paa de sidste byzantinske Keiseres Mynter. Det dannes at 66 tre første eller 66 to første og det sidste Bogstav i Navnet Jesus (IHZOYX) og betyder ikke, som senere Tider har udlagt det, «lesus Hominum Sdl- vator» eller «In Hoc Signo» (se. vinces).12.34 s 6 7 8 I^l-iBtUBIIIOIIOFraiINI6t 61' 66 to tsi-Bt6 Vo^Btav6i- i XriBti _ Navn XP(icjtoc) sammen med mW ">k" V^>^/^^°' I(^oov^)- et var dette Te&n (det fjerde i Rækken, Fig. 69), Konstantin saa i sit Syn med 66 tilføiede Ord: «In hoe .n'Zmo vinces», EN TOYTQI NIKA, Natten før Slaget ved den milviske Bro. Eftersom IX J(esus) Oti(l-j8ti18) eller x? Chr(istus) er fremherskende i Monogrammet, deler vi disse i Chimonogrammer (efter Bog stavet X) og Rhomonogrammer (6tt6l- Bogstavet P,. det græske Fig. 69. kri^moiw^aminer. K) c'liimoNoFi-ainiii6i'ii6 er 66 to Christus og IX = Jesus Christus). Rh^monogrammerne (efter Aar 298) 61- de følgende sex i Iste Række, Fig. 69. Undertiden forenes ogsaa Bogstavet T (Antoniuskorset) med Rhomonogram met, som paa 66t første Monogram i nederste Række, Fig. 69; 66t kakles da Thaumonogrammet. Ofte sættés aog co (A og Q) foran og efter Monogrammet (Jes. 44, 6; Apoc. 1,8; 22, 13), 86 Fig. 69, 2den og 3die Række. AQ forekommer første Gang i Katakom berne (ca. 150 e. Kr.; efter nogle Forfatteres Mening). Videre antyder Bogstaverne ICXC i den græske Kirke første og sidste Bogstav: I(t\gov)c X(pic*To)<;, INRI (J. Nazarenus rex Judæorum), første i KZekken, Fig. 69 (X --153 Indskriften paa Korset. Det til Monogrammerne stundom føiede N kan enten betegne Nazarenus eller vixa (seire : «i dette Tegn skal du seire», Konstantins Drømmesyn, se Fig. 69, 2den Række, 1 og 2). Korset er naturligvis Kirkens vigtigste Symbol, da det fra dens første Tid betegner Kristi Forsoningsdød, «Tegnet», O9payi'c, sigillum, signum Dominium, xuptaxov onjaeiov. Her kun nogle korte Antydninger. Korset som Symbol har en lang Forhistorie og strækker sig tilbage ikke blot i den førkristne Tid, men ind i den fjerne forhistoriske Fortid, hvor vi linder det anvendt som Symbol paa Lykke, Salighed, Velsignelse, Udvælgelse. Som saadant forekommer det i fire Former: som Hagekors, som T-Kors (Antoniuskors, crux commissa), som Hankekors og som almindeligt Kors (crux immissa). Hage korset, crua> gammata (Fig. 70), saa kaldt af sin af 4 T (Gamma) d6Btaa6n66 Torill, 66uinHi8k6 «Svastica», et Ord, hvis Rod tyder paa Begrebet Lykke, findes udbredt — og vistnok overalt som Lykketegn — over den hele Jord fra Skandinavien til Japan, i Nord- som i Sydamerika, paa Grav- Bt6N6 i Numidien og Hellas som i Fig. 70. Hagekors. Thibet, paa etruriske Monumenter som paa keltisk-galliske Mynter og nordiske Brakteater, det smykker Buddhas Billede BaaV6iBoNl den gode HvrH6B og Apostlernes Bryst. Dette med Fødder forsynede vandrende Kors, der stundom endog frem stilles som fire eller stundom tre (Triskele) løbende Ben, staar visselig i sin forhistoriske Oprindelse i Forbindelse med den omkring Jorden vandrende Sol, og de fire Korsarme betegner saaledes paa en Maade de fire Verdenshjørner med Jorden som Midtpunkt. Dette stemmer ogsaa med, hvad en Undersøgelse af Korstegnets Oprindelse vil lære os. Thi Korset forekommer ogsaa i andre Former end Hagekorsets, før det faar sin kristne Betydning. T-Korset (crux commissa) synes at være den første Form, hvori Korset optræder indenfor Kristenheden, men lige soni Bpotkruoitix6t har T-Formen, saaledes kan samme Form154 vaaviß6B leende før Kristi Tid, altsaa udenfor Kristendommen. I den førhieronymitiske Oversættelse at Ezek. 9, 4, hvor vi nu kun læser, at Gud befalede at sætte «et Tegn» i de ud valFt6B Pander, 133868: «Da signum Thau (T) in frontibns virortm.» Allerede Tertullian, der (f 220) endnu stadig Baa T-Korset i Brug som Straffieredskab, forklarer (adv. Mare. 3, 22) dette T om Korset, da det virkelige Straffekors, der bestod at oraupoc (Stammen) og det oV6npaH denne i ret Vinkel lagte patibulum, netop havde Formen T (det saakaldte Antoniuskors). Ja, det turde vel OABUH QNnd6, at der ved det bru^t6 Ord, der i Arabisk ligefrem skal betyde «Kors», er tænkt paa det gamle samaritanske og fønikiske Thau, der ligefrem har Formen at et Kors staaende "j~ eller liggende X (Andreaskors). Bogstavet Thau er derhos ved sin Talbetydning (300) et mystisk VoMtav, hvis

hellige Betydning gav de gamle meget at tænke paa. «^/«ms^^s Thau, litera græca, Thau .3^««m e^^cis^» siger et ældgammelt Vers, og Lukian lader Bogstavet Thau blive an klaget, fordi man brugte at hænge Folk paa det. Hieronymus siger, at i den gamle, hebraiske Skrift, som Bainaritanerne endnu idag bruger, har det sidste Bogstav Thau Formen at det Kors, hvormed de kristne betegner sine Pander. Læser vi med Opmærksomhed Skildringen af, hvorledes Jakob velsignede Efraira og Manasse (Gen. 48, 13. 14), saa vil vi se, at han lagde sine Arme korsvis over deres Hoveder under Velsignelsen. Paa to Steder i det gamle Testamente s}rnes altsaa Korset at forekomme som et Velsignelsens og Udvælgelsens Tegn. Skulde altßaa Ezekiel sætte et Kors i de udvalFteß dauder, og Korßede Jakob sine Arme til Velsignelse, saa spørges: Hvorfra skrev sig da denne Betydning at Korset som lldv3Ll^eiß6B- og Vel signelses-Tegn før Kristi Tid? For at forståa denne Korsets førkristne Betydning maa vi Zaa op i forhistoriske Tider og til fjerne Lande. Hankekorset fandt vi jo i Indien, og her betegnede Vischnus og Sivas Til bedere sine Pander med det hellige T (Munter) til Beskyttelse mod ondt; i Norges Asaalder falder lkorß Haininerte^n nsi agtig sammen med T-Korset, og Ægypterne gjorde Korstegnet T for at velsigne Brødet (Munter). Men Ægypterne gjorde noget mere; Kredsen var — som bekjendt — i Oldtiden Evig155 hedens Symbol. Kredsen over T-Korset ("I") betegner altraa «Velsignet i Evighed» eller «Velsignet med Udødelighed». Denne Form af Korset forenet med s)irk6i6N er det man kalder Hankekorset (crux ansata) "7^. De kristne havde, som vi saa, tidlig dannet sig et i flere Former udbredt Kristusmonogram. En at dets Former (se ovenfor) er Fig. 69 Nr. 5, men dette Tegns Lighed med et Hankekors er saa stor, at da de kristne i Alexandria ved Serapeions Nedrivelse,. 396 e. Kr., fandt Hankekorset som Velsignelse for Evigheden, indhugget i dets <^rundßt6N6, anßaa de det for Xrißtuß!NftNs)A!-amin6t, og indlagde en mystisk Betydning i dette Tegn, ligesom i Indskriften i et af Templerne paa Øen Philae, hvor de to Tegn næsten gaar over i hinanden. De antog nemlig, at Kristi Forsoningsdød paa Korset her var prot6t6i-6t; men de hieroglyfkyndige er kjendte, at det betød «det evige Liv hinsides». Hos de gamle Ægypter bar (^u6in66n Tmee (Baii6d66), Re (Lyset) samt Isis og hendes Præstinder dette samme Tegn i Haanden («Nil nøglen», hvormed de aabner Mlens velsignende Over svømmelser). Men ogsaa udenfpr Ægypten viser parsiske Mynter os en Herakles med Hankekorset som den, hvem Udødelighed var skjænket, assyriske Cylindere viser det i Præstens Høire, som derved indvier Kongen til det evige Liv. Paa en baktrisk Mynt fra 135 f. Kr. flndes det paa Zeus' Scepter. Paa førkristne attiske Tetradrachmer og paa ptole mæiske Mynter har man ment at gjenfinde Kristusmonogrammet, medens det i Virkeligheden er Hankekorset. Selve Tegnet, ved hvilket han skulde seire, i Konstantins Labarum, synes at have nærmet sig Hankekorsets Form, idet 66t siges at have været den ovenfor antydede Form af Kristi Monogram : « transversa litera X summo capite ei>e^m^6^a »^ altsaa vel Fig. 69, Nr. 4, 66r jo i opr6ißt Form (Fig. 69, Nr. 5) i høi Grad ligner Hank6korß6t "T. Men ogsaa Korset i almindelig Form forekommer udenfor Kristenheden. I Maialpur i Indienhar man fundet et brahminsk Kors med — som det først hed — en Due i Toppen; senere viste det sig at være en Paafugl. Men Betydningen at det førkristne Kors lærte man dog først at forståa ved en Parallel fremstilling — i Amerika. Da Spanierne først kom til Mexiko,156 tan6t de lioß de in6t«6t6 Kors, som disse angav at betyde snart Himmelguden Tlaloc, snart Halvguden Quetzacoatl,- der bl. a. var Vindenes Gud. Man mente da Btrax, at de fabel agtige Ilrbeboere, Toltekerne, engang havde eiet Kristendommen (gjennem Indernes Apostel, Thomas, — man ansaa jo Amerika som en Del af Indien), men igjen havde tabt den og kun be holdt Korset som en enkelt Reminiscens. Dette syntes at faa en IN3ei-k6ii^ V6kl'Ntt6iß6 ved den d6k.i6n6t6 I^al6!lM6'Bt6i6, der indeholdt en Afbildning af et Kors, paa hvilket Ba6 611 Fugl (en Due?), N1666118 en Præst Nkkrni666 sig med 6t Offer, en Fremstilling, der næsten helt dækkede et Billede paa en oldkristelig Cornalin (afbildet hos Garucci), der fremstiller den gode Hyrde, bærende et Lam, nærmende sig et Kors, paa hvilket Duen, 6611 Helligaands Symbol, sidder. Men det viste sig snart, at Fuglen paa Palenque-Stelen ikke var en Due, men en Papegøie. Papegøien betegner Tlaloc, Hinii6iiß Gud, siddende paa Vindguden Quetsacoatls Kors, der her betegner de fire Verdenshjørner, hvorfra Vindene kommer. Men dette Kors, der betegner Verdenshjørnene, og hvorpaa Himlens Gud sidder, erindrer levende om de ligearmede mesopotamiske Kors, der betegner Hinii6Q eller Kimi6Qß Gud, Anou, som den, der hersker over de fire Himmelegne, fra hvilke gjennem Gud dommen Velsignelsen kommer. 8aai6668 d6tv66r vel alle disse Kors, saavel Svastica og Hankekors — der jo begge ligefrem var lykkebringende Amuletter — som de mesopotamiske, indiske og mexikanske Kors ét og det samme: «Velsignelse fra Him lens

evige Gud». Her synes vi altsaa at skimte den ældgamle Korsvelsignelses og Korsamulets oprindelige Betydning. Da endelig Korset faar en ny og kapital Betydning for de kristne som Tegn paa Kristi Død og Frelsen, er det gamle Udvælgelses- og Velsignelsessymbol stiltiende reddet over i Kristendommen for alle Tider. De ældste kristne saa Korstegnet snart sagt i alt, der mødte dem i Livet og Naturen, i Fuglen med 66 udbredte Vinger, i Mennesket med 66 udbredte Arme, i Næsens Stilling til Øienbrynene, i Stammen med dens Grene, i Lloinßt6rßt3kiiFi6ii med dens Blade, i Skibets Mast og Raa, i Ankerets Form, der førte til det 8, k. Ankerkors | , der skjuler Hankekorset157 eller det dermed d6BiZLg'w66 Xi'ißtuß!NoNoFi'am, i alt Baa de Korsets Tegn. Der kan da visselig ingen Tvivl være om, at li^6BoNl i det gamle Testamente de udvalgtes Pander skulde betegnes med 6t T-Kors, saaledes er ogsaa dette Tegn, Korstegnet, det Tegn, 661- menes i Apoc. 7, 3 og 9, 4, hvor der tales om det Tegn, der skal sættes i Guds Tjeneres Pander. Basilius den store fører virkelig Korstegnet tilbage til en apostolisk Institiition, hvad der stemmer med de anførte Steder af Apocalypsen, hvis min Mening om disses Betydning er rigtig. Men det varer længe, før Korset træder ud i Billede. Vistnok skjuler det sig tidligt i Kristusmonogrammerne, men som virkeligt crux commisstt, T, synes det først at vise sig i en Grav i Domitillakatakomben fra 3die Aarlmndrede ved Siden at et Skib og som crux immissa i en Grav ved Siden at en Palme og Navnet BIKTQPIA -f fra den anden Halvdel at 3die Aarlmndrede. Fra ca. 409 gaar det i Monogrammerne skjulte Korstegn ved at udelade ~Ts øvre Halvkreds, over i det nu oftere fore kommende frit staaende crux immissa +• Endelig fæstede man Billedet at Kristus selv paa Korset, og Xruoitix6t fremgik af Korset i Slutningen at 6t6 Aar hundrede eller noget tidligere. Om denne Overgang senere. Det kristne Kors' forskjellige Former er: det græske ligearmede Kors -f-, det latinske Kors med længere Stamme og kortere arme "j", Antoniuskorset (det ægyptiske, gammeltestamentlige Kors) uden Hoved T, Røyer- eller Gaffel korset Y formet, Andreaskorset X (ogsaa kaklet St. Patricks Kors, byzantinsk Kors) ; skraatliggende (Andreas siges kors fæstet paa et saadant Kors, ligesom Petrus skal være kors tNBt6t i omvendt Stilling _!_), Florentiner- eller Jakobskorset, der ligner et BvLki'6Fi-6d, der Isd6r ud i tre I^ili6r, Hlaltli6B6i-' korset, det græske Kors med splittede Ender *~f^, Jerusalems eller Krykkekorset, græsk Kors med Krykker paa Enderne i-J-i, Naglespidskorset, et græsk Kors med en Spids i den nedre Ende (Bernwardkorset), Franciskanerkorsets Tværarme ender i Kugler, Hovedarmen i tre spidse Blade. Det irske158 Kors er liA det ss!'Xßk6, incik ien sirkel (Jona-Korset). Det latinske Kors forekommer o^Baa dobbelt ~T~~ som Patriarchal- Ankerkors. Æblekors. Grenkors. Dobbelkors. icr^lllcelior». Gaffelkors. Bjelkekors. Delt Kors. pft&i w Hasselnødk. Jakobsk. Jerusalemsk. Lazarusk, Liliekors. Maltheserkors. Murgavlkors Pavekors. Kudekors. Roverkors. r^gy J I: :'SSQ I I Andreaskors. Taugkors. Brudt Stænderk. Spærrekors Stjet-nekors. Trinkora. Potekors. Toulouserk. Modkors. Hagekors. Forskyvet Vinkel- Hagekor». skivekors Fig. 71. Heraldiske Kursformer. kors eller tredobbelt som Pave kors -^p- (det lothringske Kors); fra dette skiller sig den byzan tinske Kirkes tr6slodd6it6 Kors, hvis nederste Tværarm er sma lere end den anden og skjævt liggende "^T~. Som heraldisk Mærke (Vaabenmærke) forekommer Korset i mange Former paa ade lige Grave, Epitaphier o. 1. (se Fig. 71). I den iryere Symbolik betegner Korset Troen sammen med Ankeret og Hjertet (Haabet og Kjærlig heden). Kobberslangen betegner den kors fæstede Kristus efter Num. 21, 8. 9, Joh. 3, 14. Fisken betegnede vistnok fra først at den kristne, Menigheden (Math. 4, 19; Mark. 1, 17; I.uk. 5, 10), men gik snart over til at betegne Kristus selv, maaske op rindelig med Hentydning til Tobiæ frelsende Fisk (Tob. 6, 6—11). Men navnlig lik denne sidste Be tydning Hævd, da det opdagedes, at det Fl3LBk6 Ord v/sve (Fisk) i sig optog Forbogstaverne til 'IrjOouc Xpicrroc Seov Ytoq Scotr|p (Jesus Christus, Guds Søn, Frel- ser). For begge Betydninger se Tertullian (de baptismo c. 1, n. 2, adv. Quintil): «Nos pisciculi secundum IXOYN nostrum Jesum Christum in aqva nascinnir, nec aliter quam in aqva159 * manendo salvi sumus.* Bespisningen i Ørkenen bidrager ogsaa sit til, at Fisken saa hyppig optræder i den kristne Symbolik. Hagekors og Hankékors, se Korset. Hyrden, den gode Hyrde (Joh. 10, 11) med Lammet paa Skulderen forekommer oftere paa Sarkofager som Kristussymbol (se § 102 om Kristusbilleder). Klippen, ofte med de fra den udflydende fire Paradisfloder, betegner ifølge 1 Kor. 10, 4 Kristus. Lammet, ofte udstyret med en korstegnet Seiersfane, be tegner Kristus (efter Joh. 1, 29; Apoc. 5, 60. fl. St.). Flere Lam sammen betegner Menigheden (Joh. 21, 15). Dette Symbol viste sig i Middelalderens mørke Aarhundreder farligt, idet det gav Anledning til Tilbedelse af levende Lam, og Afbildningen af Lam maatte af denne Grand i længere Tid

ligefrem forbydes i Kirken. Løyen betegner snart Løyen af Juda, Kristus (Gen. 49, 9; Apoc. 5, 5), men snart OAB3H I)Mvi6ll, der Faar omkring som en brølende Løve, søgende hvem den kan opsluge (1 Petr. 5, 8). Med et Menneskehoved i Munden som i Rygge Kirke og paa en Stol i Thorpe Kirke, eller Al'id6ll<i6 et Menneske som ved Sakristidøren til Vor Frelsers Kirke i Kristiania (fra en at de gamle Kirker i Oslo) — er denne Betydning klar. Ligesaa hvor Løyen viser sig paa Gravmæler under den afdødes Billedes Fødder, da den, ligesom de der anbragte Basilisker, Drager, Slanger, Hunde o. 8. v., betegner det Ondes, af den afdøde beseirede Magt (Ps. 91, 13); i yngre Tider betegner Løyen paa Gravmæler dog den afdødes Heltemod, ligesom Hunden hans Irc^kad. Pelikanen, der nærer sine Unger med sit eget Blod, et Sagn, der synes opstaaet ved en rød Plet paa Pelikanens Bryst, betegner Kristus som den sig ofrende Kjærlighed — stundom ogsaa Kirken. Vintræet. Vinløv betegner Kristus ifølge Joh. 15, 1. 5. Vædderen betegner stundom Forsoneren ifølge Gen. 22, 13; Lev. 16, 5. Se forøvrigt ogsaa under Symbolerne «Slange» (Kobberslangen), «Evangelisttegn» (Tetramorfen) og «Ørn» i § 89.160 § 89. De vigtigste kirkelige Symboler, der tildels allerede optræder i stor Mangfoldighed i Katakomberne, er i alfabetisk Orden 1): Aben, Djævlen, Guds Abe. Ankeret, i den klassiske Oldtid Symbol paa Ro, Hvile i Havnen, betegner i Oldkirken, hvor det allerede forekommer i Aposteltiden (Hebr. 6, 19), Haabet. Benshinnerne, «Færdighed i Fredens Evangelium» (Ef. 6, 15). Bogen, se Skriftrulle. Brødet, Nadveren, Bespisningen af de 5000 og 4000. Bæltet, Sandhedens (Ef. 6, 14). Dragen, den gamle Drage (Apoc. 12), betegner Satan eller de onde Magter oV6rdoV6Htg.^6t. Først optrZL^er de i Slange form og fixeres først som Uhyrer med Vinger inden Kirken omkring Aar 1000. Dragen spiller som bekjendt en stor Rolle i vore Stavkirkers og andre kirkelige Monumenters Ornamentik i de bekjendte «Drageslynger», hvor de optræder i fuld Kamp, dels indbyrdes, dels indvævede i Rankeværket (Kirkens Yintræ) som Symboler paa det Ondes Kamp mod Kirken. Buen. 1) den Helligaand (Joh. 1, 32). 2) Enfold sammen med Slangen (Matth. 10, 16). 3) Freden, Noahs Due med Olieblad i Næbbet. Enhjørningen, jaget af den med et Jagthorn forsynede Erkeengel Gabriel, tagende sin Tilflugt til Jomfruens Skjød, betegner Kristi übesmittede Menneskevorden, idet Enhjørningen vistnok er Symbol paa Renheden. Denne sjeldne Fremstilling findes bl. a. paa den smukke middelalderske Kalk i Vosse vangens Kirke (§ 68, Side 101). Evangelistsymbolerne, se Keruber og Paradisfloder. Faaret, Menigheden (Joh. 10, 3; 21, 16. 17). Er deres Antal tolv som i flere Apsis-Mosaiker i romerske Kirker fra de første kristne Aarhundreder, betegner de Apostlerne. Farvernes Symbolik hænger sammen med det umiddelbare æsthetiske Indtryk, de gjennem Idéassociationer frembringer. Hvidt (rent) er Uskjldens Farve; sort (Mørke) er Dødens og 1) For at samle alle vigtigere kirkelige Symboler i én fælles For- tegnelse, optages her ogsaa de nys behandlede Kristussymboler med Henvisning til § 88.161 den dybe Sorgs Farve; rødt (Ilden, Blodet) er Kjærlighedens og Opofreisens Farve; orange, gult (Lys) Glæde; grønt (Vaar) Haab; blaat (Himmel) Troskab, Sandhed; violet (dæmpet) Vemod og Sorg. I KoF6r v. d. Weydens berømte Billede (i Museet i Antwerpen) af de BVV Sakramenter er Engelen over Daabens Sakrament hvid (Renselsens Vand), over Konfirmationens Sakrament gul (Lys og Glæde), over Skrif temaalets Sakrament ildrød (Renselse ved Angerens Ild), over Messens Sakrament grøn (Salighedshaabet), over Præstevielsens Sakrament violet (geistlig Værdighed), over H^Ft,6vi6iß6Nß Sakrament blaa (Troskab) og over den sidste Olies Sakrament sort (Død). De symbolske Farver i Kristi Dragt er blaat, rødt og hvidt, i Marias Dragt blaat og rødt. Fisken, se § 88. Haanden, sædvanlig nedadvendt, udtrædende af en Sky = Gud Fader, den eneste Maade, hvorpaa Oldkirken — paa en enkelt Undtagelse nær — vovede at nærme sig denne Frem stilling. HageTiorset, 86 § 88. Hanen, allerede i den klassiske Oldtid Aarvaagenhedens Symbol, fik i Oldkirken den samme Betydning med forstærket Akcent gjennem Petrushanegalet, der opfordrer til Anger og Bod. Kirketaarnshanen hænger derhos vistnok ogsaa sammen med den middelalderske Tro paa, at Hanegalet fordriver onde Aander (Nattens Aander). HankeJcorset, se § 88. Haren, Livets hurtige Løb under Frygt og Bæven (efter andre en Alliteration mellem Aaycoc og Xoyoc, hvad dog neppe er rigtigt). Hjertet, det flammende Hjerte symboliserer i den moderne Symbolik Kjærligheden, gjerne sammen med Troens Kors og Haabets Anker, men forekommer ikke i den oldkristne S}^mbolik. Hjorten, den frelsesøgende Sjæl (Ps. 42, 1), anbringes ofte paa Døbefonter. Jesusmonogrammet, se § 88. Hyrden, den gode Hyrde, se § 88. Kentauren, sædvanlig med Bue og Pil, betegner Hjertets vilde Lidenskaber, ogsaa selve Djævlen (Ef. 6, 16), dens Frem stilling var især hyppig omkring Aar 1000—1200. I Norge Kirkelig Kunstarkæologi 11162 \ forekommer den paa en Søilekapitæl i

Urnæs Kirke, paa en Gulvflis i Hovedøens Kloster,, paa 6N Stol tra Tyldals Kirke Oss paa en Planke fra Lilleherred Kirke. Kerubim som Evangelistsymboler. De bekjendte Evangelistsymboler, Menneske, Løve, Oxe og Ørn — alle vingede — u6ssaar kra de gammeltestamentlige Forestillinger om Kerubim. Kerubim nævnes første Gang i Gen. 3, 24 som Paradisets Vogtere. De synes, hvor de forøvrigt nævnes i det gamle Testamente, at betegne Guds Bgenskaber — Visdom, Almagt, Styrke, Høihed. Hvorledes de Kerubim var frem stillede, der stod over Pagtens Ark i Tabernaklet (Ez. 25, 17. 18; 37, 6) og i Salomos Tempel (1 Reg. 6, 23) vide vi ikke; skulde de have været Menneskefremstillinger, vilde de have været de eneste saadanne i hele den jødiske Kultus og hele det jødiske Land, og da Jøderne jo havde en afgjort Sky for «Billeder», d. v. s. Menneskefremstillinger, som symboliserede det gud dommelige, er det neppe troligt. Har de havt Menneskeform, maa denne have været paavirket af ægyptiske Fremstillinger. Vi hører kun, at de havde Vinger. De Kerubim, som Ezekiel beskriver i sit Syn af Jerusalems Tempel (Ez. 41, 18. 19), havde to Ansigter, et Menneskeansigt og et Løveansigt, men da 66 synes t3Lnkt6 i N6ii6t spaa Væggen), hvad der altsaa kun tillod at profilere to Ansigter, er det ikke udelukket, at 66 kan have været tænkte med flere. Og sandsynligvis har de af Ezekiel været tænkte med fire. Thi i det Syn, Ezekiel Baa V66 Kebars Flod (Ez. 1, 10), fører de fire Dvr, som bærer Herrens Throne, Navnet Kerubim og har vistnok hver sit Ansigt, men 66 fire Ansigter, en Løves, et Menneskes, en Oxes og en Ørns, maa vistnok tænkes overførte paa de i hans Tempelsyn forekommende Billeder at Keruberne. Hvorfra skriver sig disse fire Ansigter: Menneske, Løve, Oxe og Ørn? Tydeligvis 6r Ezekiels Fantasi under liaiiß Ophold i Exilet blevet stærkt paavirket af 66 mægtige assyriske og babyloniske Billedværker, han der Bta6iss havde for Øie, hine fantastiske Figurer med Vinger, Dyrekroppe og snart Dyre-, snart Menneskehoveder, der forekommer paa assyriske Basreliefer. Men fremfor alt gjenfinder vi Motivet til de fire Ovr, han kalder Kerubim, og som bærer Herrens Throne, i 66 mægtige Portalvogtere, vi kjender fra Udgravningen at de assyriske163 >-s Kongeborge (Fig. 72): Dyrene med Menneskehoved, Løvekrop, Oxefødder og Ørnevinger (Visdom, Almagt, Styrke og Høihed). Om X6rud6r have tun66tß i 66t 266t (Berudad6ißk6) Tempel, der jo ingen Pagtens Ark 61666, har de vistnok været paa virkede af hine assyrisk-babyloniske Forestillinger og har da vistnok været Dyrefremstillinger ; thi Profeten kalder dem altid Dyr, «de Dyr, jeg saa ved Kebars Flod, og jeg kjendte, at det var Kerubim» (Ez. 10, 20). — I den apostoliske Tid optog Johannes i sin Aabenbaring den samme Forestilling, Apoc. 4, 6. 7 : «Omkring Thronen var der fire Dyr, fulde at Øine fortil og bagtil. Og det første Dyr var ligt en Løve, og det andet Dyr var lisst en Oxe, og det tredie Dyr havde Ansigt som et Menneske, og det fjerde Dyr var ligt en flyvende Ørn — og de fire Dyr havde hvert især sex Vinger» o. 8. V. Selv under Menneskeansigtet tænker Seeren sig altsaa en Dyrekrop. Men fra Apoka lypsen gik Forestillingen om de gamle aßßvrißli6 Portaldyr som Bærere af eller nærmest staaende omkring Guds Throne, Fig. 72. Assyrisk Portalvogter. i Menigheden allerede i det 2det Aarhundrede (Detzel), over paa dem, der inden den nye Pagt var Gudsrigets Bærere, og hvis Tal ogsaa var fire — over paa 66 fire Evangelister, og Baa ti6li^t som i det 466 Aarhundrede atdil66B disse som de fire Dyr (Mosaik i Sta. Pudentiana i Rom). Oprindelig til kjendte man ikke hver Evangelist sit at 66 fire Dyr, men efterhaanden fixeredes Forestillingen derhen, at Matthæus sym boliseredes ved det vingede Menneske (ikke «Engelen », som man «stundom ved en let forklarlig Misforstaaelse at denne vingede Skikkelse mener) den guddommelige Visdom — Markus ved den vingede Løve, den guddommelige Almagt, — Lukas ved den vingede Oxe, den guddommelige Styrke — og Johannes V66 Ørnen, den guddommelige Høihed (Fig. 76 i Hjørnerne). Stundom optræder Evangelisterne endog frem stillede som Mennesker med Dyrehoveder (altsaa med Undtagelse164 af Matthæus), sædvanlig synker dog Dyrene ned til at blive ledsagende Attributer. Stundom forenes alle fire Evangelister til en eneste med flere 6Nkk6U(i6 ViuF6par udßtvi'6t, Banun6Nßat Skikkelse, der kaldes Tetramorphen (Fig. 73). Endelig gaar Tetramorphen over til at betegne Kristus selv tilli^kmkcl Evangelisterne, idet Mennesket tænkes at betegne hans Menneske vorden, Oxen (Offerdyret) hans Død, Løyen hans Opstandelse Fig. 73. Tetramorph. og Ørnen hans Himmelfart og de alle tilsammen Evangelisterne. Quatuor hæc dominum signant animalia Christum, Est homo nascendo, vitulusque sacer moriendo, Est leo surgendo, coelos aqvilaque petendo, Nec minus hos scribas animalia ipsa figurant. (Pariser Evangeliariet af 1379.) Kjreften, aaben, hvori smertefuldt bevægede Skikkelser viser sig, == Helvede (i den senere Middelalder). Kransen, Kronen, de saliges Seiers løn (2 Tim. 4, 8; 1 Petr. 5, 4; Jak. 1, 12; Apoc. 2, 10). Kredsen, Cirkelen, betegner Evig heden. Kristusmonogrammet, se § 88.

Lammet, se § 88. Livstræet (Fig. 74), det hellige Træ, er et ældgammelt Symbol, der hænger sammen med den urorientalske Trækultus. Det findes hos næsten alle Folk fra Assyrierne at og ontages i den kristne Symbolkreds gjennem den byzantinske Kunst som Symbol paa Livsens Træ i Paradiset, betegnende Livet i Gud. Gjennem arabiske Forbilleder er Sjnnbolet ogsaa gaaet over til Siciliens kristne Paramentik og ved Normannerne saa velsom gjennem det arabiske Spanien bragt videre ud over Europas Middelalder. Selv i Trondhjems Domkirkes Taarn Lilien == Renhed. Klippen, se § 88. Kobberslangen, se § 88. Korset, se § 88.165 har man fundet det som Relief paa en Sten fra en ældre Kirke i Trondhjem. Løven, se § 88. Menneskeskikkelsen. 1) Se Kerubim. 2) En liden Menneske skikkelse, gjerne baaren paa Kristi Anne, symboliserer den afdødes Sjæl, en Arv fra Hedenskabet (se ægyptiske Monu menter og det 8a3,k3,16t6 Harpyiemonument i Xanthos). Nøglen. Den apostoliske løsende og bindende Magt (Matth. 16, 19). Paa den protestantiske Prædikestol i Aals 1880 revne Stavkirke, der var udført 1703, stod et Billede af Nøgle og Fig. 74. Livstræet i dets assyriske Form. Sværd og derunder: «Non per clavem sed per verbum» (Ordets Sværd). Oliegren eller -blad = Fred (Noahs Dues). Palme, Seier i den aandelige Kamp (Apoc. 7, 9). Pantseret, Retfærdighed (Ef. 6, 14). Paradisfloderne, udspringende af Klippen, der betegner Kristus, betegner de fire Evangelister eller Evangelier. Pelikanen, 86 § 88. Paafuglen, først ifølge en antik Forestilling (at dens Kjød ikke forraadnede) Udødelighed, senere hos Hieronymus: Jøderne, tilsidst — Djævlen. Phønix, der opstaar, naar den har brændt sig selv paa Baalet -= Udødelighed og Opstandelse. Sirenerne, Verdens forførende Lyst.166 Skibet, Kirken (ogsaa som Noæ Ark). Skjoldet, Troen (Ef. 6, 16). Slangen, Djævlen (1 Mos. 3). Sammen med Duen Klogskab (Matth. 10, 16), den ophøiede Kobberslange naturligvis = Kristus (Num. 21, 8; Joh. 3, 14). Skriftrullen betegner det gamle Testamente, modsat Bogen, der betegner det nye, derfor holder Profeterne gjerne en Skrift rulle, men Apostlerne en Bog, Kristus undertiden begge Dele, sædvanligst dog en Bog. Sværdet, Guds Ord (Ef. 6, 17), se under Nøgle T-Korset, se § 88. Tetramorphen, se Kerubim. Vintræet, Vinløv, se § 88. Vædderen, 86 § 88. Ædelstenene, forskjellige Dyder, ogsaa = Patriarker og Apostle, saaledes Jaspis = Petrus, Safir = Andreas, Chalcedon = Jacobus, Smaragd = Johannes 0, s. v. Ørnen, Ungdom (se ogsaa under Kerubim) — en sjelden Gang ogsaa = Kristus. § 90. Kirkelige Allegorier. Allegorierne inden den kirkelige Kunst slutter sig — modsat Symboliken, der væsentlig udgik fra bibelske Idéforbindelser — hovedsagelig til antike Kunstforestillinger, navnlig til den romerske Mythologi med dens abstrakte Guder og Gudinder for alskens Begreber, der allerede selv staar paa Grænsen af den rene Allegori. De fleste kirkelige Allegorier tilhører derfor Tiden for Humanister nes og Renaissancens Gjenoptagelse at antik-romersk Kultur og Literatur. De ældste Natur- (især Steds-) Allegorier hænger endog direkte sammen med den antike, mythologiske Kunst, t. Ex. Floden Jordan ved Kristi Daab, fremstillet som Flodgud med Urnen, allerede i Tagmosaiker i Baptisterierne i NKV6IIII9. (5t6 Aarhundrede). Sol og M aane som grædende Skikkelser ved Kristi Korsfæstelse (paa tidlige middelalderske Monumenter, t. Ex. Externsteine, ca. 1100). Vindene fore kommer gjennem hele Middelalderen som blæsende Hoveder med de antike Navne (Boreas, Eurus, Nothus, Zephir). Af Elementerne fremstilles i Renaissancen Ilden (ignis, masculin) som en Kriger med Tordenkile og Sværd, Luften (<t^) mase.)167 ved en flyvende mandlig Skikkelse, Våndet [aqva, femin.) ved en Kvinde med Ror oss Urne, Jorden [terra, temin) ved en Kvinde, smykket med Ax oss Blomster; stundom bærer de i Hænderne respektive en Flamme, en Sky, en Fisk og et Lam. Aarstiderne forekommer sjelden. Stædernes Personifika tioner bærer den antike Murkrone, Landenes ofte et Over flødighedshorn. Verdensdelene personificeredes i Renaissancen (foran Kirken Sta. Agnese ved Piazza Navona i Rom af Bernini) ved de fire Flodguder: Nil, Donau, Ganges og Amazonfloden. Dyrkredsen (Zodiaken) i Bueform over Portalen til Tempelherrekirkens Gaard i Jerusalem, i Cirkel form paa Strassburger Mimsteren, erindrer ligesom det ofte forekommende Lykkehjul med op- og nedstigende Figurer og stundom Kristus i Spidsen (Deus in rota) om Tidens Gang og Livets vexlende Skjæbner (Baseler-Gliicksrad), men ogsaa om den ene, der er og bliver. Af de abstrakte Allegorier fremtræder tidlig: Ecclesia og Synagoge (Kristendom og Jødedom) som kvindelige Figurer, den første kronet, med Seiersfanen i Haanden, den anden med Bind for Øinene, affalden Krone og brækket Spyd eller Fane (t. Ex. paa et Antemensale i Bergens Museum og flere Steder i" Norge), Franciskanernes tre Løfter, Armod, Kydskhed, Lydighed, de syv Kardinaldyder i Kvindeskikkelse : Klog skaden med en Bog eller et Speil, Retfærdigheden med Vægt skaal og tilbundne Øine (samt Sværd), Maadehold med et Vesser eller en Tøile,

Tapperheden (Styrken) med en Søile eller Sværd og Skjold, Troen med et Kors, Haabet med et Anker og Kjærligheden med et flammende Hjerte; de syv frie Kunster er Kvinder med Bøger og Instrumenter; de syv Dødssynder fremstilles liggende under Dydernes Fødder; ellers fremstilles de ofte ved Kvinder, ridende paa symbolske Dyr: Btoltneden paa en Hest, Gjerrigheden paa en Ulv, I^kvdBkneden, nssssn, paa en Buk (Venus?), Vreden paa et VildBvin, Hav6BVssen paa en Ræv, Hådet paa en Drage, Oovenskaden paa et H^Bel slisiBt uretksLrdisst mod H^Biet). vi886 Dvreallessorier i Xirkerne antasser i den Benere Middelalder, oss iBZer nenimod I^etormationen, ott6 Karakteren at Batirer, iBeer over s?eiBtlissneden ; navnliss maa den middel alderBke Ovrtadel (lieineoke V088) oss HIBOPB dadler lier ss.lsr6168 Tjeneste. Ræven sees prækende Tor Gjæsseue og- løbende bort med den snappede Gaas i Munden (se en hel Række i Kungs husby Kirke i Upland Og paa Fasaden af S. Pietro ved Spoleto). Jødedommen fremstilles ofte Vkd Jøder, der dier en 8o o. s. v. Den violinspillende Abe, der blandt andet forekommer paa Domen i Chartres og i Mære Kirke (Inderøen) erindrer om Asinus ad lyram>, men Betydningen er neppe bekjendt. Om Dyrene paa Stenen i Lynner Kirke, Uhyret paa Sax hong Kirke og Dyrehovederne paa Vernæs Kirkes Bjælker har allegorisk Betydning, er ikke sikkert. Blandt de allegoriske Billeder indtager Døden en egen Plads. Mest storartet og gribende skildret i «Dødens Triumf» i Pisas Campo Santo, ca. 1350, vistnok under det umiddelbare Indtryk af den store Pest i 1348. Allerede tidligere, men navnlig efter den sorte Død, ca. 1350, og lige ind i det 19de x\arhuudrede sysselsætter de saakaldte Døddanse Kunstner fantasien (danse macdbre, Chorea Machabæorum, 2 Makk. 6, 7 eller Kap. 7). Døden fremstilles snart halvt symbolsk som Skeiet, snart væsentlig karakteriseret ved sine Attributer Ljaa og* Timeglas eller spillende og dansende med Repræsentanter for de forskjellige Stænder, ligefra Paver og Keisere ned til Tiggere og Narre. Ofte kr hver Fremstilling i den lange Række ledsaget af en Indskrift, stundom paa Vers. Den be rømteste af disse Døddanse var den paa Dominikanerklostret» Mur i Basel («der Tod von Basel») fra 14de Aarhundrede, endnu synlig i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, men nu kun kjendt gjennem Tegninger. I Liibecks Mariakirke og paa Neuer Kirchhof i Dresden findes endnu berømte Døddanse (den sidste plastisk, fra 1534). Forøvrigt mangfoldiggjordes disse Døddanse ogsaa i Træsnit og Kobberstik (Hans Holbeins be rømte «Todtentanz»). Ogsaa Poesien og Musiken har bemæg tiget sig dem (Saint Saéns). § 91. Mystiske Billeder. Til disse henregnes først og fremst Gnostikernes saakaldte Abraxasgemmer, et Navn, der ifølge nogle udledes af det ægyptiske abrelc, det Ord, ved eller for hvilket alle skulde bøie Knæ (Gen. 41, 43), men rime ligvis er af persisk Oprindelse, idet disse Gemmer udgik især tra Basilidianerne, og Navnet peger paa de til Aarets 365 Dage169 svarende 365 Aander, i hvilke Guddommen aabenbarer sig. Ikke blot var nemlig Navnet Abraxas eller i dets ældste Form Abracad en mystisk Formel, der indeslutter Faderen (A — Abba), Sønnen (B = Ben) og den Helligaand (R-Akad = Ruach Akadosch), men Ordet Abraxas's laivseM --= 365 (kttki' de græske Bog stavers Talværdi: a — jf, ft = 2, p =¦- 100, a — 1. ts — 200, a = 1, £ = 60) faldt sammen med den persiske, i det 2det Aarhundrede stærkt dyrkede Mithras Tal. Dette Abracad gjentaget gav den (os fra Holberg) velkjendte Formel : Abracad abra, den Trylleformel, der knyttede sig til Benyttelsen af de gnostiske Gemmer som Amuletter. Abra-cad-abra, hvor Abra betegner Treenigheden og cad danner Forbogstaverne i Ordene ZcoTipia azio bo%r\q («Frelsen ved [Guds] Herlighed»), udsiger altsaa: «Salus a gloria Trinitatis» og skulde især Være kraftig mod Andendagsfeber. De gnostiske Gemmer forenede ligesom Gnosticismen selv den græske Filosofis Lærdomme og gammelorientalske Fore stillingskredse med kristne Troeslærdomme ; vi linder derfor paa disse Gemmer mystiske Tegn blandede med Fremstillinger af Slanger, Haner og unaturlige Dyresammensætninger, Hage kors, I'lan6tt6^n og Bokrat6BlioV6(i6r (6 docpoc) som Kristi Forbillede sammen med Fremstillinger af Kristus under Billedet af hedenske Guder, som Apollo (Mithras, Solguden), Bacchos (Yintræet) o. 8. v. Gnostikerne gjorde ogsaa Fordring paa at eie virkelige Portræter at Kristus (de saakaldte Pilatus portræter), som den romerske Landshøvding skulde ladet udføre Natten før Jesu Død; naturligvis 6t hartad vanvittigt Sagn, der ikke desto mindre endog i vor Tid er blevet opvarmet for at bevise Existencen at virkelige Portræter af Kristus, selv følgelig u66n Held, da de for Kristusportræter antagne Billeder intet andet er, end de velkjendte gnostiske Sokrateshoveder, der betegner «den vise» som Kristi hedenske Antitype. Til de mystiske Billeder henregner vi dernæst visse gjen nem hele Middelalderens Magi gaaende Tegn og Billeder, der tillagdes overnaturlig Kraft. Saadanne Tegn var det ligesidede Triangel, der symboliserede Treenigheden, ligesom Trekløveret eller 66 tre i

hinanden slyngede Ringe, Kvadraten, 66r be tegner Verden med de fire Verdenshjørner ligesom Firkløveret. Samme Betydninger har 66t gothiske Masværks saakaldte4170 « a Trepas og Firpas, Evighedscirkelen (Slangen, der bider sig i Halen) ; I>lanett6Anene kavde stor Kraft, idet de tillike betegnede Metallerne: $ Mars = Jernet, $ Merkur = l<vikBslvet o. 8. v. Hexagrammet, to i hinanden lagte Trekanter, det saakaldte Davidskjold, nyder endnu stor Anseelse hos koderne, Penta grammet (tysk Drudenfuss, d. e. Hexefod) gjaldt som Laas for alle onde Aander (se Goethes «Faust»). Hankekorset og Hagekorset (svasticaj, der ansaaes for lykkebringende, for ikke at tale om selve Korset, tillagdes mangfoldig overnaturlig Kraft, «Mandorla mystica-, den gjerne at Straaler omgivne Bt3,H6ndtt Mandelform (stundom Og°BHH 3,t sin Form kaldet vesica piscis, Fiskeblæren), omgivende et Kristus- eller Madonna billede (som det synes et mystisk Tegn paa den übesmittede Undfangelse ?) var alle kraftige Amuletter. Forøvrigt indlagde Overtroen mystiske Kræfter i mange Billeder, t. Ex. Lammet (agnus dei), hvis Fremstilling som allerede nævnt en Tid lang maatte forbydes i Kirken, da man d6j»vndte at tilbede levende Lam, Lkld^amle Nadonnaliilleder (de «sorte Madonnaer», Lukasbilleder), der tilskrives Evange listen Lukas, hvfm Legenden gjorde til Maler (medens de maaske i Virkeligheden havde sit Navn at' den hvide Malgrund Xeuxac?); de «acheiropoiete», d. e, ikke at' Menneskehænder gjorte Kristusbilleder, det Edessenske Abgarusbillede i Genua, Veronikadilledet i Rom (Svededugen), Acheiropoieten i Lateranets Venantiuskapel i Rom, Linklæderne fra Kristi Grav med hans indtrykte Billede i LeBan^on og I^urin o. s. v., tillagdes alle undergjørende, navnlig helbredende Kraft (undergjørende Billeder). § 92. Mystisk-symbolske Tal. Forsaavidt som Tallene ofte faar en vis Betydning i Billedkunsten, idet en Forestilling paa Grund af de i samme forekommende Gjenstandes Tal til lægges en mystisk Kraft eller en symbolsk Betydning, maa de mystisk-symbolske Tal her omtales. Talparalleler fremkalder nemlig i Middelalderens Kunst stundom Fremstillingsparalleler, der udelukkende beror paa den mere eller mindre naartrnkne Ovmbolik, der kan forene aldeles heterogene Gjenstande, blot fordi de tilfældigvis optræder i samme Antal, t. Ex. 4 Kardinal dyder, 4 Evangelister, 4 I^ivßaldre, lægges til Grund for en171 Billedfremstilling som følgende: Matthæus = Maadehold (i alle gorisk Fremstilling) = Barnet, Markus = Styrken -= Yng lingen, Lukas = Retfærdigheden = Manden, Johannes = Klogskaben = Oldingen og lignende Absurditeter. De mystiske Tal er navnlig Tallene: 1, der betegner Guds Lnd6 Sanser, 5 Kristi Såar, 5 Brød i Ørken, 5 Buegange i Bethesda, 5 Talenter. « 6: 6 Livsaldre (efter en anden Regning end ovenfor: infantia, 'pueritia, adolescentia, juventus, virilitas, smectus) og 6 Verdensaldre (Adams Tid, 4000 f. Kr. F., Noæhs Tid, 3000, Abrahams Tid, 2000, Davids Tid, 1000, Jeremias' Tid, 500, Kristi Tid). Altarens Sakramentes 6 Navne ss^c^a^isii^ tio»l^m^ cib^F, com- munio, sacrificium, sacramentumj, G Skabelsesdage, 6 Stenkrukker i Kana. « 7 : Det mystiske Tal fremfor alle andre, der forener Gud og Verden, 3 + 4, 0^83.a paa (^rund at' sin hyppige Forekomst i Apocalypsen kaldet det apokalyptiske172 Tal, symboliserer de 7 Engle med Basuner i Apoc. 8, 6 og de 7 Engle med Plagerne, Apoc. 15, 1. 7 11116 asiatiske Menigheder og deres 7 Engle (Apoc. 1, 4), 7 Lysestager (Apoc. 1, 12), 7 Segl (Apoc. 5, 1), 7 Basuner (Apoc. 8, 2), 7 Hoveder paa Dyret (xlpoc. 13, 1). Lammets Horn og Øine (Apoc. 5, 6), 7 den Helligaands Gaver (Jes. 11, 2; Apoc. 5, 12) — Magt, Rigdom, Visdom, Styrke, Pris, Ære, Velsignelse. 7 Vredens Skaaler (Apoc. 15, 7. 16), 7 Planeter (Ap. 1, 16), 7 Ugedage, 7 fede og 7 magre Kjør og Ax (Gen. 41), 7 Arme paa Templets Lysestage (Ez. 25, 31), Samsons 7 Lokker (Jud. 16, 19), 7 Trompeter ved Jerikos Fald (Josv. 6, 4), 7 Bønner i Fadervor, 7 Jesu Ord paa Korset, 7 Barmhjertighedens Gjerning, «con sule, carpe, doce, solare, remitte, fer, ora». 7 den aandelige Rustnings Stykker (Ef. 6, 13—17), 7 Kardinal dyder (se ovenfor nævnte 4 menneskelige og 3 td6o logiske), 7 Dødssynder (Hovmod, Avind, Vrede, Drukkenskab, Fraadseri, Gjeirighed, Vellyst), 7 Mariæ Smerter og 7 Mariæ Glæder, 7 Mariæ Ord (Luk. 1, 34 38. 40. 46; 2, 48; Joh. 2, 3. 5); 7 Søiler i Vis dommens Hus (Ordspr. 9, 1), 7 Diakoner (Act. 6, 3), 7 frie Kunster (i middelaldersk Betydning, nemlig: <3rainmM^, L.k6torik, Diai6ktik, Nu^ik, Arithmetik, Geometri, Astronomi), 7 kanoniske Timer (Bønnetimer: Prima Kl. 6, Tertia Kl. 9, Sexta Kl. 12, Nona Kl. 3, deraf vore Bønders at «spise til Nons», Vespera Kl. 6 Aften, Completorium Kl. 9 og Matutina eller Laudes Kl. 3 eller i Graalysningen). 7 Bodspsalmer (Ps. 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143), 7 Livsaldre (de 6 nævnte -f decrepitus), 7 Sakramenter (K3,tdoiBk6). Tallet 8: 8 Helvedesstraffe : Vermes et tenebrce, flagellum, frigus et ignis, Dæmonis aspectus, scelera, confusio, luctus. (Orme, Merke og Slag og Kulde og tærende Flammer, Synet af Djævlen og Masser af Synd og uendelig Jammer.) 8 Saligheder (Matth. 5, 3—10), 8

Mennesker i Arken (1 Petr. 3, 20).173 Tallet 9: 9 Englekor, 9 de Stene, hvormed den faldne Engel dækkedes (middelaldersk Forestilling fra Talmud eller Kabbala?). — 10: 10 Livsaldre (efter Decennier), 10 Landeplager, 10 Bud, 10 Kristenforfølgelser, 10 Kjedle og 10 Stole i Jeru- salems Tempel. 10 Horn paa Dyrets Hoved (Apoc. 13, 1). 11: 11 Disciple fulgte Jesus til Getsemane. 12: 12 Maaneder, 12 Jakobs Sønner, 12 Israels Stammer, 12 Ædelstene i Aarons Brystskjold (Ez. 28, 17); 12 Stene, medtagne fra Jordans Flodleie (Josv. 4). 12 Brønde i Blim (Ez. 15, 27). 12 Salomons «støbte Havs» Oxer (1 Reg. 7, 25), 12 smaa Profeter, 12 Apostler, 12 Porte og Grundvolde i det nye Jerusalem (Apoc. 21, 12. 14). 13: Kristus og Apostlerne ved Nadveren (deraf Overtroen om «Tretten tilbords» som Varsel 0111 en af de Trettens Død). 15: 15 Ord i Ave Maria (Engelens Hilsen, Luk. 1, 28). 24: 24 Ældste (Apoc, 4, 10). 365 Aarets Dage, Mithrastallet, Abraxastallet (se § 91). 666 Dyrets Tal (Apoc. 13, 18). 1000 Rigets Aar (Apoc. 20, 1. 3. 4. 6). 144000 staar omkring Thronen (Apoc. 14, 1). Som man ser, beror denne Talsymbolik i høi Grad paa de i Apokalypsen angivne Tal. ANDET KAPITEL. Kirkelige Historiebilleder og Enkeltfigurer. § 93. Kirkelig Typologi. Hvad der i det kirkelige Historie billede tra Middelalderen fortrinsvis fra theologisk Synspunkt niaa interessere os, er den Baakal6t6 IvpoioFi, der ri^ti^nok pag, den anden Side har stillet sig ret hemmende iveien for den frie kunstneriske Fantasivirksomhed ved sine strengt op trukne Linier. Typologien er paa en Maade den middelalderske Kirkes Fortsættelse af Oldkirkens symbolske Billedkreds. Vi har seet, at ethvert kirkeligt Billede — ogsaa det historiske — er af symbolsk Natur. Typologisk kalder man nu den Frem stillingsmaade, ifølge hvilken et historisk (d. v. '8. gammel testamentligt) Billedes Gjenstand kun er kirkelig berettiget, i samme Grad som der i Gjenstanden kan indlægges en symbolsk Betydning, der gjør den antitypisk eller forbilledlig for en tilsvarende nytestamentlig L6^iv6nti6ci. Berettigede til Op stilling i Middelalderens Kirker var altsaa kun Helgenbilleder, nytestamentlige Billeder og deres gammeltestamentlige Anti typer. Sædvanlig korresponderer en Type <ante legem» fra Patriarktiden før Lovgivningen paa Sinai med en «svh lege» fra det gamle Testamente etter Lovgivningen og med en ny testamentlig «sttb gratia ». Antityper, der især i de middelalderske Mosaiker gjerne opstilles som modsvarende hinanden, dannes exempelvis af følgende Grupper, hvor dog, som man vil se, ante legem», «-sub lege» og «s«b gratia» ikke overalt er strengt gjennemført.175 BaraB Bebudelse — Amiæ, Samsons Moders, Bebudelse — Mariæ Bebudelse. Evas Skabelse — Aaron og den grønnende Stav— Kristi Fødsel. Bnkens Oliekrukke — Elisa bespiser de 100 Mænd Bespisningen i Ørkenen. Melchisedek bringer Abraham Brød og Vin — Manna regnen — Nadveren. Abraham beværter de tre Engle — Moses beder for Israel (Ex. 32) — Fodvaskningen. Abels Død — Abners Død — Juda skysset Elias for Achab — Daniel for Nebukadnezar — Kristus for Pilatus IBaak bærende Brænde til Ofringen paa Moriah — Josva og Kaleb bærende Vindruerne — Enken i Sarepta samlende Brænde (1 Reg. 17, 10) — Kristus bærende sit Kors. Isaaks Ofring — Kobberslangen i Ørkenen — Kors fæstelsen. Samson bærer (^axaB Porte — Kristus sprænger Døds rigets Porte. Jonas, der kastes paa Land af Hvalfisken — Opstandels en. Jakob og- Himmelstigen — Eliæ Himmelfart — Kristi Himmelfart. Achitofels Død (2 Sam. 17, 23), Absalons Død (2 Sam. 18, 9) — Judas Selvmord o. 8. v. § 94. Hedenske historiske og mythiskeFremstillinger (uden nogen underlagt kristelig Betydning) i kristne Kirker. Typo logisk er vistnok ogsaa en Række hedenske Skikkelser at opfatte, der er optagne i den kirkelige Billedkreds som 6t Slags Per sonifikationer af Hedenskabets forberedende Betydning for den kristne Kirke. Hvad Profeterne er for Israel, er Sibyllerne for Hedningerne, disse Kvinder, der skal have forudsagt Kristi Menneskevorden inden Hedenskabet: 1) den persiske, 2) kumæiske, 3) erythræiske, 4) libyske og 5) delfiske Sibylla har Michel angelo malet i herlige Fresker i Capella Sixtina. De øvrige Sibyller, hvem de — efter Kristendommens Seier forfattede — sibyllinske Bøger tillægges, er: 6) Cimmeria, 7) Samia, 8) Tibur tina, 9) Hellespontica, 10) Phrygica, — ialt 10, der forøvrigt176 ofte sammenblandes og forvexles, ligesom man ofte regner 13 Sibyller, idet man tillægger: 11) den europæiske, 12) Sibylla Agrippina og 13) Dronningen af Saba. Rafael har i Kirken Maria Hella Pace i Rom afbildet den kumæiske, persiske, phry giske og tiburtinske Sibylle. Korstolene i Ulm fremstiller syv af dem. Fig. 75. Planken af en Stavkirke portal med Fremstilling at Sigurdsagnet. Fra Hyllestad Kirke. Ligesaa fremstilles i adskillige halv- og helkirkelige Kunstværker hedenske Vismænd som Plato, Aristoteles og Sokrates, i hvis Lære — og Helte som Scipio, Alexan der, Hektor og Cæsar, i hvis Be drifter man har seet kristelige Ideer og Dyder ligesom forbilledlig fremskinne (BoipioB Naaci6N(M, Alexanders Ædelmod o. 8. v.) — naturligvis især en Aftødning af Humanismen i det 14de til 16<i^

Aarhundrade. I^6ru^iiioB Sala del kambia i Perugia; paa Korstolene i Ulm flndes bl. a, Qvintilian, Seneca, I6r6iitB, Cicero og Pythagoras. Paa Sebaldusgraven i Nlirnbergs Sebalduskirke sees: Perseus, Sam son, Herkules og Ximrod, paa Domen i Como Plinius den Nidr6 og den yngre som Lokalhelgener. I vore Btavkirk6poi'tal6!' og Kirkestole har Vølsungesagaens Hovedperson, vistnok af typologiske Grunde, fundet gjentagne Fremstillinger, og med ham følger hele Sagaen — især i Sætersdalen (Sigurd Fafnersbanes Historie lige fra Otterskrotten, dækket med Guld og med Andvareringen ovenpaa, Sigurd og Gunnar ridende til Bryn hild i Vafrlogi, Regin smedende Sværdet for Sigurd, Fafners Drab, Sigurd stegende Fafners Hjerte, medens Fuglene taler og Regin sover, Regins Drab og Høgne, hvis Hjerte skjæres ud at Atle, indtil Gunnar i Ormegaarden, slaaende Harpen med Fødderne, er gjengivet i mere og mindre fuldstændige, mere og177 mindre beslægtede Fremstillinger) paa Portalerne fra Hyllestad {Fig. 75), Vegusdal og Austad Kirke i Sætersdalen, fra Lardals Kirke i Jarlsberg, i Opdals Kirke i Numedal, ligesom paa to Kirkestole i og fra Hitterdals Kirke. Disse hedenske Billedere Plads paa Kirkeportaler forklares vel nærmest delB 80M en ludrsmmelBe til vore idrætsdygtige Bønders Forkjærlighed for sin gamle Nationalhelt, dels derved, at Kirkeindgangen jo var forbeholdt de mere verdslige Frem stillinger, der skulde lades tilbage udenfor, naar den troende traadte ind i Kirken, men dels og navnlig vel ogsaa derved, at Sigurd for Folkebevidstheden nu gjennem de hedenske Old kvads Overgang til kristne Kjæmpeviser (ca. 1200) stod som typologisk kristen Ridder og Helt, idet Dragens Overvinder, Sigurd, vanskelig lod sig skille ud fra de to hellige Drage dræbere, Michael og St. Georg, der 83,a ofte Blia6B tr6inBtili6de paa Kirkernes Yægge, typologisk betegnende Kristus, Dragens Overvinder. I samme Mening ser man Kodrus, der ofrede Bit Liv for at skaffe sit Folk Seier, fremstillet som Antitypus for Kristus. Barne-Genier fremstilles ofte uden at betegne P^ngle. § 95. Hedensk-mytliologiske Billeder med direkte under lagt kristelig Betydning. Saavel paa Sarkofager fra Kata icoinderne som paa Katakonidern6B Vægge forekommer en og anden Gang Fremstillinger af græsk og romersk Mythologi, der snart paa Grund af Tankens Indhold, snart fordi den ydre Form dækker en kristelig Forestilling, er anvendte i kristelig tvpoio^ißk Betydning. Af første Art er: Orfeus, spillende for vilde Dyr, = Kristus, der dæmper Vildskaben i Hedningernes Bryst; Amor og Psyke, hvor Amor er den guddommelige Kjærlighed og Psyke, den menneskelige Sjæl som Gjenstand for denne; Odysseus lader sig binde til Skibets Mast, idet han seiler forbi Sirenernes 0 = Mennesket, der binder sig til Korset for at undgaa Fristelserne. Da Mast og Raa danner Koi^tormen, tßnk6B Odysseus vistnok ogsaa som Kristus paa Korset. Til den anden Art, hvor den blotte ydre Form benyttes for at frembringe den kristelige Betydning, hører: Hermes med Væderen paa Skulderen (Hermes Krioforos) der erindrer saa levende om den gode Hyrde med Lammet paa Skulderen, at den træder i hans Sted. Paa samme Maade Kirkelig Kunstarkæologi. 12178 bliver Helios med Bit straalende Firspand til Elias, der farer til Himlen paa Ildvognen, hvad der igjen er Antitypus for Kristi Himmelfart. Herkules og Hesperiden under Træet, fra hvis Grene Dragen rækker det gyldne Æble ned, benyttes med nogen Forandring for Fremstillingen af Adam og Eva med Slangen i Kundskabens Træ. Vi har i alle disse Fremstillinger kun at se en naturlig Følge af den historiske Situation. Den unge kristne Kunst udøvelse havde jo ingen andre Kilder at øse af end den antik romersk-græske, altsaa hedenske, der desuden var de omvendte hedningkristne Kunstnere tilvant fra Barndommen og omgav dem paa alle Kanter. Vi tør altsaa ikke i disse og lignende Foreteelser se nogen Synkretisme; derimod var det en høist betænkelig Synkretisme, naar Konstantin paa sine Mynter af bildede Solguden med Korset i Haanden, der ad libitum kunde betyde Kristus eller Helios. At Gnostikerne med fuld Bevidsthed anvendte de hedenske Guder: Zeus, Apollo, Bakchos o. s. v. som Kristusantityper er jo en Synkretisme, der ikke kan undre os. § 96. (jaiiimeltestamentlige Billedrækker. De berømteste Fremstillinger af gammeltestamentlige Begivenheder, som ikke blot enhver Theolog, men enhver dannet Nau6 bør kjende i en eller anden Gjengivelse, sammenfatter vi i de følgende Linier. Skabelsen og Syndefaldet, ligesom Kains og Abels Offer, Arkens Bygning, Syndfloden, og Noahs Drukken skab, har fundet sin uovertrufne Fremstilling ved Michelangelo Buonarroti (1508 — 1512) i det sixtinske Kapel i Vatikanet. Taarnbygningen i Babel sysselsatte ofte 66 nederlandske Kunstnere i Slutningen at det 16de Aarhundrede; i vor Tid har W. v. Kaulbach fremstillet den i Berlinermuseets Trappehus. Abraham ofrende Isaak har maaske sin mest berømte Fremstilling i Ghibertis og Brunelleschis Konkurrence arbeider for Baptisteriets Døre i Florents (1403), Sams on s Historie har Rembrandt behandlet i en stor Række Billeder (i Dresdenergaleriet, Kasselergaleriet, Berlinermuseet o. fl. Bt.).

Berømte samlede. Fremstillinger at Hovedbegivenhederne i det gamle Testamente er Mosaikerne i Domkirken paa Monreale V66 Palermo (12te Aarhundrede), paa Bronzedørene i Dom179 t kirkerne i Hildesheim, Nowgorod, Pisa, Ravello oss Monreale, Ghibertis ti Reliefer pag, Baptisteriets Døre i FlorentB, oss den saakaldte «Rafaels Bibel», 48 Fremstillinger af Rafael i Vati kanets Loggier (tilligemed fire af det nve Testamente). I vor Tid har B<?nnorr von (^aroißt6id og (^UBtave Dore illußtrer6t saavel det gamle som det nve Testamente i deres Hellied. § 97. Gammeltestamentlige Enkeltfigurer. Af Enkelt figurer fra det gamle Testamente mærker vi Michelangelos Moses i Kirken S. Pietro in Vincoli i Rom. Moses frem stilles med to Straaler ud fra Panden (Ex. 34, 29). I statuariske Fremstillinger, hvor Straalerne ikke kan gjengives, ombyttes disse (saaledes i Michelangelos Fremstilling) gjerne iuiod to Horn, en Fremstilling, der (oprindelig udgaaet fra en urigtig Oversættelse af det nys citerede Sted, cornutus istedetfor splendens eller lignende) i Orienten betegner Kraft og Styrke (se 1 Reg..22, 11). David fremstilles snart som i Michelangelos berømte Statue i Florents med Slyngen, snart med Harpen i sin Haand. Videre mærkes Michelangelos herlige malede Frem stilling af syv Profeter (Jesaia Jeremia, Ezekiel, Daniel, Jonas, Joél og Zacharia) i kapella Bixtina og N?!6ki6iB Syn at Rafael i et berømt Billede i Palazzo Pitti i I^orentB, alle Førsterangsværker. Profeternes sædvanlige Attributer er: Elias Sværd og Kappe, Elisa Dobbeltørnen (2 Reg. 2, 9, de dobbelte Aandens Gaver), Jesaia en Sag (Ebr. 11, 37), Jeremia Gren at et Mandeltræ (Jer 1, 11), Ezekiel en Port med Taarn i Haanden (Templet, Ez. 40, 11), Daniel enten leverne eller den firehornede Vædder (Dan. 6, 16; 8, 8), Jonas har Hvalfisken, Am os Faar(Amosl, 1, kfr. 7, 14), 0 da 6.1 a Vand krukke og Brød (1 Reg. 18, 4), Jo el Løyen (der efter et Sagn sønderrev ham), Malachia en Engel (Mal. 3, 1), Nahum vandrer over Bjergtoppe (Nah. 2, 1), Zacharia Templet (Esra 5, 2; 6. 14). i? 98 Nytestamentlige og kirkehistoriske Billedrækker. De nytestamentlige Billeder samler sig omkring to Hoved punkter: Kristi Menneskevorden og Kristi Død. Den første Række har at opvise talrige Fremstillinger af Mariæ Be budelse. Marias Besøg hos Elisabeth (af Rubens, i Dom kirken i Antwerpen), Kristi Fødsel med de til bedende180 Hyrder i Corregios berømte «Nat» i Dresden. De hellige tre Konger s Tilbedelse har Benozze Gozzoli skildret for træffeligt i Mediceernes Kapel i Palazza Kiccardi-Medici i Florents, ligesom Mester Stephan i Kolner-Dombilledet (det er at mærke, at Kongernes Antal ikke altid er tre, stundom fire, i Katakomberne to. Deres Navne: Kasper [Jasper], Melchior og JBalthazar har symbolsk Betydning.) Fremstillingen i Templet, Omskjærelsen og Barnemordet i Bethlehem, det sidste fortræffelig fremstillet af Guido Reni (Pinakotheket i Bologna), Flugten til Ægypten (Adam Elzheimer) og Jesus som tolv Aar gammel i Templet (Garofalo). Til den anden Række hører Kristi Daab, Sansovinos smukke Portalgruppe, Baptisteriet i Florents, Ad. Tidemands i Trefoldighedskirken i Kristiania, Bryllupet i Kana af Paolo V6I-0U686 (Louvre), Fristelsen og spredte Træk at Kristi Liv som Lærer ogLæge, specielt Lazari Opvækkelse (Rembrandt). Den største Rolle spiller Passionsbillederne. Forklarelsen (Transfigurationen) har Rafael skildret i det vatikanske Galeri. Den hellige Nadv ere viser os i Middelalderen Apostlerne sid dende i Rækker ved et langt Bord og Kristus i Midten; tværs over hans Skjød ligger Johannes. Judas sidder som for sig selv ved Bordets Fremside. Med gribende Styrke og dramatisk Liv skildres Nadverens tragiske Moment: «En af Eder skal forraade mig», af Leonardo da Vinci i Refek toriet i Klostret S. Maria della grazia i Milano. Kristus fremstillet for Folket af Pilatus (Ecce homo) er af bildet at Correggio i National Gallery i London, af Rem brandt i en herlig Radering, og Kristus for Pilatus af Munkaczy, Hudfletningen af Sebastiano del Piombo i Kirken 8. Pietro in Montorio i Rom. Beslægtede med disse Billeder er de saakaldte Misericordier, der fremstiller den lidende Kristus 1 Situationer, der ikke direkte knytter sig til nytestamentlige Beretninger, t. Ex. Albrecht Dtirers «Schmerzens mann» o. 1. Korsets Opreisning at Rubens 1 Domen i Antwerpen, Korsfæstelsen og Kristi Død 1 en Mangfoldig hed at Kunstværker, i gribende Stilhed under Mørket at van Dyck. De saakaldte Vesperbilleder skildrer «Aftenen» efter Kristi Død, idet d6 viser os den døde Frelsers Legeme 1 tre Momenter: Nedtagelsen at Korset, mægtigt skildret at181 Rubens i Antwerpens Domkirke og af Daniel daVolterra i Kirken lrinita de Monti i Rom, Kristus begrædt at Maria eller at En gle (saakaldte «Pi eta»-Billeder), hvor Maria stundom holder Bin afsjælede Søns Legeme paa Skjødet som Michel angelos mægtige statuariske Fremstilling i Peterskirken i Rom, eller hvor Kvinderne sørger ved det udstrakte Lig som i Fra Bartolomeos alvorsfulde Billede i Palazzo Pitti i Florents, og endelig Gravlægningen, skildret af Rafael i Galleria Borghese og at Tizian i Louvre. Kristus i de dødes Rige (i Limbus), Opstandelsen,

Disciplene i Emmaus og den vantro Thomas er de sæd vanligste Motiver fra Dagene før Himmelfarten. «Vogt mine Faar» er i store Skikkelser skildret af Rafael i en at de saa kaldte Tapeter i Vatikanet. Himmelfarten og Pintsefesten flndes ofte fremstil]ede. Rafaels Tapeter i Vatikanet (Kartonerne til dem i South-Kensington-Museet i London) udgjør hoved sagelig en storartet Skildring af Apostlernes Gjerninger — Johannes og Peter helbreder den syge, Ananias' Død, Elymas, Ofringen i Lystra, Pauli Prædiken i Athen o. s. v. Kristus i Apostlernes Kreds er plastisk fremstillet af Thorvaldsen i Frue Kirke i Kjøbenhavn. Sideordnet med Fremstillingen af Kristi Liv gaar Frem stillingen at Johannes den Døbers Liv: Zacharias i Templet, Johannes' Fødsel (Andrea del Barto i Forhallen til Annunziata kirken i Florents), Prædikenen i Ørkenen (Thorvaldsen i Frue Kirkes Gavl i Kjøbenhavn), Herodes Gjæstebud og Salomes Dans (Moreau), Henrettelsen, Salome med Hovedet paa Fadet (Henry Regnault). Gjæstebudet er en hyppig Gjenstand paa norske, vovede Tepper i vore Bondestuer, især tra det 17de Aarhundrede — oprindelig maaske hentet tra kirkelige Tepper (se § 83). denandiet i en L^kke IrHBnit at^idreont Onrer, navnlig er de tire apokalvptiBke Nvttere i denne dersinte. OiBB6 Nvttere er oZBaa treinBtilled6 ien at ? eter von l^orneiins' Xartoner tor berlinerdoinenB sjampo Banto (nu i VerlinB Xatiouai^aieri). XirkenB Benere HiBtorie tra (?etri Ve trielBe at til Kari den BtoreB Xronin^) er Bkildret at Nataei i tre at de nerii^e vatikanBke Btan?er.182 > Af Antikrist og de dødes Opstandelse har Luca 81311016111 givet en gribende Skildring i Freskerne i oi-vi6toB Domkirke, af Dommedag Michelangelo et uovertræffeligt Billede paa det sixtinske Kapels Altarvæg. § 99. Momenter af Kristi Liv i plastiske Grupper i og ved Kirkerne til Opbyggelse. Herhen hører: Krybber, Olie bjerge, Bt3,tioU6l', KalVliri6d.lerge og Gravlægninger. Krybber (præsepe) kalder man i de katholske Lande den i Kirkerne i Juletiden stedfindende Opstilling af farvede Bil leder i Vox eller Træ, t'i'6UlBtili6llti6 Kristi Fødsel og Hyrdernes Tilbedelse. «Krybben» anordnes gjerne foran Hovedaltaret eller et af Sidealtarne, belyses ofte lisist virkuin^Btvll6t med kunstigt Lys og er — især forenet med den katholske Kirke musik — ganske vist ikke uden sin religiøst opdragende Be tydning overfor Folk, hvis Standpunkt er saadant, at deres religiøse Følelsesliv behøver at vækkes ved Midler, der mere taler til Sandserne end til Ilit6ili^6NtB6ll, og som 6n6liu er uimodtagelige for stærkere Føde (1 Kor. 3, I—2;1—2; 13, 11; Rom. 14, 2. 3; Hebr. 5, 13 14). N666U8 Xi'^db6l'll6 er I^6ili^li66Bt'i'6NlBtillillF6l', er 01i6 bjergene faststaaende, legemsstore Fremstillinger af Kristi Bøn i G-ethsemane, Engelen og de sovende Disciple, stundom 8668 ogsaa Judas og hans Følge. De opstilles gjerne ved, sjeldnere inde i Kirkerne — 66 forekommer smukkest i Nord itali6ii (1566 og 1666 Aarhundrede). Btatioii6i- (Bt3,tioiißV6i6, Passionsveie) Kal66r man 6611 ved mangfoldige Kirker i de katholske Lande forekommende, sæd vanlig fra Kirkens Indgang udgaaende — undertiden omkring Kirken løbende Række af Billedgrupper, fremstillende Kristi Vandring fra (^6tliß6Mliii6 gjennem Jerusalem til AoiAiMa i visse bestemte Afstande fra hverandre (stundom ogsaa i Male rier), gjerne hvor Terrainet tillader det førende 0P«,6 en steil Bakke. De ender regelmæssig paa Høiden med Fremstillingen at' Kalvariebjerget (G-olgatha) med den korsfæstede, Maria og Johannes — stundom ogsaa de to Røvere. Kalvariebjergene forekommer ellers ogsaa for sig selv uden Stationsveie, men ofte med et tilhørende Kapel. Sædvanlig regnes 14 Stationer. Den d6rsmt6Bt6 BtationßV6i er den at Adam Kraft udførte i183 IXiirnberg med syv Sandstensreliefer, endende med Kalvarie bjerget Mit Johanneskirchhof. Kalvariebjerge har vistnok ogsaa forekommet i vort Land, maaske ogsaa Stationer — Navnet Kalfaret (Cdlvaria) ved Bergen paa Toppen af en Bakke nær et Sted, kaldt Nobis Bro [ora pro nobis, nu kodden) synes at tale for en Bta,tionßV6i eller ialtaid et Xalvari6d.i6i-Z ved denne By. (Thi den moderne Derivation « Kalv-faret» holder vel neppe Stik.) Gravlægningen findes ligeledes ofte fremstillet i legems store, fristaaende, omkring en Sten, paa hvilken Kristi Legeme hviler, forsamlede Figurer, paa forskjellige Steder inde i Kir k6lU6, snart i Koret, snart i Side kapeller, sædvanlig paa Kirkens nordre Side, snart i egne Byg ninger. Flere af disse Arbeider, der sædvanlig er farvede, er at Ilsi kunstnerisk Bk.isnli6(l (Ex i Kolnerdomens søndre Tværskib). § 100. Nytestamentlige Enkelt skikkelser. Treenigheden. GTaar vi over til Enkeltskikkelser fra det nye Testamentes og Kir kens Historie, som Billedkunsten har behandlet, saa niaa det først bemærkes, at Oldkirken at' md lysende Grunde skyede enhver ** 76; Treenighedsbillede;.,. . _ .... « , , Eiter en fransk Bønnebog fra 1524. billedlig Fremstilling af den hel- (Evangelistsymbolerne i HjWrne.) lige Treenighed. Men i den antropomorf-hungrige Middelalders BinaAlsB6Bt6 og mest idé forladte Tider indsneg sig Fremstillinger at tre identisk M seende Mænd, snart siddende, snart staaende, snart gaaende ved hverandres Side, undertiden

kronede, den Hue stundom bærende et Kors, den anden en Due, om hvis Betydning der ikke kan være Tvivi saa lidt som om de trimurtilignende Fremstillinger af et Menneske med tre Ansigter i samme Hoved, der endog holdt sig lige ind i Renaissancens Dage (Fig. 76). Et saadant lloV6d sees paa Bergens Tydskebrygge som Skilt over et af de gamle Hanseatiske Kontorer (og I^alcl6B der «Janushovedet»).184 * I den gothiske Tid optræder Fremstillingen at' «Mariæ Kroning», hvor Faderen og Sønnen — gjerne med Pave- og Keiserkrone paa Hovedet — kroner den mellem dem staaende Maria, medens den Helligaand i en Dues Skikkelse svæver over hende. Mod Middelalderens Slutning opdukker endelig en — ialfald æsthetisk og i Forhold til hine — værdigere Fremstilling, idet Faderen fremstilles som en ærefrygtbj^dende, kronet Olding, der i sit Skjød holder den korsfæstede Kristus, over hvem Duen svæver, en Fremstilling, der gik over i Renaissancen (Albrecht Diirer). Yort Universitets Oldsamling har en middelaldersk plastisk Trinitetsfremstilling at denne Art. § 101. Billeder af Uud Fader. Gud Fader fremstilledes af samme indlysende Grunde (Ex. 20, 4; 33, 20; Joh. 1, 18; 6, 46; 1 Tim. 6. 16; 1 Joh. 4, 12), der forbød Fremstillinger af Treenigheden, ikke i Oldkirken — kun en eneste Gang ser vi Gud Fader med Sikkerhed fremstillet paa en Sarkofag fra en af Katakomberne. Mellem den ofrende Kam og Abel staar nemlig en Skikkelse, der ikke kan forklares anderledes end som Gud, der forkaster den enes, men antager den andens Offer. Ellers antydes Gud Fader kun ved en fra en Sky udrakt Haand (se § 89) eller en velsignende Haand. Bftersom imidlertid den antropomorfe Billedtrang voxede, anvendte man Kristustypen til Fremstilling at Faderen med Henvisning til Joh. 1, I—3. 14; 10, 30; 12, 45; Col. 1, 15. I det 14de Aarhundrede gjordes Typen ældre end Kristus billedet som «d6n gamle at Dage» (Dan. 7, 9. 13. 22), som Billedet af en Olding, prydet med alle den geistlige og verdslige Magts høieste Insignier, Krone, sceptel-, Ni^B3kdle (o: Universet). Eenaissancen optog ganske tydelig og uden Sky Jupitertypen for deslige Fremstillinger. § 102. KristusMlledet. Man skjelner mellem de alminde lige Fremstillinger af Frelseren (Salvatorbilledet) og I^rein- Btillintzei-ne at den korBt3LBt6de (XrueitlxdiUeder). Begge Arter hviler dog paa den samme Typus. Fremstillingerne af Jesus barnet indgaar i Madonnabillederne (den hellige Familie), hvorom senere. Balvatoidilledet (nvormed man undertiden i indBkr3knket>185 / Forstand mener Billeder af den forherligede Frelser) optræder tidligere end Krucifixet. Paa Katakombesarkofager fra det 3die Aarhundrede 86r vi Reliefer, hvorpaa en almindelig Type at en græsk skjægløs Yngling, nærmest lig en ung Hermes, er fremstillet i Situationer, der, uden at nogen Portrætlighed tilsigtes, viser, at det er Kristus, som menes: helbredende den blindfødte, eller den blodsottige eller opvækkende Lazarus. Herfra udgaar de ældste Typebilleder. Fuldstændig lig den ViVHH6id3Lr6n66 Hennes fra de græske Mysterier (H. Kriophoros), bliver saaledes Fremstillingerne paa Sarkofager af den gode Hyrde med Lammet paa Skuldrene. Naar kristne Kunstnere paa hin Tid skulde fremstille «den gode Hyrde», var jo formelt intet andet Mønster dem til^Mn^iisst end det, der forelaa i den antike Kunst. Endog Statuer af denne Hermeslignende gode Hyrde fandtes (Lateranmuseet), skjønt Statuer ikke var yndede i Oldkirken, da de let kunde lede til Billeddyrkelse. Denne skjægløse, ungdommelige Hermestype kalder man Sarkofagtypen eller Katakombetypen. I skarp Modsæt ning til den staar den portrætartede skjæggede Mosaik typus, Baa kaldet, fordi den især forekommer i Basilikaernes og 66 byzantinske Kirkers Mosaiker i Apsis, over Triumfbuen og i Kuppelen. Den prætenderer Portrætlighed. Kirkens ældste Lærere tænkte sig imidlertid Kristi Ud "866U66 som hæsligt og uanseeligt, idet de paa ham anvendte Jes. 52, 14; 53, 2. 3 (Gnostikerne fremstillede ham under Sokratesbilledets [6 tfocpoq] uskjønne Træk), og først da en modsat Anskuelse, støttet til Ps. 45, 3. 4, begyndte at trænge igjennem, kunde der blive Tale om portrætmæssige Fremstillinger af Frelseren, altsaa paa en Tid, da der intet mere vidstes om hans virkelige Udseende. For at bestyrke Portrætligheden 1108 de ældste Mosaikbilleder af Kristus har der 6a dannet sig forskjellige Sagn. Allerede paa Konstantins Tid kjender Eusebius, der af Konstantins Datter Konstantia adspurgtes, om der tin66B nOA6t Portræt af Kristus, en Kristusstatue i Cæsarea Paneas, som den blodsottige Kvinde, der var fremstillet knæ lende ved hans Fod, skulde have reist til Tak for sin Helbredelse, men det fordrer ingen Forklaring, at 66t maa ansees for snart sagt umuligt, at en saadan Statue paa Kristi Tid kunde ud føres i et Land, hvor der ingen Billedkunst fandtes og til Ære186 for den som G-udsbespotter og Folkeforfører henrettede — og kunde faa Lov til at Btaa uantastet gjennem tre Aarhundreder, der med Ild og Sværd tortn!^t6 de kristne. Vi ser jo endog; at strax denne Betydning- var bleven akcepteret at Eusebius, blev den ødelagt under Julian. Rimeligvis har det været en romersk Keiserstatue med den knckiikncle Bvi'otsnikißk6

Provins med et: «tforrrpi rov xodjaoi)» (restauratori orbis) eller en lignende for de romerske Keisere ikke usædvanlig Indskrift, der har misledet Opfatningen. Ogsaa Edessa eiede et Billede af Kristus, et paa overnaturlig Maade frembragt Portræt, som Kristus selv skulde have sendt Kong Abgarus tilligemed et opbevaret (falskt) Brev som Tak for en afslaaet Indbydelse. Hertil kom de gnostiske, efter sigende fra Pilatus stammende Portræter (se ovenfor § 91), og endelig den skriftlige Skildring af Jesu Ydre af Pilatus' foregivne, men ikke existerende For gjænger, I^6ntuluß, et Falskneri, oMoiißtru6r6t 6tt6r de existe rende Billeder i det ste eller 6te Aarhundrede. Tilsidst fornyer saa Abgarussagnet sig i Legenden om Veronika, der fik et overnaturligt Aftryk af Jesu Ansigt i sin Svededug, et Sagn, opstaaet i det 7de Aarhundrede i Occidenten og senere forsynet med Tillægget, at det var paa Veien til Golgatha, Billedet blev aftrykt. (Veronika er en romaniseret Form at Berenike og har intet med «vera ixcov» at gjøre.) Endelig fandtes en Mængde Acheiropoieter, o: Billeder, ikke malene at Menneske hænder (§ 91). I Virkeligheden er Mosaiktypen med det skjønne, langagtige Ansigt, med det lange, delte Håar og Skjæg, udgaaet fra den Trang, der ved Kristendommens Overgang til Statsreligion og Helenas Besøg ved den hellige Grav vaktes til at 86 de faktiske Forhold ved 66 nytestamentlige Begiven heder fremstillede, Ved nærmere Analyse vil Mosaiktypen vise sig i Virkeligheden at være fremgaaet at et Zeuslignende Billede (maaske en som Zeus fremstillet romersk Keiser) og altsaa af Phidias' berømte, gjennem hele Oldtiden Zeus-Typen grundlæggende Billede i Olympia — en ganske naturlig Udvei for de ældste hedningkristne Kunstnere, der uden Ledning at noget virkeligt Portræt skulde danne sig et Billede, der forenede menneskelig Mildhed og Kjærlighed med guddommelig Høihed og Majestæt, hvad der netop roses hos Phidias' Zeus, og som helt naturligt greb tilbage til den skjønneste Fremstilling, deres187 erindrende I?antaßi eiede af den høieste Gud. Der foreligger ogsaa direkte Vidnesbyrd om, at Zeusbilledet har været benyttet som Prototyp. (De nærmere Beviser se min «KristusbiUedet», Gyldendal, Kjøbenhavn 1880.) I Løbet at Middelalderen ud viklede Mosaiktypen sig til en mørkt udseende, afskrækkende streng Typus i de byzantinske Kirker. It.6naißßano6n optog for sine Kristusbilleder Zeustypen med fuld Bevidsthed (N. Poussin). Krucifixtypen er yngre end Salvatortypen og slutter sig for Ansigtstrækkenes Vedkommende nær til denne, men gjenneui gaar flere Udviklingstrin. Skjønt Kirkelærernes Ivren mod dette Slags Fremstillinger viser, at Forsøg tidligere har været gjort, begynder Xruoitix6t først at brede sig ca. 600; thi saa længe endnu Korsfæstelsesstraffen udøvedes som den mest van ærende af alle Straffemaader, havde det noget altfor pinligt for de kristnes Følelser at se Kristus fremstillet i en Stilling, de daglig havde Anledning til at 86 de laveste Forbrydere indtage. Derimod var Korset selv, som vi Baa, et ticiii^t KriBt6li^t Symbol, og fra dette udgik i Tidernes Løb XrueitlX6t, idet man paa Korsets Midte snart fæstede Lammets Billede, senere Kristi Brystbillede. Overgangen danner de ca, 590 forekom mende Billeder at Kristus og de to Røvere i de korsfæstedes Stilling, men uden Kors. Det stod jo nu kun tiidag-6 at fæste hine Billeder til Korssymbolet, at forene Korset og< den kors fæstede. Og dette skede samtidigt. Theodelindes Olieflasker i Monza viser baade Figurer i de KorBtskBt666B Stilling og en virkelig korsfæstet Kristus. Optagelsen at den korsfæstede i den kristne Billedkunst synes at skyldes Stridighederne om Kristi to Naturer, idet den sinaitiske Munk Anastasius, ca. 550, for at vise det utilbørlige i Formelen «Gud er korsfæstet», til sin « Hodegetikos » ca. 12 føiede en Afbildning at den korsfæstede, som har forplantet sig gjennem Haandskrifterne at denne Bog, navnlig Haandskriften i det Laurentianske Bibliothek i Florents. Ved 580 omtaler Gregor at Tours 6t Billede at den korsfæstede, og 686 Beda ligeledes — men begge saaledes, at man forstaar, at deslige Billeder endnu var noget usædvanligt. Fra ca, 700 stammer det ældste tyske Krucifix paa St, Willibrords Relikvieskrin i Mynsteren i Emmerich, men tra 700 at udbreder og.saa Kruci-188 iix6t 81F N166 6t Baa Bt3Li'kt, at sikt Bnart 81' likt all6an6r6 dk 86ii'6n66 Bvnidoluin i 66N Ki'iBtn6 XunBt. Den earoiiNFlBk6 og romanske Xrueitixtvv6 (den ældre idealistiske Type) fremstiller Kristus endnu levende, u66N Spor af Smerte, Hovedet opreist, staaende paa Korsets Suppe daneum (Fodhræt) med de gjennemborede Fødder ved Siden af hinanden (altsaa ialt fire Nagler). Oprindelig beklædt med en Kjortel (colobium), faar Billedet snart kun et Hott6kiL6H6. len senere Tid, da hine beklædte Xi'uoitix6r var endte, gav deres Opdukken i en Tid, da man antog Colobiet for en Kvindedragt, Anledning til Sagnet om den kl)i-8tN8t666, BkMo gede Xvin66 (Sta. Wilgfortis, heil. Xumm6riiiBB). Ntt6i-kaan66ii dsi66kB Hovedet tilhøire, som træt, ogsaa paa 66 romanske Krucifixer, der dog væsentlig synes at fremstille Kristus som triumferende i Døden. Herom vidner det ogsaa, at Sol og Maane oftere atdil66B grædende

over begge XorBarni6ii6, og at 66 romanske Krucifixer aldrig bærer Tornekrone, men 66rimo6 ofte en Kongekrone, især i 66 skandinaviske Lande. Som nogle af 66 mærkeligste norske Krucifixer fra romansk Tid kan mærkes Krucifixerne i Nykirke (Jarlsberg), i Urnæs Stavkirke (med Suppedaneum), fra Rinde Kirke (kronet — nu i Bergens Museum), fra Giske Kirke (sammesteds), et meget plumpt over Korbuen i Mære Kirke og et i Aardals Kirke (Hjelmeland). Et mærkeligt Omslag i Opfatningen foranlediger i Midten at det 1366 Aarhundrede Overgangen til den gothiske Krucifixtype (den yngre, realistiske Type). Dette Omslag* betinges vistnok oprindelig ved den større Interesse for det faktiske, virkelige, menneskelige ved de nytestamentlige Be givenheder og det derved vakte Spørgsmaal om, hvorledes Kristus virkelig liav66 866t ud paa Korset, der fremkaldtes ved Besøgene paa selve de hellige Steder under og efter Korstogene — ligesom engang 8 a 900 Aar tidligere Helenas Besøg ved den hellige Grav nav66 vakt Bvsr^Binaai6t om Xrißtußportre6t6r. Mere og mere oprørtes Tanken mod, at Kristus havde staaet som en Deus triumphans paa Korset; 66 6xa1t6r666 Aarhundreders mystiske Aand vilde lide med den lidende paa Korset — og 66N store aan66li^6 Ii6V3LA6iB6, 661' med Franz at Assisi og hans Aabenbarelse at den 'korsfæstede Seraf og Modtagelsen189 f at' Saarmærkerne (Stigmatisationen) som Midtpunkt fra 1220- Aarene udbredte sig over Europa, maatte jo bidrage til stærkt at akcentuere Lidelsen og Døden paa Korset. Fra ca. 1250 hersker derfor en ny Fremstilling af Kruci flxet. Kristus staar ikke mere, han hænger paa Korset, døende, med Udtryk at den høieste Lidelse, ofte frygtelig asketisk af magret. Hovedet er bøiet tilhøire (kun sjelden tilvenstre), in6d6NB Fødderne er slagne over hinanden (som Kegel høire over venstre) og saaledes ialt kun tre Nagler anvendte. Den døendes Hoved bærer Tornekrone. Ifølge Legenden var Kristi Kors arbeidet af en Aflægger at Livsens Træ i Paradiset, som 86tn tiav66 plantet paa Adams Grav, der fandtes paa Golgatha. Det Dødninghoved med Dødningben, der oftere sees ved Korsets Fod, siges derfor at betegne Adam, den gamle Adam, modsat den nye paa Korset. Som Bifigurer sees nu ofte Maria og Johannes samt den romerske Høvedsmand Longinus, der med en Lanse aabner Kristi Side — sædvanlig den høire (Éz. 47, 1 . 2) samt Krigeren, der rækker ham Eddiken — Legenden Kald6i- ham Bt6pnaton. Jansenisterne, der antager, at Kristus kun er død for de ud valgte, ikke for alle Mennesker, fremstiller den korsfæstede med Armene ikke udbredte, men vertikalt løftede over Hovedet. En atviF6ll66 t^riBtuBtr6inBtillinF er den, som fremgaar at, at Sophia», Visdommen (ifølge Visd.s Bog 7, 12; 8, 2. 3; 9, 9. 10. 11. 17), tænkes som identisk med Xoyoc (Ordet) og altsaa som identisk med Kristus. Men det ni3Lrk6iiF6 er, at liaa samme Tid paa flere af de nævnte Steder Visdommen betegnes som Guddommens kvindelige Side, hvad der ikke blot har ført til, at Kirker kakles «Hagia Sophia» (t. Ex. i Konstantinopel), skjønt de vitterlig er viede til Kristus og ikke til nogen kvindelig Helgen at Navnet Sophia. men ogsaa til det endnu mærkeligere Faktum, at den romanske Kunst afbilder den skjæggede Kristustype som den guddommelige Visdom i en Dragt, der synes kvindelig, og med Indskriften cSancta Sophia» ved Siden, medens de enkelte «Sciences» er personiflcerede som Kvinder. (Prudentius' Psychomachi, Haandskr. fra 12te Aarh. i Bibl. St. Pierre i Lyon, afbildet i min «Kristusbilledet», Fig. 54.) d6rsint6 plaBtiBk6 ?r6niBtillinss6r at XriBtuB kan NL6VN6B190 Miclielangelos korsbærende Kristus i Kirken Maria sopra Minerva i Eom og Thorvaldsens Statue i Frue Kirke i Kjøbenhavn. N § 103. Billeder af den Helligaand. Den Helligaand afbildes som ovenfor sagt sædvanlig som en Due (Joh. 1, 32) eller i Forbindelse med Treenighedens øvrige Personer i den smagløse middelalderske Kunst som en med disse identisk ud seende mandlig Skikkelse (se § 100). § 104. Englene. Medens Herrens Engel i det gamle Testamente oftere fremstilles i Kristi Skikkelse, idet den tænkes som Guds egen umiddelbare Aabenbarelse paa Jorden (Gen. 16, 10, kfr. V. 13; 18, 13. 17) afbildes Englene i Alminde li^li6sl i den kirkelige Kunst snart som ungdommelige, altid beklædte og næsten altid vingede Væsener, snart — navnlig i senere Tiders Værker — som vingede Børn, lig den antikk Kunsts Genier. Erkeengléne fremstilles altid paa den først nevnte Hlaacle. I den Xidre Kunst er Nrkeen^iene tre, der ofte afbildes med sine Navne tilføiede i latinsk Oversættelse : Michael s^< Oms est Deus»), «Overenglen» (Judæ Brev V. 9), i ridderlig Rustning, kjæmpende mod Dragen, Djævlen. (Den mod Dragen kjæmpende Michael er, hvor han fremstilles ucl6n Vinger, ikke altid let at skjelne fra St. Georg — sædvanlig har Michael dog en Lanse og er tiltoslB, meHeuB St. Georg har et Sværd og er tilhest.) En prægtig Fremstilling at St. Michael er Guido Renis i Kapuzinerkirken i Rom. Stundom fremstilles han veiende Sjælene (H. Memling i Danzig), stundom tiNeeAA6B de ti Landeplager ham. Gabriel i/oT-i^tit) Dei), Luk. 1, 19, forkynder Samsona, Johannes'

og Jesu Fødsel, bærende en Liliestængel, ogsaa som en Jæger jagende En hjørningen (se Enhjørning under Symboler § 89). Raphael (Medicina Dei) ledsager lodiaB, bærende en Fisk og aaben barer Hyrderne Jesu Fødsel. I en senere Tid tilt'sieB som den fjerde Erkeengel Uriel (Lumen Dei), der sidder ved Kristi aabnede Grav og ledsager Diseiplene til Emmaus. Hans Attri dnter er Bkrittrnlle og Bog. Af de øvrige Nn^le navngiver og afbilder Middelalderen følgende, som den forsynedé med hver sit Attribut: Chamael191 med Bæger og Stav, trøster Frelseren i Gethsemane, Haniel bærer Tornekrone og Rør, Jophiel, Kernben med Flamme sværdet, fordriver Adam og Eva fra Paradiset, Zadkiel med en Vædder ved Siden hindrer Abraham fra at ofre Isaak, Xap Kiel med et Kis i Haanden fører Israeliterne gjennem Ørkenen. Seraphim og Kerubim fremstilles sædvanlig som Børnehoveder, omgivne med respektive sex og fire Vinger. Hele det himmelske Hierarki afbilder den græske Kirke, delende det mi Englekor, fordelte pall tre Grader: I. Seraphim med sex Vinger (Jes. 6, 2), Kernbim med fire Vinger og Thronæ (Throner, et Navn, der erindrer 08 om, at Kernbim hos Ezekiel danner Guds Throne). IT. Herredømmer, Dyder og Magter (dominationes, virtutes, pokntiæ). 111. Fyrstendømmer, Vrks engle og Engle (principatus, a^c/<a«M^ angeli). Hvert at' disse ni Rangtrin har sine særlige Emblemer. § 105. Maria og den hellige Familie. Maria, hvis Kultus i den katholske Kirke har fremkaldt en Uendelighed at Kunstværker, fremstilles dels som Jomfruelighedens, dels som Moderkjærlighedens Ideal, enten uden eller med Barnet. Maria uden Barnet træde man tidligere at turde se i de Xatakoind6dili6<i6r at en Isvinli6 med nddr66t6 Arme. som senere har faaet Navnet «Oranten», den bedende, og nu snart antages for at fremstille den afdøde, snart for at betegne Kirken eller Menigheden. Snart fremstilles Maria uden Barnet, ligefra hendes Fødsel (Andrea del Sartos Billede i Annunziata kirken i I^iorent»), til den tnron6n66 Maria ved sin torti6rli^6<i6 Søns Side (sponsa Dei), snart modtagende Engelens lin6Bkad (Maria «n^^^i«'a^el), snart 13k86n66 (virgo stMsnii<s.s?ma), snart svævende mellem Gud Fader og Kristus, der sætter en Krone paa hendes Hoved (virgo incoronata), snart udbredende sin Xaad6 over den — sædvanlig — knælende Menighed (mater misericordiæ), snart staaende under Korset eller med Sønnens afsjælede Legeme i sit Skjød som i Michelangelos <Pieta» i Peterskirken (mater dolorosa) — Navnet «Piefa» tilkommer saavel deslige Fremstillinger, som Afbildninger at Kristi at sjælede Legeme, holdt at Engle —, snart staaende paa Halv maanen som Murillos berømte Madonna i Louvre (virgo puris sima, virgo sine /abs originali concepta, virgo immaculata).192 Endelig har Kunsten ofte fremstillet Mariaß Besøg hos Elisa beth o^ Marias I)«d og Himmelfart, ved hvilken hun lader sit Belte falde i Thomas' Haand (madonna della cintola). Maria med Barnet fremstilles enten som Himmeldronning (sancta Dei genitrix) med Barnet paa Armen, enten svævende {Rafaels sixtinske Madonna i Dresdenergaleriet) eller thronende (Rafaels Madonna del baldachino i Palazzo Pitti, Florents) eller som jordisk Moder (mater amabilis, atma mater), snart staaende med Barnet paa Armen (Rafaels Madonna del granduca i Pal. Pitti), snart siddende med Barnet i Skjødet (Rafaels Madonna della sedia, sammesteds) eller ved sin Side (Rafaels La helle jardiniere i Louvre). I flere af disse sidste Fremstillinger op træder ogsaa Johannes den Døber som Barn, gjerne med den korsformede Agnusdeistav i Haanden, eller Josef eller Anna eller Joachim (Marias Forældre) eller Elisabeth — eller alle disse tilligemed Zacharias, og danner da de Billeder, der kaldes «den hellige Familie». Er hele Kredsen af Jesu nærmeste Familie, til hvilke Zacharias, Elisabeth og Johannes Døberen ikke hørte, sammenstillet, taler den tyske Renaissance i Be gyndelsen af det 16de Aarhundrede om «Die heilige Sippe», Slægt (Jan van Scorels Altarbillede i Obervellach). Den be staar af følgende 16 Personer: Anna,, gift med 1) Salome (ikke Salomo). iH) Cleophas. 3) Joachim. Maria, g. m. Zebedæus. Maria, g. in. Alphæus. Maria, g. m. Joseph. 1) Jacobus major. 2) Johannes Ev. 1) Judas Thaddæus. Jesus 2) Jacobus jninor. 3) Biinon. 4) Joseph Justus. Simon var den senere som Biskop i Jerusalem 18de Februar 107 korsfæstede. Joseph Justus nævnes Act. I, 23; de øvrige er kjendte som Disciple eller som «de tre Marier», deres Fædre og deres Mænd. Vil man ndvide XredBen til o^aa at ointatte .lolianu6B den I)sl)er, maa lavlen 86 BaaledeB ud:193 Isaschar, g. m. Susaiina. Anna, g. in. Joachim. Esmeria (Hisineria), g. m. Ephraim. (se forrige Tavle). Elisabeth, g. m. Zacharias. Eliud, Johannes den Døber. Enim, g. m. Memelia. St. Servatius, hvorved «den større Sippe» kommer til at beståa af 27 Personer. De otte Mariafester, som den katholske Kirke feirer, og hvis Grjenstande ofte fremstilles i Kunstværker, er: Mariæ Bebudelse (2566 Marts), Maria ad ma^i^ss (13de Mai), Maria Besøgelsesdag (hos Elisabeth, 2den Juli), Maria ad nives, den mirakuløse Sne, der anviste Plads for Grundlæggelsen af Kirken Maria Maggiore i Rom (ste August), Maria

Himmel fart (1566 August), NariL6 Fødselsdag (866 September), Mariæ Præsentation i Templet (2166 Oktober), Mariæ Undfangelse (Bde December). § 106. Johannes den Døber. Døberen fremstilles enten som Barn, legende med Jesusbarnet, alti6 bærende den kors formede Agnus-Dei-Stav eller et Lam eller ogsaa som prædi kende i Kamelhaarsdragten, altid med den korsformede Stav. Enkelte Mellemfremstillinger, som Michelangelos «Giovannino», Hafaels siddende Johannes og Leonardo da Vincis Johannes i Louvre, viser ham i de første Ynglingeaar, stundom med en Kage at vil6Honning i Haanden, men Baa godt som altid med Staven. Hans tre Fester, at hvilke 66 to første oftere frem stilles at Kunsten, er: Johannes' Fødsel (24de Juni), Hals liu^6iB6 (2966 August), Dn6tan^6iB6 (2466 September). Om Fremstillinger at hans Prædiken i Ørkenen og hans Død se ovenfor § 98, Side 181. § 107. Evangelister og Apostler. Evangelis terne, der fra først af fremstilledes som 66 fire symbolske «Dyr», vi har H2kvnt i § 89, afbildes senere med de fire vingede Dyr som Attributer: det vingede Menneske for Matthæus, Løyen for Markus, Oxen for Lukas og Ørnen for Johannes, der næsten altid fremstilles som en Yngling i Modsætning til de andre, der afbildes som ældre Mænd. dk6r6i-, torBaavi6t 66 tilli^6 6i- Kirkelig Kunstarkæologi. 13194 alle sine Martyrredskaber som Attribut, undtagen Petrus, der kun enkelte Gange fremstilles med det omvendte Kors, paa hvilket han døde. Petrus (2966 Juni), 66r nar skaldet Isse, afbildes med Neglen; Paul us (2966 Juni), der har skaldet Pande, med Bvi»r66t; Johannes (6t6 Mai, 2866 December), der ogsaa i Egenskab af Apostel gjerne fremstilles som ung, med en Kalk, af hvilken en Slange stiger op (Mark. 16, 18); Andreas (30te November) med det liggende Kors (Andreas korset); Jacobus major (25de Juli) med Sværd, oftere med Pilgrimsstav og Hat; Jacobus minor (Iste Mai) en Stang (Tøivalkerstangen, med hvilken han Hl-3Ldt6B); Thomas (21de I)6e6ml)6i') med Lansen eller med Vinkelmaalet; Simon Zelotes Kananites (28de Oktober) med Sagen; Judas (Leb bæus) Taddæus (28de Oktober) med Køllen; Bartholomæus (2566 August) med Kniven og stundom med den attlaa666 Hud over Armen (Marco Agrates Statue i Domen i Milano); Phi lipvuB (Iste Mai) med Korset; Matthæus (2166 September) med Hellebarden. Forsaavidt Matthias (24de Februar) fremstilles i Stedet for Paulus — hvad meget sjelden forekommer — bærer han en Øxe. Johannes og Matthæus har, som man ser, forskjelligt Attribut, eftersom de fremstilles i Egenskab af Evangelister eller Apostler. Judas Iskariot fremstilles af naturlige Grunde kun sjelden i 66N kirkelige Kunst. Dog er Judaskysset en oftere behandlet Gjenstand, idet Modsætningen mellem de to Hoveder er af stor kunstnerisk Virkning. Ældste Fremstilling: Mosaik i S. Apollinare nuovo ißavenna, yngste: Oliebillede af Eilif Peterssen. Han tænkes tradionelt rødhaaret, men Kunsten fremstiller ham oftest med sort Håar og tykt, sort Skjæg. Om Judas ved Nadveren se § 98. De for os vigtigste plastiske samlede Apostelfremstillinger er Peter Vischers' (1519) paa Sebaldusgraven i Mirnberg, Thor valdsens i Frue Kirke samt Michelsens i Trondhjems Domkirke. §108. Martyrer o£ Helgener. Helgenglorieii. Den katholske Kirke skjelner mellem Helgener (sancti), der uden at gjennemgaa Skjærsilden gaar lig'6 in6 i Guds Rige, og beati (salige), der efter 6N kort Tids Skjærsild 6r gaaede ind i den evige Herlighed195 (en Forskjel, Bom dog ikke altid iagttages). De kan enten være Blodvidne r (martyres), de, der har lidt en voldsom Død for Sandhedens Skyld, eller Bekjendere (confessores), der i Forfølgelsestiden har aflagt den gode Bekj endelse uden derfor at lide Døden. Ex.: Sanctus Johannes, Beatus Olavus, Petrus Martyr, Edvardus Confessor. Ikke den voldsomme Død, men Bekjendelsen som Dødsaarsag giver Ret til Titelen Martyr. Saaledes er t. Ex. Dismas, den angrende Røyer paa Korset, vel Helgen (Confessor), men ikke Martyr. (Den anden Røyer kaldes sædvanlig Gestas.) Disse hellige adskilles i Almindelighed i de billed lige Fremstillinger fra verds lige Personer ved Helgen glorien (nimbus, Fig. 77, af viVrto, betyder oprindelig mørkt, stormende Veir, Regnskur), der omgiver deres Hoved. Den betegner vistnok oprindelig Retfær dighedens, Livsens Krone, der er henlagt for de hel lige (Ordsp. 4, 9; 1 Kor. 9, 25; 2 Tim. 4, 8; Apoc. 2, 10). Fig. 77. Nimbnsformer. Selvfølgelig tilkommer Ximbus ogsaa de guddommelige Personer, forsaavidt ikke disses hele Legeme omgives af en Straaleglans, A ureo lus, der, naar den er mandelformet, ogsaa kaldes Man dorla eller vesica piscis (se Midtfiguren i Fig. 77). Nimbus (boEa, gloria) forekommer allerede hos Æg}^pter, Hinduer og Græker i Form af en Hovedet omgivende rund Skive over Statuer, maaske oprindelig til Beskyttelse. Men den er ialfald allerede i den Klaßßißke Oldtid opfattet som en Hovedet omstraalende Glans — Vergil kalder Minerva «nimbo effulgens». I kristne Billeder maa den opfattes som en Afglans af det guddommelige Lys, hvori de hellige vandrer. Glorien optræder i den kristne Kunst først efter Konstantin, og til at begynde med sees den kun omkring Kristi Hoved. Da Glorien snart ogsaa

begyndte at anvendeß for Maria, Apostler og Helgener, udmærkedes Kristi Glorie ved et i samme indlagt196 Kors, af nviß Arme altßaa kun de tre viser sig omkring Hovedet, en vertikal og1 to horizontale («Korsglorie», Fig. Ild). Stundom forsvinder i Korsglorien Kredsen, saa kun de tre Korsarme staar tilbage (Fig. 77 a). Om Moses' to Straaler er allerede talt (§ 97). Omgiver Glorien en Haand, betegner denne Gud Fader (Fig. 77 c). I den tidligere Middelalder fore kommer Glorien ogsaa omkring verdslige Høiheders som Kei 86168 og Kongers Hoved. I NenaiBBanoen optrskder Glorien otte Bom en let I^vBrinA, der BVLever trit over den lielliF6B Hoved — ved ?roslBtillin^er BeeB den i forkortning. 78, Bt. U»lv»r<l. Oslos Segl. Indbyrdes skilles de hel liges Billeder fra hverandre ved HMlp at Attributer, der tor Martyrernes Vedkom mende hentes sædvanlig fra det Instrument, hvormed de har lidt Døden. Vi kan her naturligvis kun nævne de for os allerviFti^Bte. Af de nor ske Helgener, der alle savnede pavelig Kanonisation og kun var, hvad man kunde kalde «Folkehelgener», bærer St. Olaf (29de Juli) Øxen, medens nan sædvanlig (men ikke altid, se Fig. 42) træder paa en Drage med Menneskehoved, det overvundne Hedenskab, som det synes stundom fremstillet med St. Olafs egne Træk, for at betegne hans uomvendte Tilstand i Modsætning til hans omvendte (?). Jeg tror snarere, at Lig heden ofte — ialfald oprindelig — kun beror paa manglende Evne til at variere Ansigtet. Sta. Sunniva (2den Juli) bærer et Klippestykke, St. Halvard (15de Mai) bærer en Møllesten i Bin venBtre og tre Pile i sin høire Haand, han sidder paa en Throne, hvis Arme dannes af to Løvehoveder, og den reddede Kvinde hviler ved hans Fod. (Se Heilagra Manna søgur, 1., Side 396 ff.), Oslos, nu Kristianias Vaaben (Fig. 78). andre Hellener Bkal vi ner tsrst 0F tremBt nsevne197 dem, til NV6M Kirker i vort Land har været indviede, og hvis Billeder saaledes vel hyppigst har forekommet i Norge. Sta. Agatha (ste Februar), en Tang eller to afskaarne Xviudebrvßter, sikkerlig en OmvlantninA at' den græske '^n9>^ I^« (magna dea mater) og de afskaarne Bryster == Naturens Moderbrvßt. Bt. Alban us (21de Juni) kaldes hos os Sta. Sunnivas Broder, men var i Virkeligheden Englands Proto martyr: et Sværd og det afhugne Hoved i Haanden. St. Andreas (3Ote November), se blandt Apostler (§ 107). Sta. Anna (26de Juli) med Maria eller baade Maria og Jesusbarnet paa Armen. St. Bartholomeus, se Apostler. St. Benedikt (21de Marts), i Ordensdragt, holder et Bæger, hvori en Slange (Krukke— Tornegren—Havn), St. Blasius (3die Februar), et Lys. St. Botolf (7de Juni), en Kirke (en Sten?). St. demens (10de September), bunden ti] en (svømmende) Møllesten. St. Columban (2lde November), et Kors, en Ulv. St. Dionysius (3die eller 9de Oktober), i Biskopsdragt, bærende sit afhugne Hoved paa Brystet. St. Egidius (Iste September), en Hind. St.Ev en. « Evena, solitaire, inconnu aux matyriologes, » siger Guénebauld. Han er afbildet i Eneboerdragt iet Kobber stik af J. Sadeler efter Martin de Vos blandt «Eremites». Et Kapel i Melhus var viet St. Even, og en hellig Kilde fandtes der med hans Navn. Han var kanske en norsk Bondehelgen? Bt. Fabian (20de Januar), et Sværd. Sta. Gertrud (17de Marts), en Lilie. Hun omringes af Rotter og Mus. St. Gre gorius (12te Marts), bærer en Due paa Skulderen. Bt, Gud mund(?), St. Halvard, se ovenfor. Bt. Hubertus (3die November), en Hjort med et Krucifix mellem Hornene. St. Jakob (se § 107), St, Jetmund (Edmund, 20de November), Pile, en Bjørn. Johannes den Døber (8e § 106). Johannes Ev. (se § 107). St. Jørgen (Georg, 23de April), ridende, fæl dende en Drage med sit Sværd. Bta. Katharina (af Alex andria, 25de November), et Hjul. St. Xnud (Ote Juli), Attribut? St. Laurentius (10de August), en Rist. St. Ludvig (25de August), Liliescepter og Tornekronen, som han bragte til Frankrige, Bta. Margaretha (12te Juli), Drage og et Sværd. Sta, Maria (se § 105). St, Martin (Ilte November) tilhest, deler ved Hjælp af sit Sværd Bin Kappe med en Tigger.198 St. Matthias (se § 107). St. Michael, Erkeengelen (29de Sep tember, 86 § 104). St. Nikolaus (6te December), en Bog og sex Brød eller et Anker. St. Olaf (se ovenfor). St. Paul us (se § 107). St. Petrus (se § 107). St. Qvintinus (31te Oktober), tk6n^Bi6t i Stokken. St. 8 6l» aßti an (2066 Januar), gjennemskudt med Pile. St. Simon (se § 107). St. Steplianus (26de December), en Sten. Sta. Sunniva (se ovenfor). St. Tarald (en norsk VonH6N6^6N?). St. Thomas at' Canter bury (29de December), Hovedet kløvet at et Sværd. St. Thorleif («Tollef Salemand», norsk Bondehelgen, Attribut?). St. Wilhelm at Danmark (6te April), en Kirkemodel. Som andre Helgener, hvis Billeder saa ofte forekommer, at det vil være nyttigt at kjende deres Attributer — nævner vi: St. Antonius af Theben, Dyrenes Patron, med etT-Kors eller et Svin. St. Antonius at^aclua, med en IM6BtNN^6i eller bærende XiiBtUBdai'N6t i sine Arme, altili i Franciskaner dragt. St. Barbara, med Kalken og (eller) et Taarn. Sta. Cecilia, med et Orgel. St, Christopher, med Kristus barnet paa Skulderen. Sta. Elisabeth at Ungarn (Thtiringen), med en Kurv, hvori Brød eller Roser. Sta. Genoveva at

Brabant, med en Hind. St, Gereon, med en Fane. Sta. He lena, med det gjenfundne Kors og Xaglerne. St. Hiero nymus, med Løyen. De hellige tre Konger: OaBpai (Jasper), 60 Aar, Baltkizar 40 Aar, og Mohrerkongen, Melchior 20 Aar, med Kar, hvori Myrrha og Røgelse. St. Longinus, med Lansen. Sta. Lucia, med to Øine paa et Fad. Sta. Maria Egyptiaca, indhyllet i sit lange Håar. Sta. Maria Magda lena, med Balv6krukk6ii. St, KOOIIUB, med en Hund og en Pestbyld paa det blottede venstre Laar. Sebaldus, dansk Prins, drivende Oxer. St. Sixtus, med Pung eller Sværd. Sta. Ursula, med en Pil, undertiden med de 11000 Jomfruer. (Det høie Tal beror paa en Misforstaaelse at KIM Virgines, der er læst som «Undecim millia virg.* istedetfor «.undecim marfyres virgines.'») Sta. Veronica, med Svededugen, hvorpaa den tornekronedes Hoved. Xirk6tßkdr6N6 atdilll6B Baai6^6B, at de græske Athanasius, Laßiliuß den Store, Johannes OlirvßoßtoiNoß og Gregor at Nazianz, alle bærer en Bog i venstre Haan<l og løfter den høire til Velsignelse (ligesaa Cyrillus, hvor han fremstilles som199 den ste); de latinske Kirkefædre bærer Evangelisternes Attri buter, Hieron}^mus, der bærer Kardinalhat, har den vingede Menneskeskikkelse til Ledsager, Ambrosius har den vingede Løve, Gregor den Store bærer I^avekrone og har den vin^ede Oxe, Augustin har Ørnen. Stundom har ogsaa Gregor Duen (den Helligaand), Hieronymus som Eremit sin tamme Løve, Augustin det brændende Hjerte, Ambrosius Bikuben. Stundom fremstilles de alle med en Bog. Den berømteste Fremstilling er vel Rafaels i «Disputa» (Camera della Segnatura i Vati kanets Stanzer). § 109. Djævlca og Helvede. Djævlen (bid^oAoc af bia|3d\Xo), «Bagvaskeren», har mange Navne. Navnet l^uei fer, Morgenstjernens Navn, anvendtes om Djævlen af Kirkefedrene paa Grund af Jes. 14, 12 1), hvori man fandt en Hentydning til Djævlens Fald (Luk. 10, 18), medens Jesaias i Virkeligheden ved Morgenstjernen mener den styrtede Konge at Babjdon. Navnet Mephistopheles (ogsaa Mephostophiles, -philus) menes af nogle opstaaet af jurj, cpcoc og cpiXoc, den, som ikke elsker Lyset, at andre at latinsk m^?/MF og græsk qnÅoc, den, der elsker de ildelugtende Dunster; rigtigst udledes Navnet vistnok at hebræisk «mephir» (Ødelæggeren) og «tophel» (Løgneren), at «pur» og «tatal». Navnet Satan betyder paa hebraisk Modstanderen, Fienden. Navnet Fanden er Pan (Skovguden), hvis Horn og Bukkefødder (Hestehov) da ogsaa i Billedkunsten oV6rksrt6B paa vMvien. Djævlen forekommer i den kristne Kunst i Slangens Skikkelse ved Syndefaldet (allerede i Katakomberne), først uden, senere med Menneskehoved (Michelangelo giver den Kvindehoved). Senere forekommer Djævlen som Drage i Kamp mod Michael (Judæ Brev V. 9). I de ældste Miniaturer optræder han i antik Filosofkappe som graa Mand, i Middelalderens senere Aarhundreder optænker Fantasien alt det hæsligste, hvormed den kan udstyre ham, snart optræder han i Dyreham, snart i Menneskeskikkelse med Horn, Klør paa Hißndei- og Fødder, Flagermusvinger, sort med glødende Øine, Ild ud at l) Om Babylon: «Hvorledes er du falden af Himmelen, du Morgenstjerne, du Morgenrødens SønV»200 Mund og Næsebor, strittende Håar o. s. v. Betydningsfuldere er de Fremstillinger, der viser os Djævlen bærende mod hver andre grinende Ansigter paa alle Ledemod, Knæer, Albuer o. 8. v., ja paa Bryst og Mave for at antyde, hvorledes det onde opløser og spalter Personligheden i hverandre modstridende Kræfter. Overordentlig frugtbar har Fantasien været, hvor det har gjældt at fremstille hans Rige. Helvede afbildes som en uhyre Dyrekjæft, mellem hvis Tænder de fordømte knuses. >li^ron^inuß I^oßoli viser os et helt Fabrikmaskineri at Pine redskaber og ikke blot Beggryder og Galger i sine Helved fremstillinger, og Afbildninger af St, Antonii Fristelse (Teniers o. a.) giver Anledning til at vise hele hans Hotßtad at Binaa djævle i de bizarreste Skikkelser. Sorte med glødende <l)ine farer gjerne Djævlene ud at de besatte. Som Mephistopheles i Rød Dragt, Hanefjær og Hestefod, den sidste vistnok en Lev ning at Kentauren, i hvis Skikkelse Djævlen viser sig for St. Antonius, fremtræder Djævlen først i nyere Tid, ni66enß den nyeste Tid i Overensstemmelse med Milton har fremstillet ham som Lucifer, forførende skjøn, men med Mørket lurende i Blikket. (^.ntoin6 Wiert2, Brussel). Ti 1 1 æg. he kirkelige Innskrifter. § 110. Indskrifternes Fonn. De kirkelige Indskrifter slutter sig saavel til selve Kirkebygningen og dens Omgivelser som til de kirkelige Brugsgjenstande og de kirkelige Billeder. De ældste Indskrifter stammer tra Xatakomderne og er affattede snart paa t^rXßk, snart paa Latin, snart i et BproZ. der er Banimenßat at begge disse, liz^6Boin romerske og græske Bogstaver afvexler paa en høist vilkaarlig Maade. Vi skjelner mellem marmora (lapides, tituli), der er indhugne i Stenene, dipinti, der er skrevne med Farve, og graffiti, der er ind ridßede med et skarpt Instrument I farmora ialfald er store201 latinske Initialbogstaver almindelige. Zirlige, med splittede Bogstav-Ender, er de saakaldte Damasiske Indskrifter (Fig. 79), som Pave Damasus (366 - 384), da han restaurerede Gravene i

Kalixtkatakomberne, lod sætte over Martyrernes Grave ved Kaligrafen Furius Dionysius Filokalos. HicccksgestaiaceTq'^srissiTvrba pi orvm CORP^QRASANCIbRV.P-cII.NENVENERANDASERIJKA SVBLIMESAN I MASR APVITS IBiR E G IACi^EUt HICCOM I JSXYSTIPORTAI^QVJEICHG STfcofiEA HiCNVM: IVS^ROC ERT " SEfIjVITQ VIAOARIAXPI HICPOSIIH^LOiSrGAVIXITQHIINPAeSA^D O S HICCONFESSORISSAINPCtIQVOSGHA" CIA! lISIT HICr/yE!^ESPyERI<>SENESC^Si.:Q^TSfEPO'ES QvisJviAeivißGtisrEVAPi-JiciThi rrzrt2 pv d o r^ivi HICEA.EORDAMASVSVOLVIS! J : iIEM>BRA S^I>ONEBESTIMYISAKCIOS".'^7 S.H.E PIORVM .. ' i Fig. 79. Damasisk Indskrift. Kalixt-Katakomben. De store latinske Bogstaver vedligeholdt sig i de kirkelige Indskrifter ud igjennem Middelalderen i Occidenten, medens Orienten anvendte de græske store Bogstaver. I det Ilte Aar hundrede begynder Occidentens Skriftform at opblandes med de saakaldte Majuskler, Munkeskrift, «gothisk» Skrift i store MV€JMB^/E® 6ME °N F ' Fig. 80. Majuskler. Bogstaver. Majusklerne hersker saa til henimod 1400, da Minusklerne, de smaa Fl)tliiBk6 Bogstaver, fortrænger dem, og disse holder sig nu til Reformationstiden. Med Renaissancens Herredømme begynder paany de romerske store Bogstaver at blive herskende i de kirkelige Indskrifter. Latin er den occidentale Kirkes officielle Indskrifters eneste Sprog, indtil officielle Indskrifter i de respektive Landes eget Sprog begynder omkring Aar 1200. SML<2M<KM»G'WSR.^.TERt202 I Norge gaar Runeindskrifter i Kirker, paa Gravstene o. 8. v. sjelden længer ned end til omkring Aar 1300. Alle rede fra 1200 af hersker Majusklerne (Fig. 80) til 1400 og derefter her som andetsteds Minusklerne (Fig. 81) til Reforma tionen. Efter denne begynder saa modern-gothiske Frakturbogstaver ved Siden nt latinske Zs)gBtav6r i InclBki-it'wi-. 89ks1van1i^ er Indskrifterne skrevne fra venstre Side til høire, dog har man O^Baa Baakal(lte «VuBtroM6cl«n»ln<iBl(i'itte!', d. v. 8. første Linie fra venstre til høire, anden fra høire til venstre, tredie igjen fra venstre til høire o. 8. v. Navnet skriver sig fra, at Skriften føres, som Oxen fører Plogen paa Ågeren. Ogsaa Kionædon-Indskrifter (xiovoeibrjc, søileagtig) forekommer stundom, især paa byzantin- !!!1 1^ Lille<i6i-, <i6t vil Bi^. «l^t <^ NOABtaV 83ktt68 UN<^l' BU • fe -OP» s^ MillllBiald6rBl<6 M- W*frøf O skrifter er meget vaklende i sin Ortografi, saaledes stadig e for ae. Marie for Nariae, inclskvllEi' ofte et h, F»i'o/ss' Fig. 81. Minuskler. mium, Jhesus, i for y, presbiter; ij betegner ii, t. Ex. monastery. De ndniærker sig ogsaa ved sine stærke Forkort ninger, p = per eller -pro, p = præ, st = sunt, mgf = magni ficat; s = sanctus, p = pater, cls = deus, ps = positus, pps = præpositus, Dd =-David, mia = misericordia, gra =- gratia, ecca = ecclesia, opt = optimc, dmi = domini, di — capHuli o. 8. v. Heraf danner sig Baa de saakaldte Sigler (Ordet er selv en Forkortning af singida signa), enkelte Bogstaver, der bruges i en bestemt Betydning som AMGP = Ave Maria gratia plena, HLSE = Hoe loco sepidtus est, INRI = Jesus Nasaræus, Rex Judæorum. Stundom åndes en enfoldig Billed skrift, en Slags Rebusskrift, hvor t. Ex. i «Et Lys for din Fod og en I^VFt6 for din Sti» BndBtantiv6lN6 gjengives med Billeder af disse Gjenstande. Se t. Ex. Nore Kirke, hvis Vægge viser saadanne Indskrifter vistnok fra 1.766 Aar hundrede. Hvad Talformerne i Indskrifter angaar, maa det mærkes,203 at her i Norge de latinske Bogstavtal var herskende lige ned i det 15de Aarhundrede i alle Indskrifter, og at altraa alle de hyppig hørte Paastande om, at middelalderske Kirker bærer sit Opførelsesaar hist eller her i Mur eller paa Tag i vore alminde lige (saakaldte arabiske) Tal enten beror paa Feillæsning, t. Ex. Borgunds Stavkirke, bygget 1137, beror paa, at den fornyede Tagkam bærer Aaret 1737, eller paa Misforstaaelser som de Kirker, der skal være byggede 1001 eller lignende, fordi fire Vinduer i deres Gavl eller Taarn er formede, de to yderste som Ettal, d. v. s. lange, de to mellemste som Nuller, d. v. s. runde, eller paa Forfalskning, meget hyppig ved antikvariske Gjenstande, Skrin, Knive o. lign. Ingen middel aldersk Indskrift i Norge ældre end ca. 1500 har vore nu brugelige Taltegn. § ill. Indskrifternes lndhohl. diravskrifter. De ældste hendte kristne Indskrifter er, som vi saa, Gravskrifter i Kata komberne (se § 81). De er tildele daterede og da ved Hjælp enten af romerske Konsulataar eller senere Pavens Pontifikataar1). Derhos angaves Maanedsdag og Ugedag med de hedenske Gude navne Dies Jovis, Lunæ, Martis etc. Dies Saturni ombyttes i to Indskrifter fra 222 og 444 med Sabbatum; Dies Dominica for Søndagen treeEeß første Gang Aar 404. Ved Hjælp at den forskjellige Form i de ca. 1400 daterede Gravskrifter kan man nogenlunde bestemme Alderen ogsaa for de ca. 12000 udaterede ved at tåge visse kronologiske lagttagelser til Hjælp. Saa danne er: Indskrifternes In dh old: de ældste Gravskrifter eier den største Simpelhed: før Konstantin kun Navnet og en kort Akklamation: Vivas in Deo — in pace — T-^visFcii in pace. Ærestitler og Ros over den døde forekommer ikke i det det Aarhundrede. En

gift Lektor (Forelæser) omtales i dette Aarhundrede, ligesom Titelen Presbyter (Ældste, Præst). I det 3die Aarhundrede skjelnes i Indskrifterne mellem Presbyter og Episcopus. Paa Pavernes Grave læses i dette Aarhundrede kun «Episcopus». Akklamationerne ønsker nu ikke blot, at de afdøde maa leve i Gud, men ogsaa, at de maa l) Dette anføres paa Kirker tidligst fra Slutningen at 46e Aarhundrede, senere ogsaa paa Grave, skjønt det kan paavises paa to Grave fra ca. 360 af en særlig Grund.204 leve blandt de helliges Aander eller l»lan6t de udvalgte. Man antager allerede nu en Paakaldelse at Helgener (? Roller). Under oss efter Konstantin — 4de Aarhundrede — gaar Akklamationerne over til ligefremme Bønner tor de døde, og man venter Velsignelse af deres Forbønner. «Bed tor N. N.», «tænk i dine Bønner paa N. N.» I dette Aarhundrede fore kommer første Gang Titelen «papa» om den romerske Biskop, men med Tillægget «suus», saaledes en Underordnet, der kal66i' Biskopen in Fader — altsaa ikke som litel. (^ravBkritt6inft bliver udførligere, ofte med Aldersangivelse og Ros over den døde: «Miræ bonitatis alque sanctitatis» 0. 1. Efter 320 begynder Helgen- og Martyranraabelserne, hvor da Nominativ spiritum sanctum betegner den afdødes Aand i No6B3ktninss til spiritus sandus om Guds H6ilissaau6. «St. XnBt6» i In6B^riktt>n «S. Kuste kom i dine Bønner Aurelius Repentinus ihu», er ikke, som man har ment, «Hellige Kristus», men «Hellige Sixtus». Fra ca. 300 nævnes ogsaa blandt kirkelige Titler og Værdigheder ikke blot Episcopus og Pres byter, men tillige Martyr (ogsaa om dem, Bom er døde i I^VNssB6i eller Nxii), Xawenumeno», Xkoplivta, Vii-sso, Vii-ssiniuB-a, d. e. Ægtefæller i første Ægteskab; 304 ontiXHtzr en «Paulus Exorcista», og nu anvendes «in pace» om Freden i dette Liv: «vixit in pace'». Ca. 400 begynder Gravskriften med et «Hic positus» — «Mc jacet» — «hic qviescit». Samtidig ophører de gamle Akkla mationer. Indskrifter, hvor Pra-positionerne c«m oss de styrer Akkusativ — cum virginium suum, exiit de sanctum — eller Omtale af Indkjøb af et Gravsted er altid yngre end 300. Udtrykkene depositus, depositio, bliver først hyppige i 4de og ste Aarhundrede. Forbandelsen over den, der forstyrrer Gravens Fred, er neppe nogensinde ældre end Aa r 500. Vigtig for den kronologiske Bestemmelse er ogsaa selve Navnene. Ældst, men sjeldne, er de antik-romeiske Navne efter Trenavnsystemet, t. Ex. C. Fibio Firmo — efter 300 forekommer de ikke mere. Fra nu at sættes det i Daaben erliolclte Navn paa Graven, Navne paa -antius, -entius, -ontius, -osus bliver alminclelisse ! Amantius, Vineentiuß, I^eontiu», Lono^u^. Nu begynder Navne at religiøst Indnold: Hvoslvult<l6Nß, Adeo datus, Renatus, Bonifacius; og Udtryk at kristelig Ydmyghed:205 Pecus, Stercorius, Injuriosus o. 1. af Hedningerne tidligere bragte Skjældsord bliver nu Æresnavne. Endelig optræder under Folke vandringerne germaniske Navne som Ilde brand o. lign. Ogsaa Palæografien og Ornamenterne bidrager til at bestemme IndBkritterneB Alder; Ankeret og Fisken er de 9LidBte og karakteriserer det Iste og 2detAarhundrede. Duen findes i Roms Katakomber fra 268 — 500, Kristus monogrammet fra 298 — 474 (323-451?), AQ 60 — 509, Korset foran en Gravskrift fra 450 at, idet Kristusmonogram mets Krumning over Korset forsvinder, saa blot Korset staar tilbage. Den senere Middelalders Gravskrifter er affiattede, dels i Prosa, dels paa Vers. De ældre er anbragte rundt Gravstenens fire Sider og indeholder sædvanlig Navn, Stand og Dødsdag, men derimod sjelden Dødsaar, da Dagen, men ikke Aaret var at Vigtighed for Anniversarierne (de aaiiige Sjælemesser paa Dødsdagen). Over store Mænd sattes vidt løftigere Indskrifter. Paa Karl den Stores Grav i Aachens Mynster stod : « Sub hoe conditorio situm est corpus Caroli magni atque orthodoxi imperatoris qvi regnum Francorum nobiliter ampliavit et per armos XLVllfeliciter tenuit, decessus septua genarius anno Dni. DCCCXIV indictione VII V Kalendas Februarii. » Tidlig beg} ndte de versificerede Gravskrifter : paa Otto den l's Grav (f 973) i Magdeburgs Dom stod: «Tres luctus causae sunt hoe sub marmore clausae, Rex, decus ecclesiae, summus honor patriae.» Over Kong Sverres Grav i den store Kristkirke i Bergen stod paa en Broncetavle i latinske Vers, i Guldbogstaver (ifølge Flatoboken): «Her ligger den, som var Kongernes Pryd, Troens, Ærens og Tapperhedens Støtte og Stav, Billede og Mønster, urokkelig Mandighed, sin Fosterjords og I^drenearvB Skjold og Værn, djærve Raads Mod, Uvenners Fordærvelse, Norges Hæder, sit Folks Smykke, Retfærdighedens Haandhævelse, Lovenes Forbedring, alle sine Mænds Kjærlighed.» Fra det 14de Aarhundrede af tilføies gjerne det aldrig helt torßvundne oldkrißtne: «-in pace-», men nu no^et udvidet og med Konjunktiv-(Optativ-)form i Verbet, idet det heder: cujus206 anima reqviescat in pace.» Slutningsformlerne vexler nu mang foldigt som: «cujus memoria apud superos sit in benedictione» etc. Sjeldne er derimod i denne Periode Begyndelsesformler som «Hic jacet» eller «Mc in domino quiescit». Efterhaanden for svinder Latin for Modersmaalet, og almindelige moralske Ne flexioner over Døden bliver sædvanlige: som:

Ich vor — Du na(ch) o. lign., der klinger som Reminiscentser fra Døddansene. Allerede fra det 13de Aarlumdrede kjender man den senere i forskjellige Former saa ofte anvendte Sentens: «Id, quod sum, tu eris; quod tu es, ego fni.» «Hvad jeg er, det skal du vorde — livad Hv er, Het har jeg været.» Fra Enden af det 15de Aarhundrede stammer den karak- teristiske Indskrift (paa Mag. Martinus af Biberachs Grav i Heilbronn) : «Ich leb — weiss nit wie lang, Ich stirb — null weiss nit wann, Ich fahr — weiss nit wohin: Mich wundert, dass ich fröhlich bin.» 1) De lange, kjedsommelige og svulstige Grav- og Epitaph- indskrifter tilhører det 17de og 18de Aarhundrede, og har i vor Tid veget Pladsen for kort Angivelse: «Her hviler» med l) Drastisk er to af H. Otte meddelte Gravskrifter, en i Bülowkapellet i Doberans Klosterkirke i den Müllerske Familie-Gravhaelving Wieck, Düfel, wieck, wieck wiet von my, ick scheer mic nig een Hahr um die. Ick bün ein Meckelborgsch Edelmann, Wat geit die Düfel mien Supen an? Ick sup mit mienen Herrn Jesu Christ, Wenn du, Düfel, ewig dösten müst, Un drinck mit öm söet Kolleschahl, Wenn du sitzt in der Hellenquahl. Drum rad ick: wieck, loop, runn un gah, Efft bey dem Düfel ick to schlah. [Eller, ved Djævelen, jeg slaar til(?).] Den anden i Mariakirken i Lübeck ved en Figur med krumme Ben: Nier leit der Borgemeister Kerkering, De so schief up den Vöten ging. O Her, mak öm de Schinken lick, und help öm in din Hemlrik. Du nimmst dy ja de Schape an, Las doch den Buck ok mede gan.

207 Navn, Fødsels- og Dødsaar — undertiden med Tilføielse af et Bibelsprog, et Salmevers eller Henvisning til samme. § 112. Andre kirkelige Indskrifter. Kirkeindskrifter. Paa Kirkerne anbragtes gjerne Indskrifter angaaende Kirkens Grundlæggelse, IndvielB6, Bygningstid, Bygmester o. 8. v. Paa en vid Marmorsten i Muren bag Altaret i Thingvold Kirke staar med Runer : Ek bip firt Gudrs sakar ypr lærpa menn er varpveita stap penna och alla pa er rapa kunnu bøn mina, minnis salo minar i helgom bønom. En ek et Gunnar ok gerpi ek hus petta. Talete. (Jeg beder for Guds Skyld eder, lærde Mænd, som forestaar denne Kirke, og alle dem, som kan raade inin Bøn: mindes min Sj;vl i hellige Bønner. Men jeg heder Gunnar, og gjorde jeg dette Hus. Lever vel!) I Skjeberg Kirkes Mure staar to Runeindskrifter: «petta hus er vigd drottini varum ok modur hans Maria ok Petre postola. (Dette Hus er viet til vor Herre og hans Moder Maria og Apostelen Peter) [Arndt] og «Stein penna gerpi Botolf, Steinmeistare.» («Denne Sten gjorde Botolf, Stenmester.») I adskillige at vore Stavkirker (Aal, Thorpe, Lom, Hurum) findes indristede eller malede Xavne i Runeskrift, der dels med Sikkerhed, dels sandsynligt angiver Kirkernes Bygmestre og tildels (i de to første) den hele Arbeidsstok. Paa Altarets Plade forekommer kun sjelden Indskrifter, derimod staar den Altaret vedkommende Indskrift ofte paa Væggene bagved og omkring Altaret som den dek.lendte Ind skrift i Trondhjems Domkirkes Johanneskapel. Altarets Reta biilum og Antependier bærer ofte Indskrifter. Paa Relikviarier læses hyppig: «In hac capsa continentur reliquiae> etc. Paa Altarkalkens Xodus ofte «Jhesus», et Bogstav paa hver af dens sex Sider (se ovenfor § 68). Paa Vievandskar: Niijrøv <xxo\ix\\ia \xx\ (jovav oijnv (se ovenfor § 79). Paa Døbe fade at Messing fra 15de— 17de Aarliundrede forekommer ofte ulæselige IndBkritter, der har voldt Arkæologerne meget Hoved brud til ingen Xytte, da det har vist sig, at mange at dem kun er dekorative Bogstavsammensætilinger uden Mening — vistnok tra først af foranlediget ved Støbernes Uvidenhed (se ovenfor § 72). XlokkeindBkritt6rn6 lsder enten nede oin Xlok-208 kens Krans eller oppe om dens Hue og er enten Skriftsteder — meget ofte i Ave Maria gratia plena, Dominus tecum» (Lukas 1, 28), eller ogsaa indfører de gjerne Klokken talende, enten forklarende i Ord, hvad dens uartikulerede Klang betyder for den kristne, f. Ex. : « Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango,» eller fortællende, hvo der har støbt den: «Gherardus de Wou me fudit», eller hvo der har BkMnl(6t den. «^scii» synes at kunne betegne begge Dele (altsaa fieri jussit). To Indskrifter forekommer særlig hyppig paa middelalderske Klokker, nemlig: «0 rex glorie Christe veni cum pace» og «Mentem sanctam spontaneam, honorem Deo et patriae liberationem», idet den første af dem ansaaes for at have en magisk Virkning overfor onde Aander, den anden overfor Ildebrand og paa Sicilien (hvorfra den synes at stamme) overfor Ætnas Eruptioner. Den fore kommer ogsaa i Norge i Hafslo Kirke (se § 80). Indskrifter paa Sigiller tilhørende geistlige Institutiouer eller Personer løber gjerne rundt Sigillets Rand. Sigillet viser ofte Vedkommendes Vaaben, og for Kirkernes Vedkommende et — i Eegelen upaalideligt — Prospekt af Kirken i Midten, stundom Kirkens Model, baaren at Stiftelsen og fremrakt til Kirkens Titelhelgen (Fig. 82). Fig. 82! Oslo Mariakirkes Sigill. Anka n g. § 113. Kirkemusiken (Musica sacra, M. divina) udgjør en Del at I^ultuBuau6liuF6u og har til H6UBi^t at torlisiy den andægtige Stemning, Sin religiøse Sang overtog

Kristen dommen tra den jødiske Synagoge- og Tempeltjeneste, hvis Melodier dannede Grundstammen for Oldkirkens Sange. Ide første Aarhundreder havde det jødiske Element Overvægten i de kristne Hymner, og Orienten forblev toneangivende ogsaa for Musiken. Denne Kirkemusik, der oprindelig kun var Vokal musik, bestod væsentlig i Vexelsang mellem to delte Grupper eller Kor. Indtil Milaneserbiskopen St. Ambrosius' Tid (4de Aarhundrede) var den romerske Kirke endnu ganske umyndig paa dette Gebet, og da han sammen med Kultus'ens Ordning ogsaa ordnede Kirkemusiken, skede dette gjennem en Etter ligning af den orientalske Kirkes Vexelsange. Han regulerede Sangen paa Grundlag af et letfatteligt Tonesystem («efter græske Ikti-aedorlikr i Oktaver»). Ved Siden at sangen ordnede han ogsaa den kirkelige Læsesang, den liturgiske Recitation og uddannede Hymnen til Salmer. Kirke musikens tre Grund-Sangarter var herved givne. Under den videre Udvikling traadte i de følgende Aar hundreder Vexelsangen, Antiphonien, alt mere i Baggrunden, og da Pave Gregor den Store ca. 600 virkede for Kirkemusikens Udvikling, var der saagodtsom ikke mere Tale om denne Vexel- Bau^, hvori M6ni^Q666ii 66it0^. Gregor rettede sin Virksomhed alene paa fagmæssige, præstelige Syngeskoler, paa Ud dannelsen af Solosangen og den hensigtsmæssigste Optegnelse af de kirkelige Melodier. Han forefandt i Eom en allerede længe d6Btaa6u66 Bau^6rBkoi6. som han 6a oiu6anu666 til det Kirkelig Kunstarkæologi. 14210 SixtinskeKapel, en Mønsteranstalt, der senere tjente som Norm for hele den romerske Kirke. Som Støtte for Udførelsen formede han de kirkelige Sange i et «Antiphonarium», der Baav6l ved sit Indhold som ved «ill Optegnelsesform i Ne urner eller Tegn, af hvilke den moderne Nodeskrift senere har ud viklet sig, blev mønstergyldig baade for Kirken og for Kunsten. Hans Musik hævedes under Navnet den gregorianske Koral til Kanon for hele den romerske Kirke og dannede i et helt Aartusinde det Grundlag, ved hvilket man overalt — med faa og smaa Afvigelser — holdt fast, og fra hvilken o^Baa XoinpouiBt6ril6 d6Qt6H6 Notiv6rn6 for sine KunBtri^6, flerstemmige BauA6. Med Reformationen begynder en ny Tid, i hvilken Musikens Forhold til Gudstjenesten bliver et løsere, og andre Elementer faar Overhaand. Den gamle Kirkes liturgiske Musik kunde trods al Reformatorernes Møie kun ufuldkomment blive bevaret, derimod vandt Hymnen Overhaand og formede sig til frie Kirkesange (Salmer), i hvis Afsyngelse atter den hele Menig hed deltog (den lutherske Koral). Hertil bidrog navnlig Orglet, som vistnok da allerede i Aarhundreder havde været i Brug (se § 78), men først med Reformationen kom til tiM Anvendelse i Gudstjenesten. I længere Tid var Orglet det eneste Instrument, der ledsagede Kirkesangen, men snart drog det fulde Orkester ind i Kirken. Med denne Forandring begynder atter en ny Tid, den sidste Periode, i hvilken Kirkemusiken hverken bandt sig til den præstelige Liturgi (den gregorianske Koral) eller til Hymnen i Form af Salmesang (den lutherske Koral), men anvendte kirkelige Texter af fri Opfindelse til flerstemmige Komposi tioner, hvorved Sangen nZLBt6n altid i668a^6668 at Instrumental musik. Grundlaget for denne Kunst er Harmonien, den fler stemmige Musik, hvis Opstaaen ligesom Orglets er at føre tilbage til den tidlige Middelalder, og som allerede paa Luthers Tid var af høi Betydning og kort efter hans Død i flerstemmige —8-stemmige) Sange uden Akkompagnement (Motetter) fandt en Blomstring, der i denne Retning aldrig senere er naa6t. Hin Periode at det 16d6 Aarhundrede d6tra^ter man derfor som den kirkelige Xunßtinnßikß klassiske Periode, og man. betegner hin Tids Kompositionsmaade efter dens største Repræ211 sentant som Pale s trin a- Stil. ven friere Musik, der ligeligt anvender Stemmer oss Instrumenter, og som ogsaa i Valg af Texter bevæger Biss langt mere übundet, begyndte ca. 1600, altraa Btrax etter Palestrinas og orian do Lassos Død. Denne Kunstmusik over kirkelige Texter har paa mange Punkter kun den enkelte Text for Øie, og ikke mere denne Text som Del af Liturgien eller den kirkelige Kultus overnovecket. Man pleier derfor stundom at sige om disse Værker, at de ikke er Kirkemusik, men kun Musik i Kirken; de er hovedsagelig Koncertstykker over kirkelige, bibelske eller i Almindelighed religiøse* Texter. Høidepunktet af denne forenede orkeßtrale og vokale Musik danner Joh. Seb. Bachs Kantater og Passionsmusik samt Handels Oratorier. Era nyere Tid maa fremhæves Mozarts, Beethovens, Cherubinis, Mendel 80NN8, Berlioz's og Liszts Værker. Den norske Kirke eier en fortrinlig Salmekomponist i Ludvig M. Lindemann. Literatur: G. Masuto, Della musica sacra in Italia. Venedig 1891. Kiiinmerle, Encyklopådie der evangelischen Kirchenmusik. Giitersloh 1883. Brockhaus, d!onv.l^6x. Art.: Kirchemnusik. § 114. Kirkelig Digtning. (Salmedigtning af i|?ctX(Li6q, Strengeleg.) Salmen er en aandelig Sang, bestemt til at at synges ved Gudstjenesten at den hele Hlenisslied. Den kristne Kirke optog til at begynde med Davids Salmer, dette for alle Tider uonnaaede Mønster for aandeliss

visstninss. Men det gamle Testaments Salmer kunde naturligvis trods sit rige Væld af religiøse Stemninger ikke i Længden tilfredsstille den kristne Menigheds Trang til at give de nytestamentlige Ideer et Udtryk, og medens de derfor i Kirkens første Aarhundrede udgjorde Hovedbestanddelen at Kirkesangen, traadte de, efterhaanden som Kristenheden fik sine egne Salmedigtere, mere og mere i Baggrunden. De kristne Hymner (Col. 3, 16; Eph. 5, 19) og Salmer optoges først som Etterligninger af Davidsalmerne ved Siden at disse, men fortrængte dem Bnart næsten ssanßke. Allerede i det 4de Aarhundrede finder vi kristne Hymner i Brug, skreven i de tre dengang herskende Kirkesprog, Syrisk s^pnraiin), (^r3Lßk (l^ressor at Nazianz, Laßiliuß den Store, Synesius, Chrysostomos) og Latin (Prudentius, Ambrosius at Milano, Hilarius at Poitiers, Venantius212 Fortunat us). Efterhaanden voxede den occidentale Kirke digtning den orientalske over Hovedet — en Følge at Vestens rigere blomstrende Troesliv. 01dkirken8 Bidßte store Salme digter er Pave Gregor den Store (ca. 600), der ossßaa for fattede flere Litanier (Litania magna) og indførte Koralsangen i Kirken (se § 113). I Middelalderen optraadte vel Salmister som Bernhard af Clairvaux, Thomas af Celano («Dies iræ»), Jacoponus af Todi («Stabat mater») o. a., men efter haanden forstummede Menighedssangen ; Præster og Kordrenge var de syngende. Præsternes Embedsgjerning betegnedes endog ved Verbet «synger» («Præsten Gunnar, som sang 'i Hof og Skeaker Kirker», Dipl. Norv. I, Nr. 287 og m. a. St.), da Menigheden ikke forstod det latinske Sprog, der var det ude bukkende Xirl^6Bpi'oF og derfor i det dsi6Bt6 kunde lære no^l6 latinske Ord som Svar paa Præsternes Sang i Koret («Kor sang» og «Eesponsorier»). Kun nogle faa Oversættelser af latinske Salmer fandt Vei til Folket, de saakaldte «Leiser» (at «Kyrie eleison»), der opstod ved, at de forvirrede og uforstaaede Textord at Kyrie eleison, der lalledes at Folkets Mund, blev erstattet ved en underlagt Text i Oversættelse til Brug ved de store Fester, mere udenfor den egentlig kirkelige Gudstjeneste. Men neppe var de reformatoriske Bevægelser i Middel alderens Slutning begyndt med Hussiterne, der prædikede Ordet i Modersmaalet, før ogsaa en national Balm6di^tnin^ de^vndte, og under d6N lutherske N6torinatioNB Kamp mod I>avedsininet var Salmesangen i Modersmaalet et at de kraftigste Vaab6n. «Evangeliet blev sunget ind i flere end det blev prZedilcet ind i.» Ogsaa paa dette Omraade gik Luther selv i BpidBen, og «Ein' feste Burg iBt unBer Gott» blev NetorinationenF Stridssalme. Vi har ialt 37 Salmer fra Luthers Haand. XZkBt Luther kan nNvneB Paul BperatuB. IlekorinatioNBtidenB Salme digtning udmærkede sig ved sin friske, religiøse Varme, sin originale Kraft og sin urokkelige Troessikkerhed. Kalvin lagde sin ensidige Lovretning for Dagen ved at give Davids Salmer Eneret i den offentlige Gudstjeneste, og de bruges endnu i vore Dage fortrinsvis i den reformerte Kirke, nden at dette dog har kunnet hindre en national og kristelig Salmedigtning fra at udvikle sig ogsaa inden den reformerte Kirke (Ne an der o. fl.).213 I 81utninss6ii at 66t 1666 Oss i 66t 1766 tass6r 6N Btr6Nss I)ossmatiBni6 ov6rdaaii6 i Disstniuss6ii, NI6II un66r 30 L'rZLiissBi6r dloniBtr6r Balni66isstiiiiiss6ii att6r op i ?aul oss ?aul (>6rtiar6t. I det 18de Aarhundrede gjør en legende, sødlig, i subjektive Følelser svælgende Retning sig gjældende og udarter til lige frem Sentimentalitet. Sit tilsvarende Udtryk i Kirkelivet fandt denne Retning i Pietismen, hvis Leder, Spener, har skrevet flere af denne Tids betydeligste Salmer. I Danmark opstaar imidlertid, kun lidet paavirket af Tidens Feil, midt i denne Tid en af Nordens ypperste Balni66iFt6r6, Thomas Xinsso, og Norge faar sin store, folkelige Salmist i Peder Dass og en t«i6iB6Btul6 Digterinde i Dorthe Engelbrechtsdatter. I Sverige optræder Ha<iviii Spegel. Under det 1866 Aar hundredes anden Halvdel, Rationalismens Tid, fortørrer Salme 6i^tniii^6ii og søger sin Redning dels i enkelte større digteriske Begavelser, der endnu holdt fast ved det enfoldige Kristenord, som XiopBtook oss(^6ii6l't, dels ved Omdigtning at ældre Salmer i Tidens Aand. Ogsaa i Begyndelsen af denne Periode, men endnu überørt af den og nærmest paavirk6t at den Spenerske Pietisme, skjænker Danmark Norden en fortræffelig folkelig Salmist i Hans Adolf Brorson, og Norge har midt i NationaliBiii6iiB Tørhed en kraftig Balm66isst6r i Joh. N. Brun. Den tyske Romantik i det 1966 Aarhundredes Begyndelse har frembragt enkelte at denne Literaturretning stærkt paa virkede Salmedigtere som Novali s (Hardenberg) og Ernst Mor. Arndt. Men over alle andre Salmister i vort Aar hundrede Btaar den danske I^ic. Fr. Sev. Grundtvig med sine malmfulde Salmetoner. B. Sev. Ingemann og den norsk fødte C. J. Boye in6tass6r en VNr6iss Plads ved hans Side. Sverige har i vort Aarhundrede sin allin, Finland sin J. L. Runeberg, Norge sin M. B. Landstad, W. A. Wexels, Andr. Hauge og Elias Blix, der har skrevet smukke Salmer i Landsmaal. Literatur: Hoffmann, Geschichte des deutschen Kirchenliedes (Berlin, 1832). Wackernagel, Das deutsche Xii-eli6nlie6 (Stuttgart, 1841). Skaar, Xorske Psalmer. Brockhaus, Conver.-Lex..,

Art. Kirchenlied. Nordisk Conv.-Lex., Art. Psalme. 214 Bide t « « « t < g i « « ¦'!. Tillæg og Rettelser. 2, Linie 16 fra oven: «sin», læs: «dens». 5, « 8 tra neden: Inden Kirken betegner Ordet Symbolon: 1) Gj en kj endelsestegn, derfor = Troesbekj endelsen, hvis Ordlyd var et sikkert Gjeukjendelsestegn mellem de Kristne. 2) Mærketegn paa Kristi aaudelige Nærværelse i Menigheden, derfor — Sakramentets Elementer. (Bemærkning at Biskop Bang.) 10, Liuie 10 fra neden: Efter denne Linie tilføies: «Hans Hildebraud: Den kyrkliga konsten. Stockholm 1875.» 15 otz' 16 paa flere Steder: «Alter», læs: «Altar». 27, Linie 4 fra oven: efrer «Stolpe» tilføies «lat : Opus Scoticum.» « « 8 fra neden: «Byzantz», læs: «Byzants». 30, « 5 fra oven: Efter «men» tilføies: «i de norske Kirker». 60, « 18 fra neden: «ottekantet», læs: «central». « « 11 fra neden: «Det af», læs: «Det senere af». 73, nederst paa Siden, er en Linie faldt ud: «der selv er en toskibet gothisk Franciskanerkirke (se §§ 15 og 16) med polygonal Apsis». 92, Liuie 3 fra oven: Efter «Indhold» tilføies: «(Fig. 42)». 107, « 1 fra oven: «Reconditiorium», iæs: «Reconditorium». 114, « 12 fra neden, tilføies: «Ogsaa i Opdals Stavkirke (Numedal) flndes en Døbefont af Træ.» (Bemærkuing af Biskop Bang.) 120: Efter Linie 15 tilføies: «Ogsaa i nogle andre Kirker i Kristiania Stift findes Prædikestole fra det 16de Aarh.» 124, Linie 19 fra oven: «9de Aarh», læs: «7de Aarh.» 132, « 1 fra neden: «alle», læs: «næsten alle». 141, « 8 fra neden, tilføies: «de ældste Biskopshuer synes at have været flade. En Biskop paa en Kapitæl i Urnes Stavkirke bærer en saadan Hue.» 143, Linie 2 fra oven: Ikke blot de keltiske Munke, men hele den gammelbritiske Geistlighed, ragede Forhovedet, Tonsura Pauli, i Modsætning til Romernes Tonsura Petri. (Bem. af Biskop Bang.) 154, Linie 7 fra neden: «Hankekors», læs: «Hagekors». 158, « 9 fra oven, tilføies: «Det arianske Kors, sammensat af Fir kanter, i hvilke en Cirkel er indskreven, sees i Ravenna ved Kirken Bau Teodoro fra estgothisk Tid.» 162, Linie 11 fra oven: «Ez. 25», læs: «Ex. 25». 168, « 2 fra neden: «idet», læs: «skjønt». 180, « 2 fra oven: «Benozze», læs: «Benozzo». « « 3 fra oven: «Palazza», læs: «Palazzo». 187, « 9 fra neden: «ca.», læs: «cap.». 189, < 2 fra neden, tilføies: «En Række gribende Billeder af den korsfestede med en knælende Domenikanermunk ved Korsets Fod malede den fromme Munk Fra Angelico da Fiesole i Munkenes Celler i Klostret San Marco i Florents.» 199, Linie 12 fra oven: «bia|3d\Xo», læs: «biapdXXco». 208, « 2 fra neden: «Stiftelsen», læs: «Stifteren». ILLUSTRATIONER. {De i Klammer tilføiede Personnavne henviser, til : Liibke, (xesehichte der Architektur, Rosengarten, Die Stilarten, Øverland, Norgeshistorie, Dietrichson, Norske Stavkirker, Krefting, Trondhjems Domkirke, Keber, Geschichte der Kunst des Mittelalters, Miiller (^ Mothes), Archaologisches Worterbuch, V13110I»,, Bsileor6euei-, Otte, Kirchliche Kunstarchåologie, Kraus, Roma Sotterranea.) Fig. 1. Det Indre af en oldkristelig Basilika. (Den neicirk Peterskirke i Rom.) [Liibke.] § 15 2. Det Indre af en oldkriste li^ <Deutllll!iirke. (Sta. Oa stanza ved Rom.) [Rosen garten.] § 15 3. Tværsnit af en Hallekirke. [Liibke.] § 15 4. Grundrids af et Kloster anlæg (Hovedøen). [Øver land.] § 15 5. Længdesnit af en norsk Stavkirke (Gol). [Dietrich son] § 22 6. Læugdesnit af en romansk Basilika. [Liibke] § 23 7. Grundmure. [Krefting.] . § 24 8. Saakaldt «Bodsvei» i et Kirkegulv. [Miiller.] §26 9. Gulv med Bænk i en Stav kirke. [Dietrichson.] § 22 10. Søileordener efter Vignola. [Vignola.] § 27 11. Romansk Støttevexel (Pil ler og Søiler) § 28 12. GothiskKirkefa§ade(N6tre Dame i Paris) § 32 13. Sprængværk. [Miiller.] . . §33 14. Tøndehvælv. [Rosengar ten.] § 34 15. Halvtøndehvælv. [Rosen garten.] § 34 16. Korshvælv. [Rosengarren.] § 34 17. Kuppel med Pendentiver. [Miiller.] § 34 18. Indre af en Kuppelkirke. (Ukssia Bopnia i Konstan tinopel.) [Rosengarten.] . §34 19. Romansk Triforium. [Ro sengarten.] § 35 20. Oldkristeligt Taarn (San Apollinare i liaveuua). [Liibke.] § 36 Fig. 21. Romansk Taarn (Abbedi kirken i Laach). [Rosen garten.] § 36 22. Gothisk Taarn (Kolner domen). [Liibke.] §36 23. Russiske Løgkupler (Him msitartZkirksu i Noskvva,). [Rosengarten.] § 36 24. GrunJrids af en oldkriste li^ Basilika (San dliemente i Rom). [Reber.] § 37 25. Romansk Krypte (St. Ge reon i Kbln). [Miiller.] . . §40 26. Atrium (San Ambrosio i Milano). [Miiller.] § 44 27. Katakombeoratorium (Six tus og Oeoilias over Xalixt katakombenißom). [Reber] § 46 28. Centralkirke. Grundrids (88. 86rZiu8 og V»,<:oliuB i Konstantinopel). [Liibke.] § 48 29. Byzantinsk Kapitæl. [Ro sengarten.] § 48 30. Karolingisk Kirke (Miin steren i Aachen). [Liibke.] § 49 31. Romansk Kirke, Grundrids (Hecklingen). [Lubke.] . . §50 32. Romanske Kapitælformer. [Rosengarten.] § 50 33. Anglo-normanniske Vifte kHpitZkier (I^tkrborouAd, England). [Liibke.] § 50 34. Gothisk Kirke, Grundrids (Kolner Dom). [Otte.] . . §51 35. Gothisk Wimperg med Xol8d1c»m8t og Krabber. [Rosengarten.] § 51 36. Gothisk Stræbesystem. [Liibke.] § 51 37. Gothisk Kapitæl. [Rosen garten.] § 51 38. Renaissancekirke (S.Maria di <I!ariAliauo, (^euna, Fa- Qade).

 SAGREGISTER. FØRSTE BOG: